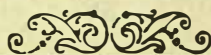

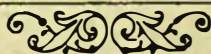
LEVÉLTÁR

H II 1256g

KÜZDELMEINK

**HÁROM REF. EGYHÁZ
TÖRTÉNETE.**

**IRTA:
KÚR GÉZA
REF. LELKÉSZ.**

ÁRA 12 KORONA.

280
K99

KÜZDELMEINK

**HÁROM REF. EGYHÁZ
TÖRTÉNETE.**

**IRTA:
KÚR GÉZA
REF. LELKÉSZ.**

ÁRA 12 KORONA.

Három egyházközség életéről kívánok szólni. Három ref. egyházközségéről, melyek körülbelül egy időben születtek, az az térték a reformátio igazságaira, s kezdetben valószínűleg mint társegyházak a legelőbb kifejlődött anyaegyháznak (*Kolozsnéma*) voltak gondviselése alatt, de később különválva, önálló anyaegyházközségek keretében folytatták életüket.

Három egyházközségről lesz szó, melyeket egymástól, ugyszólván csak olyan távolság választott el, hogy ha a kiáltás nem is, de a harangok szava egyikből a másikba áthallatszoit, a lakosság pedig egymással az összeházasodások révén csaknem kivétel nélkül rokon volt mind a három faluban, mégis mindegyik egyháznak más és más lett sorsa a századok folyamán.

Az egyik megsemmisült (*Fűss*) és ma már csak emlékezete is inkább a régi irásokban, mint az emberi köztudatban él;.. a másik meghalt, de halottaiból Isten különös kegyelme által 111 esztendő múlva feltámadott (*Csicsó*);.. a harmadik az egyházalakulásától kezdve, megfogyatkozva, tépve és megszagatva ugyan az élet viharában, de él megszakítás nélkül napjainkig (*Kolozsnéma*).

E három egyházközségről kívánok képet adni, hogy abból a mai kornak lankadó hitü gyermeke, a nehéz életviszonyok között egyházáért áldozni sajnáló XX-ik századbeli református: *hírei merítsen, az Isten kegyelmében bízn tanuljon, s meglássa, hogy áldozat nélkül nincs en áldás, de áldozattal igen . . .*

Az évek óta gyűjtött, de mégis kevés adatnak birtokában hézagos lesz a kép, amit a református egyház-egyetem sorsában nem nagy szerepet játszó e kicsiny csoportról adhatok, de a református egyház-sors már a három különböző életet átélt egyháznak képében is adva van, tehát e hiányok a célzatnak nem lesznek nagyon rovására. Az események tárgyalásánál némely felemlített, de a történelmi fejlődésre befolyással nem bíró dolog, az amugy sem a történetírás szigorú szabályai szerint összeállított munkának célzatát homályosítják ugyan, ámde ezeknek, mint helyi érdekességgel bíró eseményeknek felemlítése kedves lehet azok előtt, akiknek elsősorban e kis munkát adom: a csicsói és kolozsnémai ref. egyházak tagjainak, anya- és leány-egyházaink hiveinek.

Bizalommal és reménységgel bocsátom útnak e kis könyvecskét, hogy legalább is egy téglá lesz a hitélet épületének restaurálásában.

Kelt Csicsón, 1932. évi február 1-én.

Kúr Géza
ref. lelkész.

A reformatio Magyar és Erdély országokban, valamint a törökök által megszállt területeken rendkívül gyorsan terjedt el. A reformatio megindításától kezdve — a legerőszakosabb és kegyetlen ellenállásnak, az evangélium terjedését meggátolni akaró: híres „Lutherani comburantur“ (*a lutheranusok égtesse nek meg*) 1525-ik évben hozott törvénynek, majd a reformátusoknak, „mint szentségtörőknek“ az országból való kikergetésére tett intézkedéseknek ellenére — alig fél század leforgása alatt meghódította Magyar, Erdély-országot és a török által megszállott területeket.

Az 1600-ik év táján a pápai követ Magyar, Horvát és Erdély országokban élő összes pápista papokat (*beleértve minden rendű és rangúakat*) mindössze csak 300-ra becsülte, pedig ennek több, mint fele a csaknem teljesen kath. Horvátországra esett.¹

Természetes, hogy a hatalmukat féltő kath. főpapság, minden eszközzel a reformatio terjedésének meggátolásához, illetve a reformátussá lett lakosság visszatérítésének munkájához fogott hozzá. A jezsuita barátok, a kath. Habsburgok (*közülök az előbbiek az utóbbiakat állandóan a magyarság és protestánság ellen bujtották*) a töröknek Magyarországból leendő kiűzése cím alatt, — tényleg pedig Magyarországot a Habsburg család örökös tartományává tenni akarással megkezdett háborúval gyászt, nyomorúságot, valóságos rémuralmat hoztak el az

országra. Ez az idő — a terv szerint — alkalmas volt a protestantizmus elleni hadjáratra is, s bizony, sajnos, nem minden eredmény nélkül.

Bocskai István már kénytelen volt a vallásszabadságot fegyverrel védelmezni. Harcait siker koronázta, mert győzedelmes csaták után megkötötte 1606-ban a bécsi békét, melyben a vallásszabadság biztosított.

Ezután egy kis ideig békéje és nyugalma volt az evangéliom híveinek. Bocskai győzedelmes szabadságharca után írja Szenci Molnár Albertnek 1609 év február 10-én Asztalos András Nagyszombatból Marburgba,² hogy Szencit az itthoni állapotokról tájékoztassa: . . . „Főképen a religio dolga legelső volt a többi között. Erre is megesküdött (*t. i. II-ik Mátyás*), hogy sehol, sem városokban, sem végházakban és szabadvárosokban, sem mezővárosokban, sem falukban senkit hitében nem háborgattat, hanem *libera sit religio usque in toto Regno Hungariae (legyen szabad a vallás az egész Magyarországon)*. Immár Isten kegyelméből most minden helyeken, hol ennek előtte még csak házaknál sem volt szabad olvasni a szentírást, most nyilván és nagy bátorsággal hirdetik az evangéliom, Pozsonyban, Szombatban, Komáromban, Ujvárott, Somorjában. Sellyén, a jezsuitákat be sem bocsátják az országba“ . . .

Az 1618-ik évben azonban már Bethlen Gábornak kellett a vallásszabadság számtalan megsértése miatt fegyvert fogni és a nicolsburgi békében a vallásszabadságot újra biztosítani . . . De hiába volt ez is.

Az erőszakosságok a Habsburgoktól támogatott kath. főpapság részéről nem szüntek meg. Lassanként ugyan, de folytonosan fogyasztották a reformátusok illetve protestánsok számát.

Amikor I. Rákóczi György a vallásszabadságért 1644-ben hadat indított, a király: III-ik Ferdinand

ellen, Lippai György esztergomi érsek egy — a királynak küldött — hivatalos katalógusban beszámol a magyarországi róm kath. és protestans templomokról (*ez a jelentés nem terjedt ki az egész Magyarország területére, hanem csak 30 vármegyét ölelt fel, valamint 15 szabadkirályi várost és 100 kiváltásos várost*), mely szerint összesen 743 kath. templom van és 4402 protestans.³ Jóllehet még mindig ötszöröse a protestans egyházak száma a katolikusokéinak, de az 1600-as évekéhez hasonlítva, már nagy a protestansok számának fogyása. (*ugyanezen klmutatásból tudjuk, hogy Bereg, Ugocsa, Torna, Szabolcs és Pest megyékben egyetlen katolikus templom sincs, továbbá, hogy Komárom megyében 100 protestans templommal szemben csak 20 a róm. katolikus*).

Ez a hanyatlás kétségtelenül, leginkább az üldözésben serény és a „Jobb ha farkasok és rókák lakják az országot, mint sem eretnekek“ elvet valló Pázmány Pétert dicséri katolikus szempontból.

Pázmány szellemében folytatott üldözés tartott tovább.

Alig halt meg Rákóczi György, már Lippai esztergomi érsek a jezsuitákkal együtt a templomok elfoglalását, szóval a ref. egyház megsemmisítését tüzte ki újra célul.

Kőrösi István ürményi lelkész szomorúan számol be Kemenczei Gergely nagyoroszfalvai lelkésznek az 1648 dec. 29-én kelt levelében egy ilyen esetről. A jezsuiták Érsekujvárból katonákat hoztak Sellyére, akik felrakodtatták a predikátort és „mint a nyíltan való latrot dobszóval, nagy zene-zúgással, haj, haj! Kálvint ki a városból!“ kiáltásokkal üzték ki.⁴

Sajnos se szeri, se száma az ilyen eseteknek.

Betetőzi az üldözéseket, a szenvedéseket a protestánsok sérelmeit a gyaászévlized 1671-től 1681-ig

terjedő időszaka: a vértörvényszékek dühöngésének ideje, a Néró korabeli martíromságoknak megújítása. Erről jobb nem is beszélni. Ekkor szünt meg, mint majd látni fogjuk a virágzó csicsói ref. eklézsia is.

A gyászévtized után a soproni országgyűlés az 1681-ik évi XXVI-ik törvénycikkben kijelölt községeket, ahol, mint ugynevezett *articularis* helyeken korlátolt vallásszabadsága lett a *reformatio* híveinek; ez ugyan egyrésztől enyhítette a gyászévtized szomorúságait, de más részről „*törvényes*“ alapot is nyújtott a „*nem articularis*“ helyeken még meg levő protestáns egyházak elpusztítására.

Ez a szomoru helyzet nem változott később sem.

Thököly eredménytelen szabadságharca után az 1687-ik évi pozsonyi országgyűlés hasonló szellemben és értelemben határozott.

A Rákóczi-szabadságharc alatt fellélegzettek ugyan a protestánsok, de ennek szomoru vége után visszafordult ismét minden a régre.

A Carolina Resolutio és Mária Terézia is megerősítették az 1681-ik évi XXVI-ik törvénycikket, sőt, még a Türelmi Rendelet sem változtatta meg teljesen, hanem csak az 1790–91-ik évi XXVI-ik t.-c. törölte el...

Ezeknek a gyászévtized utáni „*törvényes állapotoknak*“ átkos hatásával történetünk során megismerkedünk. Ez eredményezte a füssi református eklézsia végleges elpusztulását.

Az 1790–91-ik évi vallásszabadság nem volt teljes. Csak az 1843–44-ik évi országgyűlésen sikerült az 1790–91-ik évi országgyűlésnek a protestánsokra sérelmes pontjait és az ez után kiadott kormányrendeleteknek *(pl. a vegyes házasságkötéseknél a katolikus papságnak adott azon utasítást, mely szerint ezek kötelesek a prot. apától „rábeszéléssel“ reversállást kivenni. 1792. ik év)* a protestánsok elleni éleit eltörölni, s a vallásszabadság terén a kato-

likusokéval egyenlő jogokat elérni. *(Bár tökéletes egyenlőséget csak az 1848.-ik évi törvények adták meg.)*

Ezután a katolikus papságnak némely helyi kilengésein kivül csak az 1854.-ik évi császári pátens zavarta meg a vallásszabadságot komolyabban, de ennek hullámai is elcsendesedtek a 67-es kiegyezéssel teljesen.

A világháboru után a csehszlovákiába került református egyháznak még mindig a magyarországi törvényeken nyugszik a vallásszabadsága.

Ezen rövid általános áttekintés után, mint e kerembe beleillő képeknek megvizsgálására, rátérhetünk történetünk tárgyalására is.

Kolozsnéma, aztán Csicsó és Füss (Ásványtőét is) reformatioját — azt hiszem: nem merész állítással — az 1530-as évek elejére kell tennem.

Felfogásom azon a tényen alapszik, hogy Gönyü, melyet Kolozsnémától csak a Duna választ el, ez időben már a Magyarországi reformatio egyik legnagyobb támogatójának: Enyingi Török Bálintnak a birtoka volt. Török Bálint, aki jószágain nemcsak megengedte a reformatiot, de különösen Bálint nevű papjával terjesztette azt, bizonyára ezen új birtokán is módot, alkalmat talált arra, hogy a reformatio tanai gyökeret verjenek.

Bálint pap 1536-ik év végén, már Debrecenben hirdeti az ígét, hogy Török Bálint ez új birtokát, melyet 1536 szeptember 30 án kapott Szapolyaitól zálogba, — urának kifejezett kívánságára — átvigye az evangeliomi tudományra E tény, mely Török Bálint és papjának szinte türelmetlen buzgóságát igazolja a tiszta evangeliom terjesztésének terén, igazolja feltevésem helyességét is, hogy t. i. Gönyüvel szemben sem lehetett akár Török Bálint, akár papja késedelmes,

de mikor Gönyü városát gesztesi birtokához csatolta, illetve mikor az 1527-ben Győr ostromakor elpusztult helységet elfoglalta, (nehogy ezt is a mohácsi csatában elpusztult földesurak birtokait a maga számára elkönfiskáló katolikus papság szállja meg), annak újraépítésével egyszersmint a reformatio alapköveit is lerakta.

Kolozsnéma lakosai a Gönyüiekkel állandó és közvetlen érintkezésben voltak mindig. A csicsóiak és füssiek pedig a kolozsnémaiakkal voltak így, tehát közvetve — bár gyakran közvetlenül is — ők is érintkeztek a gönyüiekkel.

Lehetetlen, hogy ennek az állandó érintkezésnek ne lett volna hatása.

Bizonyára volt is.

Meggyőződésem, hogy mint a kb. két évszázaddal később elárvult gönyüi eklézsia cselekedte, hogy t. i. filiaként Kolozsnémához csatlakozott, így Gönyü székhellyel Gönyü, Kolozsnéma, s talán Csicsó (Füсс sajátságos helyzeténél fogva Ásványtővel társult) egy egyházközséget alkottak, amíg mindegyikbe jutott pap. (Némára néhány esztendő múlva.)

Felfogásom szerint második lesz tehát ezekben a gyülekezetekben, aki a reformatio magvait, illetve most már plántáit ápolgatta: **Huszár Gál**, akinek talán az egész Csallóköz reformatioja tulajdonítható a történet tudósok meglehetősen alátámasztott következtetései szerint.

Ezen feltevésem igazolásául hivatkozom arra, — mint ezt hajdan az 1790—1800-as évek táján volt két komáromszentpéteri lelkész: Bátorkeszi Kiss István és Tóth Sámual is megállapították — hogy a nyitrai püspökséget is a mohácsivész után birtokába kerítette Török Bálint s „ezt a vidéket is az ide hozott protestans papok által reformálta“. Tehát itt is, amikor Huszár Gál, akit Oláh Miklós esztergomi érsek elfogatni akart, s az elfogatás elől menekülve az

1563-ik év elején előbb Hetényben, aztán Szentpéteren, Martoson, Imelyen stb. helyeken meg-megállott, hogy utjában is hirdesse az evangéliumot, igen sok helyen már a reformatio hiveire talált. Természetesen voltak olyan falvak is, ahol Huszár Gálnak kellett jönni, hogy az evangéliom gyökeret verjen, mint az említett feljegyzések mondják: „... ennek a Cicero és Demosthenes nyelvén szóllott nagy Huszár Gálnak, elég volt csak párszor predicállania a Mátyusföldi Ekklesiákban, s azok cum gentibus léptenek által a megismert evangéliumi religiora . . .”⁵

Ezek szerint, a feltételezett időrendi sorban foglalkozzunk előbb Kolozsnéma, azután Csicsó és Füss református egyházainak történetével.

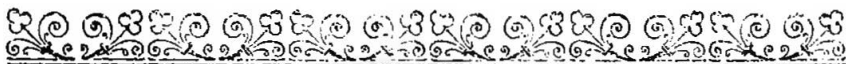
¹ Pokoly: Booskai J. és a Bécsi béke.

² Thuri E.: Szemelvények Szenci M. Albert levelezési albumából.

³ Révész Kálmán közli a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1896. é. 45. sz.

⁴ Thuri E. Dunántúli ref. Egyb. Ker. Története.

⁵ A komáromszentpéterei egyház régi könyveiben.

Kolozsnémai Református Egyház keletkezésétől napjainkig.

A kolozsnémai református templom keletkezésére, illetve eredetére nézve két feltevésből indulhatunk ki, hogy t. i. a templom *törökmecset*-nek készült volna, vagy pedig eredetében kath. *kápolna* volt.

Az első feltevés mellett szól a templomnak kezdetben volt szabályos köralakja és az a tény, hogy a törökök Kolozsnémát gyakran háborgatták, s volt idő, hogy a lakosságot is elűzték. A másik feltevés mellett Hetényi János volt némai lelkész nyilatkozik az 1780-ik évi Battyányi-féle Canonica Visitatio előtt arra a kérdésre, hogy a templom honnan vette eredetét: „nem tudni, de talán kath. kápolnának készült valamikor a formája után ítélve.“

Egybevetve azonban a feltevéseket a megállapítható tényekkel, sokkal valószínűbb, hogy a templom *a Kolosfi családnak kastélyából épen maradt torony*, melynek építési ideje kb.: Nagy Lajos király korába, talán az 1375-ik esztendőre esik, amikor a Kolosfiak „*Novae Raegiae Donationis Titulo*“¹ kapták meg „*Poson—Néma*“, korábban „*Vár-népe—Néma*“, még korábban „*Villa-Néma*“ nevű helyiséget a körülötte elterülő, nagykiterjedésű birtokkal együtt, s felépítették bizonyára hajlékukat is. E kastélyról Fényes Elek „*Geographiai Szótárában*“ azt írja, hogy a temető dombon állott „a mostani templom és a temető

emeltebb helyén volt, mint azt az alapkövek most is mutatják.“ Fényes Elek kijelentésével kapcsolatban semmiesetre sem engedhető meg az az eselleges feltevés, hogy a kastély elpusztulása után annak helyén épült fel a templom, mert hiszen a templomban a Kolosfiaknak sirboltja (a templom alatt) ma is meg van sértetlenül, már pedig a templom későbbi építésénél az alatta levő sirboltnak meg kellett volna semmisülni, mert ez a falak alá is benyulik.

Hogy ez a torony milyen célt szolgált eredetileg? Elfogadjuk Hetényi feltevését is, ám akkor csak a Kolosfi család házi-kápolnája volt, s mint ilyennek az alja, lett a családnak kriptája is. A házi-kápolnában szokatlan kerek formája azonban inkább arra enged következtetni, hogy minden bizonnyal „várkastélynak“ tartozéka: a későbbi templom, valami „örtorony“ lehetett, amit a család, mint a temetkezésre legalkalmasabb helyet e célra is felhasznált.

Ami a „törökmecset“ feltevés kérdését illeti, ez igen könnyen beleilleszthető a fenti megállapítás keretébe. Könnyen feltehető, hogy a falut elfoglalt törökök a meglévő tornyot saját istentiszteleti céljaikra felhasználták. Ez annyival is inkább valószínű, mert a történelem nem emlékszik meg a törököknek e vidéken oly hosszú ideig volt tartózkodásáról, hogy ilyen, az idő viszontagságaival évszázadokon keresztül is dacolni tudó épületet készíthettek volna.

Nehezebb az eldöntése annak a kérdésnek, hogy mikor került a torony, (vagy kápolna) a reformátusoknak a birtokába. E kérdésben a Duna másik oldalán fekvő Gönyü reformátusainak ideje és egy szájhagyomány² szolgálhatnak a következtetésnek alapjául.

Kolozsnéma a Kolosfi családnak a birtokában volt még a reformationnak Gönyüi gyökeretverése idejében, az 1530-as évek táján is. Feltehető, hogy

Néma akkori földesura Kolosfi János, a gönyüi földesúr: a hatalmas Enyingi Török Bálint pártfogása alatt terjedt reformatioval szemben — mint általában véve mások is — nem lehetett érzéketlen, sőt bizonyára befogadta azt, amit az említett szájhagyomány bizotani látszik, hogy egy Kardoss nevű ref. pap is nyugszik a Kolosfiak sírboltjában. Feltevésem helytállása esetén az ugyancsak Gönyű utján reformátussá lett híveknek, mint az Isteniszteletre nagyon alkalmas helyet a tornyot (vagy családi kápolnát) engedte át templom gyanánt Kolosfi János.

Figyelembe véve, hogy a Kolosfi család 1566-ban kihalt,³ és feltételezve, hogy a ref. papnak a családi sírboltban való eltemetésére még ő adott engedélyt — talán mintegy elismerésül a pap iránt — állíthatjuk, hogy a kolozsnémai ref. templomnak ma is fennálló napnyugat felőli félkör alaku része a református egyháznak Kolozsnémán volt megalakulása óta szolgál ref. istenisztelei célra és hogy a magyarországi reformatio első évtizedeiben már önálló anyaegyház volt Kolozsnéma.

Perlaki Mihály lévai lelkész, barsi esperes 1650-ben a felső-dunamelléki egyházkerület egyházainak névsorát közli,⁴ ebben a közleményben nincsen említve Kolozsnéma, amiből arra kellene következtetni, hogy a kolozsnémai ref. egyház abban az időben nem állott még fenn, vagy pedig, hogy az üldözések miatt megszünt volna. Ámde a kolozsnémai egyház birtokában volt (az 1857-ik esztendőben más okmányokkal együtt elégett) egy inquisitionalis jegyzőkönyv, amely 1721. évi jul. 20-án vétetett fel s ennek tartalmából, mint azt 1800-ban az akkori lelkész röviden feljegyzi, mást lehet következtetni. — A „jegyzőkönyv, melynek fellyül írása ez: Pro parte et ad instantiam Egregiorum Nobilium sedet ignobilium in Cottu Comáromiensi Districtuque Csallóköziensi degentium Augustanae et Helvaeticae Confessioni addictorum,

De et Super. — abintus uberius denotata Testium Inquisitione eorundemque subsequitis fassionibus — Relatoriae Testimoniales. 1721 20-a Juli.“⁵ ... tartalmából ismerjük, hogy ... „a Tanuk azt vallják, hogy ők tudják azt, hogy a Kolos Némái Rftusok mindenkor szabadon gyakorlották Istenitisztelejteiket a magok kerek kő Templomjokban, mivelhogy amely időkre, vagy elmondásokra emlékeznek még három Pápista gazdánál több Némában nem is lakott“. Egyik tanu „tudja jól és emlékszik reá, hogy egykor a Kálvinista predikátor kiüzetett, de a soproni Ország Gyűlése után ismét mindjárt bé ment“.

Ha meggondoljuk, hogy 1721-től 1650-ig visszamenőleg lefolyt 71 esztendő eseményeire még élő emberek is emlékezhettek, illetve, hogy 1721-ben nem volt ember, aki emlékezett volna, vagy csak hallotta volna is, hogy Némán a ref. egyházi életben az 1681-ik évi soproni országgyűlés előtti papelűzést kivéve, a folytonosság megszakított volt, állíthatjuk, hogy Perlakinak adatai (mint azt Thuri E. is megállapította),⁶ hiányosak.

Sajnos azonban, hogy közvetlen és pontos adataink a kolozsnémái egyház életéről az 1733-ik esztendőig, amikor az anyakönyvek kezdődnek, nincsenek. Azt tudjuk, hogy „articularis hely“ volt, s tudjuk, hogy 1733 előtt is voltak anyakönyvei, de ezek még az 1750-es évek táján elvesztek.

A némái ref. egyház történetének összeállításánál bővebb adatokra csak a XVIII-ik század közepe táján akadunk, amikor az egyháznak a Mária Terézia alatti üldözésekben szenvedni kell a sok zaklatásokat, amikor a ref. egyház papjai felett a Carolina Resolutio szerint a saját felettes hatóságai mellett különösen és veszedelmesen a keresztség kiszolgáltatásának ellenőrzése címén a kath főpapság is gyakorolta a felügyeletet, amelynek célja nem volt más, minthogy különféle kitalált és nevetséges ürügyek alatt az egy-

házat megsemmisíthessék. Sajnos, hogy sok helyen, különösen Baranya megyében sikerült is ez.

Legelső lelkésze a kolozsnémai ref. egyháznak talán az a: **Kardos** nevű volt, akit a szájhagyomány emleget, hogy a Kolosfiaknak a sirboltjában alussza örök álmát.

Hosszú ideig, egészen a XVIII-ik század elejéig nem tudjuk a papoknak neveit.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján az 1712-ik esztendő-től kezdve tudjuk összeállítani a kolozsnémai lelkészek névsorát és velük kapcsolatban az egyháznak az időtől fogva való történetét is, mint alább következik:

Szendrei Mihály némai ref. lelkész 1796-ban feljegyzi, hogy „Régi Anyakönyve az ekklesiának elveszvé, Predikátorainak nevük nem tudatik, hanem, akiket a „*Helység-Könyve*,“ a Matricula és még életben levő öregek előnkbe adnak ezek, ugymint:

„Tiszt. Pápai István ur volt némai prédikátor	1714—1721.
T. Szombati István ur	1721—1729.
T. Dienes Mihály ur	1729—1733.
T. Tatai János ur	1733—1758.
T. Veszprémi János ur	1758—1760.
T. Vatay Péter ur	1760—1772.
T. Tóth János ur	1772—1773.
T. Hetényi János ur	1773—1783.
T. Vajda Péter ur	1783—1784.
T. Borza Ferencz ur volt némai prédikátor	1784—1794.
T. Szendrei Mihály ur	1794-től fogva . . .“

Ezeket az adatokat azonban nem fogadhatjuk el teljesen hiteleseknek, mert azoknak alaposabb megvizsgálásakor, súlyos tévedések lesznek nyilvánvalókká.

Téves először is Pápai István lelkészi-szolgálatát kezdetének megjelölése, mert az 1712-ik évi tractuális

zsinaton jelenlevők között már ott találjuk „T. T. Pápai István Kolos Némai Prédikátor” nevét, de súlyosabb az a tévedése Szendreinek, amit az anyakönyvekből ellenőrizhetett volna.

Tatai János lelkészi szolgálatát 1733-tól számítja Szendrei, pedig tényleg csak 1737 márciusától kezdődik. Az anyakönyv kezdetétől Tatai prédikátorságáig eltelt 5 év alatt volt lelkésznek nevét az anyakönyvekben bejegyezve nem találjuk és bár Szendrei azt jegyzi oda, ahol az 1733-ik esztendőben a keresztelekések magyarnyelven beírva kezdődnek: „Tatai János prédikátorságában”, de mert az 1737-ig való bejegyzés teljesen más írás, mint Tatainak 1737-től kezdődő latinyelvű bejegyzései, továbbá mert 1737-ig Tatai neve még a keresztszülők, vagy násznagyok nevei között sem fordul elő, pedig azután nagyon sokszor olvashatjuk, — szerintem — Tatai János 1733-ban a lelkész nem lehetett.

Ezzel szemben Szombati István névvel ez időben gyakran találkozunk a keresztszülők nevei között és mivel az 1733-tól 1737-ig való anyakönyvi bejegyzések azonos írásra vallanak az anyakönyv első lapjára 1729-ben tett írással: „A Kolos Némai Reformata Szent Ekklésia Anyakönyve melly tsináltatott MDCCXXIX esztendőben Szombati István predikátorságában”, amit bizonyosan maga Szombati jegyzett oda, továbbá, mert a fent említett, Szendrei által eszközölt bejegyzésnél „Tatai János” név alatt elmosódottan ugyan, de mégis elolvashatóan ott van Szombati neve, állíthatom, hogy Dienes Mihály helyett Szombati Istvánnak nevét kell Tatai közvetlen elődje gyanánt említeni.

Ámde a komáromi ref. egyházmegyének a pécsi róm. kath. püspöki könyvtárban őrzött 1720-beli jegyzőkönyve, az akkori lelkész-összeírás szerint „Stephanus Rimaszombati veteranus” prédikátort említi ez időbeli Kolozsnémai ref. prédikátor

gyanánt, s mivel ez adatnak hitelességét kétségbe vonni nem lehet, egy más megállapítást is kell tennünk, t. i. hogy: két Szombati István is volt Némán predikátor.

Fel kell ezt tételezniünk, mert a nagyon öreg (veteranus) Rimaszombati Istvánnak 1737-ig való lelkészi szolgálatát nehéz elképzelni annyival inkább, mert az 1720—1737 évek közé kell esni Dienes Mihály szolgálati idejének is. Feltetésem mellett szól továbbá, hogy az említett jegyzőkönyv Füß községben is megemlékezik ugyanakkor egy hasonló nevű papról, aki 1724-ig működött a füssi eklézsia-ban, s aki (mint a füssi egyház anyakönyve elárulja) 1722-ben 3 frt-t adott a némai predikátor Szombatinak, amiből következtethetjük azt is, hogy nem csupán kollegiális, de intimebb, talán rokoni viszony fűzte őket egymáshoz.

Szerintem a füssi predikátor fia volt a némai veteranus Rimaszombatinak (az apa és hasonló nevű fia megkülömböztetése végett, amint ma az idős szót használják az apa neve mellett, használták régen latinul a veteranust) s ennek — talán az 1722-ben történt — halála után két évig lelkészkedő Dienes Mihályt váltotta fel az 1724-ik esztendőben (mikor Füßről távozott) a kolozsnémai predikátorságban.⁷

E szerint a lelkészek így következnek:

Pápai István 1712-től 1720-ig.

Rimaszombati István veteranus 1720-tól 1722-ig.

Dienes Mihály 1722-től 1724-ig.

Rimaszombati Mezei István 1724-től 1737-ig.

Tatai János nemesócsai lelkész és a komáromi tractus esperese 1712 év december hónapban Magyarai Péter superintendens megbízásából összeírta a komáromi tractus egyházainak díjleveleit.⁸ Ebből az összeírásból ismerjük *Pápai István* lelkészkedése idejében volt kolozsnémai lelkészi javadalmat,⁹ mely a következő:

- „1. Pénz egész fizetőtül egy forint, fél fizetőtül dénár 50.
2. Buza egy mérő egész fizetőtül, fél mérő fél fizetőtül.
3. Őszi vetés 3 hold betakarításával, de az egyiknek árendáját a predikátor adja meg.
4. Fa elegendő.
5. Nád 10—10 kéve, zsellér nem ad.
6. Széna minden gazdátul egy boglya.
7. Faggyu 8 font.
8. Copulatiotul dénár 50.
9. Halotti tanítástul dénár 50, énekszós dénár 24.
10. Keresztelőtül egy tyuk, egy kenyér.
11. Introductiotul is annyi. . .“

Mielőtt még Szendreinek több hibáit is igyekeznénk korigálni, foglalkoznunk kell az időrendi sorban következő lelkésszel Tatai Jánossal.

Tatai János-ról (1737-től 1758-ig) már tudunk magunknak képet alkotni. Tudjuk nemcsak azt, amit róla az anyakönyvek elárulnak, hanem azt is, hogy kiváló volt a kortársai között, melyet elismernek róla már az ő idejében is. Hogy egyebet ne mondjunk, Tatainak nagyságáról beszél a Csáki esztergomi érsek megbízásából Molnár György kanonok által 1754-ben felvett *Canonica Visitatio* jegyzőkönyve is¹⁰ (melyre a Carolina Resolutio adott okot), mely bár Tatairól gyűlöletet eláruló hangon nyilatkozik, de épen e nyilatkozatával bizonyítja Tatainak, mint ref. papnak értékességét.

Azt mondja e Can. Vis. jegyzőkönyv: „*Hic pestilencia sua doctrina multas proh dolor! animas Orco transcripsit, dignam ibidem ni respiscat servitiis suis mercedem recepturus...*“ (Az ő pestises tudományával sok lelket — fájdalom a pokolnak jegyzett el, amiért majd ugyanott el is veszi méltó büntetését), mely kijelentéséből azt érthetjük, hogy a katolikusok sorai közül is sokan tértek az ő beszédének és a népre

gyakorolt hatásának következtében a református hitre át. Ugyancsak a jegyzőkönyv állapítja meg róla katolikus szempontból súlyos bűn gyanánt, de amit mi, a református egyház érdekeit tekintve, mint kitünő érdemet szemlélünk, hogy a Csicsóról Kolozs-némára járó reformátusok között, miután itt hitükben megerősödtek egy sem akadt 20, sőt több esztendő alatt, aki a katolikus hitre tért volna.

A jegyzőkönyvnek az a pontja, mely az ő keresztség kiszolgáltatása felőli kikérdeztetését tárgyalja, mikor megállapítja róla, hogy a „bábakeresztelést” szükségtelennek, sőt haszontalannak tartja, akkor Tatainak csodálatos, az akár gályarabságot is elszenvedni kész hithősi bátorságát bizonyítja meg, hiszen, amint látni fogjuk,¹¹ az 1742-ik évi helytartótanácsi rendelet a legszigorúbb büntetéseket helyezte kilátásba az ellenszegülőkkel szemben.

Gyülekezetében mindenki szerette (Az anyakönyvi bejegyzésekből kiolvashatjuk népszerűségét, mert majdnem az egész falunak komája és násznagya volt) de méltán, mert 20 évig tartott némai lelkészkedése áldott hatású és emlékéül örök időkre úgy a némai, mint a csicsói reformátusok között, hiszen a legnehezebb, a legtöbb megpróbáltatással és kísértéssel terhes időkben védte, ápolta, gondozta eredménnyel a ref. anyaszentegyház tagjait, s nem vezett el egy sem a reá bízottak közül.

Tatai János idejében volt Kolozs-némai lelkészi javadalomról (Hetényi János feljegyzése 1779-ben) a mindenbizonytalannal hitelesnek elfogadható következő díjlevél beszél:

1. Pénzbeli fizetés harmincznyolcadfél renens forint $37\frac{1}{2}$.
2. Buzabeli fizetése is ugyan harmincznyolcadfél öreg mérő $37\frac{1}{2}$.
3. Gyertyára két forint flor 2.
4. Annuárim három hold földet háromszor megszántnak.

5. Hus egy mázsa.
6. Minden gazda 10—10 kéve nádat.
7. Rösét 300 kévét.
8. Minden gazda egy-egy bagja szénát.

Ez a díjlevél 1757-ben kelt Tarcsi János törvénybíróóságában. . . .“

Bizony ez az összeg nem a mai ember mértékével mérve volt elég az életre, de hát abban az időben mások voltak a viszonyok. —

Tatai családos ember volt, de családi körülményeiről többet nem tudunk, mint azt, hogy: Erzsébet nevű leányát 1746 év január 11-én Ambrus István némai tanítóval eskette össze házasságra Valesius János nemesócsai lelkész.

1758 ik év február 13-án találjuk kezevonását utoljára a kolozsnémai egyház anyakönyveiben, amely idő után — bizonyára — máshová távozott, de hogy hová, előtünk ismeretlen.

Tatai János után Szendrei szerint és az anyakönyvi bejegyzések szerint is:

Veszprémi János következik, azonban nem 1760-ig, hanem csak 1758 év március elejétől ugyanazon év december 13-ig, mint azt az anyakönyvben Vatay Péter lelkész feljegyzi: „Anno 1758. Die 13 Decembris diem obiit Supremum Admodum Rev. Dnus Joannes Veszprémi, qui successit R. Dno. Joanni Tatai, et fungebatur officio menses circiter Octo in Kolos Néma.“ (1758 év december 13-án halt meg Nagytiszteletű Veszprémi János ur, aki Tatai János Tiszteletes ur után következett és Kolozsnémán körülbelül 8 hónapig működött hivatalában).

Veszprémi után következett ugyancsak rövid ideig, 1759. év április elejéig:

Csehi Péter, akit Szendrei elfelejtett felemlíteni. Lehet ugyan és e mellett nagy valószínűség szól,

hogy Szendrei azért hagyta ki Csehi Péter nevét, mert talán ez nem rendes lelkész, hanem úgynevezett „interimális” (helyettes lelkész) volt. Ugyanis az 1714-ik esztendő-től kezdve gyakorlatban volt a lelkész-özvegyek mellé interimálisokat alkalmazni¹² a kegyév lejártáig, a lelkészi javadalmak bizonyos részéért, mint fizetésért. Itt is az egyházi év végéig Veszprémi által fel nem vett fizetés terhére helyettes lelkész gyanánt alkalmaztathatott Csehi Péter, aki ez időben öreg ember, szolgálaton kívüli lelkész lehetett, mert hiszen már 1714-ben református lelkipásztor volt Füess községben.

Watai Péter 1759 április 11.-től kezdve 1772-ig.

Bitskei Tóth János 1772-től—1773-ig.

Hetényi János 1773. év április 22.-től— 1783 április 20-ig.

Hetényiről ismét elegendő adattal bírunk ahhoz, hogy róla nevének említésén kívül is elmondjunk valamit, sőt mondhatjuk, hogy Hetényinek nevéhez fűződik a kolozsnémai egyház története Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizede alatt, mert az ő feljegyzéseiből ismerhetjük meg azt.

Sok izgalommal teljes időszak volt a kolozsnémai egyház életében Hetényi lelkészkedésének ideje. Gond gyötörte a hiveket az egyház épületeinek „elromlása” miatt, melyeknek javíthatása érdekében sokáig hiába kérvényeztek a hatóságokhoz (Királyi Helytartó-tanács), melyeknek informálói ez ügyben a katolikus főpapság (a Canonica Visitatio erre is kiterjeszkedett), szóval a ref. egyház ellenségei voltak.

A paplak javításához végre az 1776-ik esztendő január 30.-án megkapván az engedélyt, még abban az esztendőben hozzáfoghattak és el is készítették. Nem kapták meg azonban az engedélyt a templom kibővítéséhez, bár kimutatták, hogy a „templom két-

százhatvanegy személyekkel úgy megtelik, hogy csak egy lépésnyi üresség sem marad a templomban“, pedig Csicsóról, Gönyüről az anyaegyház hiveivel együtt „mintegy 1046 Lelkek idejárnak“ (a templom csak a vallásszabadság visszaállása utáni időben bővíthetett ki).

De mindezeknél a gondoknál súlyosabban nehezedett a reformátusságra az a háborúság, melyet az akkori csicsói plebanos Talabér Boldizsár indított meg először a reformátusok harangjának, majd a temetőjének elfoglalására.

A háborúságnak története Hetényi János latinnyelvű leírásából kivonatolva röviden ez:

A megyebeli katolikusok erővel és tekintéllyel meg akarták fosztani a némai reformátusokat a harangjuktól. Mikor ez a szándék a reformátusoknak fülébe jutott, a harangláb mellé őroket állítottak éjjelnappal, hogy a csicsói plebanos Talabér Boldizsár által irányított foglalást megakadályozzák. Ámde hiába volt minden, az erőszak győzött, s a harangot elvették, a plebanos kijelentése szerint a vármegye parancsára. A némaiak bejelentették a vármegyén az erőszakos foglalás elleni tiltakozásukat és kérték, hogy szálljon ki bíróság a helyszínre és helyezze őket vissza jogukba, de hiába. Jött ugyan egy bizottság: Bajcsi János nemesek-bírása egy társával és több kath. pappal, akik a plebanos eljárását helyben hagyták, de ezekről — mikor megkérdezték őket, hogy kinek a küldöttei — kiderült, hogy csak olyan magukat bírónak feltölt emberek, tehát a reformátusok ezeknek véleményébe, illetve döntésébe nem nyugodtak bele, hanem Győrbe mentek igazságért. Itt szerencsésebbek lettek, mert a bíróság kényszerítette Talabér Boldizsárt a harang visszaadására.

Ugyancsak Talabér Boldizsár a reformátusok temetőjét is el akarta venni. Ebben az ügyben is kiálltak a helyszínére a nemesek bírójával és ügy-

védekkel együtt a megyeri, csicsói, szentpéteri plebanosok 1778, év március 16.-án. Az volt az ürügy, hogy a temető betelt és így abban már nem férnek el a ref. és kath. halottak együtt. Azt akarta ugyanis Talabér elérni, hogy a reformátusok keressenek más temetőt, a katolikusok pedig megtarthassák az egészet: a reformátusokét is. Természetes, hogy a reformátusok a templomjuk körül elterülő helyet nem hagyták el. Erre aztán a deputáció meghozta a döntést:

Temetkezhetnek a reformátusok és katolikusok még ezután is saját temetőjükbe, de be kell tartaniok a törvényt, hogy 30 esztendeig a sírokat nem bolygatják.

A reformátusok megnyugodtak, de nem nyugodott meg a csicsói plebanos, aki ezután a határt akarta a két temető között máshová huzatni, persze a reformátusok kárára

Végre is a földesúr (Nedeczky József) a reformátusok igazát magáévá téve, véglegesen kijelölte a temető határát.

Hetényi idejében is megjelent Kolozsnémán a Canonica Visitatio.¹⁴ Ezt Battyányi esztergomi érsek küldte ki Galgóczi esztergomi kanonok vezetése alatt.

Ennek a visitationak a jegyzőkönyvéből tudjuk Hetényiről, hogy ő már a „bábakereszteléssel“ szemben nem foglalt el oly álláspontot, mint Tatai, de ha meggyőződésével ellenkezően is, engedett a kényszernek, s a felesküdtött bábát utasította arra, hogy a haldokló kisdedeket keresztelje meg.

Megállapítja róla a Canonica Visitatio jegyzőkönyve azt is, amit a kolozsnémái régi számadókönyvbe bejegyzett dolgaiból következtethetünk, hogy gondos lelkipásztor volt, aki az árva ekklésiának Csicsónak — még a lehetőségek határán túl is — gondját viselte: *„Nem nyilvánosan ugyan, de más színezet alatt a csicsói betegeket látogatta“*...

Érdekes a Canonica Visitatio jegyzőkönyvének az a kitétele, mely azt állapítja meg, hogy sem „licentiatások”, sem léviták nincsenek“ Kolozsnémán.

Szerintem ez odavonatkozik, hogy abban az időben még a kápláni állások rendezve nem lévén, a theologiai tanulmányaikat bevégezt, de a szokásos vizsgát még le nem tett ifjak, egyes lelkészek mellett igyekeztek gyakorlati ismereteiket bővíteni, másrészt pedig minél több helyet bejárva, minél több ismeretséget szerezve törekedtek a lehetőségét megteremtteni annak, hogy valahová meghívják őket, s onnan, majd ha az újév nem hozná meg a „papmarasztást“, mehessenek tovább, más ekkleziába, ismeretségiik révén. A papi állásnak ilyen várományosai voltak a licentiatások és a léviták is (a léviták azonban, bár theologiai képzettséggel bírtak, de még, vagy valami kánoni hiba miatt igen sokszor már lelkészi állásra nem voltak választhatók, tehát inkább akadémikus rektóriákra törekedtek.)

Ez időben Kolozsnéma község lakóinak száma összesen 602. Ebből református 341, katolikus 261.

Hetényi feljegyzéseiből tudjuk legelőször a némai kuratorok neveit.

1776-ban kurator volt Kopolts János és Veress János.

Hetényi idejében más lelkészi javadalommal találkozunk, bár értékben semmivel sem jobbal, mint Tatai János idejében. Az említett Canonica Visitatio jegyzőkönyve így őrizte meg az idevonatkozó adatokat:

Földje van egyszeri szántásra 2.

4 mérős föld, melyet a hallgatói művelnek.

34 mérő gabona.

Tüzifa 5 öl.

150 kéve nád.

Készpénz 34 forint.

Keresztelésért 27 $\frac{1}{2}$ dénár.

Egyházkelés 27^{1/2} dénár.
 Házasságkötés 50 dénár.
 Temetés beszéddel 75 dénár.
 Ajánlásokból 5 forint.
 4 szekér széna.
 Világításra 12 font faggyú.

Ezzel szemben a Felsődunamelléki egyházkerületnek a Dunántúli ref. Egyházkerület levéltárában őrzött jegyzőkönyve szerint az 1774. esztendőben, tehát Hetényi idejében a javadalom a következő volt:

36 flor.
 54 mérő buza.
 4 őszi vetés
 18 boglya széna.
 5 öl fa.
 12 font faggyú.
 180 kéve nád.
 Keresztelőtül dénár 28.
 Egyházkelőtül dénár 28.
 Esketés dénár 50.
 Halotti tanítástul 75, vagy 100 dénár.

Ennek az eltérésnek magyarázatát az akkor divatban volt évenkénti „papmarasztás“ adhatja meg. E miatt sokszor emelték, vagy csökkentették a javadalmat a szerint, amint a pap menni akart, vagy maradni szeretett volna, illetve amint a lehetőségeket a hívek és a pap kihasználhatták. Így az 1774—1780-ig terjedő idő alatt is többször előadódhatott „megegyezés“ a pappal, s e szerint díjlevél változás.

Az egyház anyagi helyzete ez időben határozottan jó volt. A számadókönyv az egyháznak kamatokra adott tőkepénzeiről beszél: „1779 Die 21 mart. Gönyүн két ökröt vévén Varjú István és nem lévén elegendő pénze, Kopots János és Veress János Curator Uramék kezességekre adtam az Ekklésia pénzéből feljebb említett Varju Istvánnak 15 Tizenöt forintokat, mellyet tartozik megfizetni.“ . . . „Anno 1780 d. 26 Mart. Tóth Andrásnak adtam

az Ekklésia pénzéből 13, id est Tizenhárom forintokat“... „1780 d. 30 maj. Győri Istvánnak adtam az Ekklésia pénzéből interre 18 Tizennyolc forintokat“... stb . . .¹⁵

Természetes, hogy a becsületes adósok kamatokkal együtt vissza is adták az Ekklézsia pénzét a lelkész kezéhez, aki aztán a Curatornak adta át a befolyt összegeket. . . „Én alább is megírt, adom arról való írásomat, hogy T. Hetényi János Komám Uram becsülettel letette az itt következő Személlyek restantiájokat. Veress János Curator“ . . .

Hetényi családos ember volt. Feleségének nevét ismerjük az anyakönyvből: *Csepel Lidia*. Kolozsnémán volt lelkészkedése alatt négy leánya született.¹⁶

Nem sikerült megállapítani, hogy Hetényit honnan hozták Némára, de tudjuk, hogy Némáról Ekelbe távozott.

Utóda:

Vajda Péter, akit a Battyáni-féle Canonica Visitatio 1780 ban Ekelben talál, mint ref. predikátort. 1783-ik év áprilisában jött Némára, de 1784-ik év március végén már a „Türeلمي rendelet“ után újraéledt csicsói ref. ekklézsiában foglalta el lelkési állomását.

Borza Ferenc 1784. év április 1-től—1794. év március végéig. Az életének adatait elég részletesen ismerjük.¹⁷ 1730-ban született Hetényben, ahonnan néhány esztendei „oskolába járás“ után Debrecenbe ment és ott tanult 1750-ig, amikor akadémikus rektornak ment Balmazújvárosba (Hajdu megye), honnan kevés idő múlva szülőfaluja hívta meg akadémikus rektornak, majd nemsokára papnak. Nem tudni miért, szülőfaluját elhagyta s Csilizradványra ment és ott eltöltött 18 esztendő. Csilizradványról hívták el a némaiak, kik között teljes 10 esztendő töltött el becsületes munkálkodásban. Némáról Jókára, majd 4 év múlva onnan Dunaradványra ment, ahol aztán még Jókáról volt eltávozásának esztendejében 1798

okt. 22.- én életének 67-ik, predikátorságának 38-ik esztendejében utól érte a halál. „Csakhamar kezdették anélkül is már elerőtlenedett testét a nyavalyák megőrleni és rongálni, s mind addig nem tágitottak, míg lelkének hajléka egészen el nem romlott“, mondja el haláláról a dunaradványi egyház anyakönyve.

Az ő predikátorságának ideje alatt ment teljese-
désbe a kolozsnémaiak régi vágya és törekvése, hogy
a templomot — amit a katolikusok „lisztes hombár“-
nak csúfoltak — megnagyobbíthassák. Szendrei Mihály,
Borzának utóda beszéli el ezt az egyház régi jegyző-
könyvében így:

„A Nagy Istennek engedelmevel, 1795-ik eszten-
dőben, azon kis kerek Templomotska, amely Nap-
nyugot felől láttzik, két hosszabb Napkelet felé nyuló
kő falakkal megnagyobbíttatott és eképpen az Isten
Sz. Nevének tiszteletére, a lakosokra nézve alkalmato-
sabbá, tágasabbá és díszesebbé tétetett. — Ezen építésre
költ el 576 Rs. forint és 3 pénz. A falaknak felállítá-
sára vett a Sz. Ekklézsia a Fgs. Kamarától 10 forint ára
követ, melyről a Fgs. Kamara Quietentiát is adott“ . . .
— „ . . . Abban az időben a Szent Ekklésia Prediká-
tora volt Tiszt. Borza Ferencz Ur. Ekklésia Előljárói:
Nztes Öreg Veress János, Nztes Kálótzai Ferencz,
Nztes Kopóts János, Nztes Illyés János, Ns. Domonkos
János, Ns. Beretzky János és Jóseff Urak . . . Csele-
kedje a Fges. Isten, hogy ezen Szent Ház legyen
állandó és maradandó a Reformátusoknál Nemzett-
ségről Nemzetiségre; és hogy a Késő-Maradék is egy-
begyűlvén a Szent Helyen a Mennybéli Istent áldja,
e dologért magasztalja! . . . Solt.: 102“ . . .

Szendrey Mihály 1794. év április elejétől
1798. év szept. végéig volt lelkész.

Ő „Hevesi Sámuel nagyigmándi predikátornak
az Ekklésiákról irandó Könyvének tellyesítésére és
eszközlése végett“¹⁸ feljegyezte az akkori adatok

nyomán az egyházközségnek történetét. Rövid, két és fél kézírásos, negyedréf nagyságu oldalra terjedő munkája nem volt alapos, mert mint láttuk, sok tévedést követett el az igazság rovására, de mégis hálával tartozunk neki, mert korrigálható tévedései mellett közöl olyan adatokat is, melyek nélküle valószínűleg elvesztek volna. Tőle tudjuk az 1733-ban kezdődő anyakönyvek előtt volt lelkészek nevei közül az említetteket, továbbá amit Kolozsnémának volt filiájáról, *Gönyűről*, Szentkuty Kiss Károly: „Töredékek Nagyigmánd és környéke multjából“ című munkájában foglaltakon kívül,¹⁹ szólhatunk, hogy t. i.:

„Régente virágzó Ekklesiájuk volt benne a Reformátusoknak, de aztán Templomuk és Oskolájuk tőlük elvétetvén Bánhorváti nevű Predikátor idejében; edgyenként elfogytak, és most már nintsenek benne Reformátusok többen, hanem csak 6 házzal, melyekben laknak 36 lelkek“ . . .

Családos ember volt, feleségét Csepy Klárának hívták.

Nem érdektelen felemlíteni Szendrei feljegyzéseiből, hogy „Az Ur Vatsorával való élésnek ideje 1795-dik esztendőben így volt:

1. d. 22 Februarii et 1-o Martii. Bőjtben.
2. d. 5 Aprilis et 6 Aprilis. Husvétban.
3. d. 24 Maj. et 25 Maj. Pünköstben.
4. d. 2 Aug. et 9 Aug. Újkenyérre.
5. d. 1 Novembr et 8 Novembr. Újborra.
6. d. 25 Decembris et 26 Decembris. Karácsonyban“ . . .

Bizony megszívelhetnék a mai kornak az Urvacsorázásról csaknem teljesen elfeledkező reformátusai ennek a feljegyzésnek beszédét, hogy nemcsak nagy ünnepeken, de bőjtben, újkenyérkor és újborkor is két-két vasárnapon osztották ki az Urvacsorát, mert „mindenkor éltek azzal az Ekklesia arravaló tagjai mindannyian.“

Szendrei idejében: 1794-ik esztendőben az

előző évben megnagyobbított templomra egy fából való tornyot építettek 119 forint 39¹/₂ krajcár költséggel, s a „Templom mellé egy kis porticusotska (előcsarnok) építtetett, amely került az Ekklesiának mintegy 45 Rh. forintjában“ . . . Ugyan ez időben közadakozásból „mivel a Lelki-Tanítónak Tanuló-Háza nem lévén a Parochián levő Kamarát Tanuló-Házzá, az Istállónak egyik végét pedig „Kamarává“ alakították át.

Szendrei Némáról Deákiba távozott, még pedig az egyházi hatóságok valamilyen okból volt rendelete folytán, amint ezt megállapítani lehet az 1801. év jun. 16-án volt Superintendetiális gyűlés jegyzőkönyvéből a 19-ik pontban foglaltak alapján. A megjelölt helyen olvasható: „Felolvastatott a deáki Predikátor T. Szendrei Mihálynak az iránt beadott könyörgő levele, hogy az ő 3 esztendővel ez előtt Némáról Deákiba lett rendeltetésekor tett Sup.-dalis Determinatio következtében már most jobb Statióra promoveáltassék. Az Instansra különös confideratioval lévén a Ven. Consistorium, minthogy most competens Vacantia nem volna, a Ven. Tractusnak imponáltatik, hogy a legelső előladandó alkalmatossággal a könyörgőt recomandálja“.

Szilassy János 1798. év október elejétől 1806 március 12.-én bekövetkezett haláláig volt Némán lelkész. Emlékét őrzik az anyakönyvi bejegyzéseken kívül azok a feljegyzései, miket predikátorsága alatt volt nevezetesebb eseményekről papírra vetett. Ezek közül említésre méltó elsősorban az a feljegyzés, aminek ő „Kettős Emlékezet Oszlopa“ címet adott. Ez először a templomnak már elmondott megnagyobbíttatása történetét mondja el újra röviden, aztán pedig (ez a második oszlop) így beszél:

„Mult 1800-ik Esztendőben öntetvén egy nagyobb harang. E folyó 1801-ben megújított a Templom Héjazattyának Nap-nyugoti része, teteje az Uj Templom Sendelzettyével egyenlővé ,tettetett, mely került 130

Rhenusi forintokban és $42\frac{1}{2}$ X-ban. A Torony Sendelzettye renováltatott, deszkázattya megdupláztatott Sarukatterekkel megjobbítottatott, s mindezek Bátyai Asztalos Ur által díszesen megfestettek és így tökéletes-ségre vitettek. A Némái jószivű Erdemes Asszonyi rendeknek tulajdon költségeken készült 13 frt-ban került Uj Bádóg Gombbal, melynek Üregjében a Kettős Emlékezet oszlopát írva találni, megékesítettett. E Torony építése kerülvén 119 frt. és $39\frac{1}{2}$ X-ban. Díszéretesen végre hajtatott Curator N. Kárlótzky Ferencz, Ns. Beretzky József és több Hiv és Erdemes Előljáró u. m.: Veress János, Illyés János, Kopóts János, Ns. Domonkos János és Biró Tartsai István Uraimék idejében“ . . .

Felsorolja a bádóg-gombra adakozók neveit, utána pedig „Hozzáadás“ címmel a következő, nyilván saját szerzeményű verset írja le:

Torony festése tartós legyen, s fája
 Maradó, s állandó: Isten Háza s Tája
 Melly a csendességnek légyen Palotája.
 Ezt kívánván írja a CX-s (Krisztus) szolgája:
 Akik Bádóg Gombját ennek készítették,
 — Erdemes Asszonyi rendek cselekedték —
 Festését is ennek akik segítették,
 Legyenek áldottak mind kik építették!
 Oh Isten, ha immár a szomorú telet
 Elvitted és fuvalsz kívánt Déli szelet,
 Eljövén a régen várt áldott kikelet,
 Adj a békességnek már örökké helyet
 Mikor Mennydörgésid harsogni hallatod,
 Villámlásid égből lejönni láttatod,
 Ah! Ne célozz ide ki el fordíthatod
 Ostorodat rólunk, s tavakra adhatod
 Follyanak napjai a Kellemes Nyárnak;
 Ez Épület alatt Gerlitze madárnak
 Zengjen szava, mellyet kegyes lelkek várnak,
 Czélyyára az Égi dicső Nagy Határnak“ . . .

A vers ugyan nem árulja el a szerzőnek kiváló költői képességeit, de megragadja az embert az áldást kérő soroknak — az üldöztetés szomorú „telének” eltelte után elékezett vallásszabadság áldott „kikeletének” állandó és zavartalan boldogságáért — vágyakozó, esedező felsóhajtása, szivből fakadott imádsága.

Kár lenne el nem mondani az 1800-ik év december 8-án tartott egyházi-gyűlésnek a harangozásokra nézve hozott határozatát.

I. „A hétköznapi Isteni tiszteletre vagy könyörgésre, mindenkor a maga idejében a Nagyobb, ez időben vett ujj haranggal legyen a jeladás nem röviden, hanem illendő hosszúsággal meghúzván azt.

II. A Vasárnap két ízben tartani szokott Tanításokra a jeladás a következő módon határozottatott:

A nagyobb haranggal egy hosszú vers vonattasson, mely is az első jeladás az Isten Házába való készületre, azután

2. A második ízben harangozás lesz a kisebb haranggal magánosan.

3. Harmadszor mind a két harangok elegendőképpen szóllyanak és mind kettővel egyszeribe hagyván el, vége vetődik a predikátiora való harangozásoknak.

III. A megdicsőítettett Lelkek megholt testeknek utolsó tisztesség tételekre az itt kiszabott időkbén és rendelt módon fognak a harangok szólani. Jelesül:

A halottnak kihirdetése után a templomból kijövén a tökéletesen végben ment Isteni tisztelet után; a Férfi halottra a kisebb haranggal három rövid vers; az Asszony személy halottra megkülönböztetés végett két vers csendítetik első hiradásul. (Hirdetés előtt is meg lehet ez azon esetben, mikor akkor esik halott, mikor már a Reggeli Isteni tisztelet végben ment.) Ezután

Hosszasan mind két harang megvonatik. Továbbá tíz órakor ismét mind a két harangok szóllyanak; hasonló-

képen tizenkét óraker is. És így nem több sem kevesebb három három rendbeli harangozások tartatnak azon az egész napon, mellyen a halott az akkori környül álláshoz képest el nem takarittatik. Más nap mellyen a halott el takarittatik ily renddel folyon az utolsó tisztességtétel:

I. Reggeli Templom után újra mind a két harangok hosszasan megvonattassanak ezután

II. Mikor Délelőtt meg nem esik a tisztességes el-takaríttatás: valamint az előtte való nap: úgy ekkor is 10 és 12 óraker két rendbeli harangozások legyenek mind a két haranggal.

III. A halottas házhoz való készületre, melly idő mindenkor a Lelki Pásztortól függ, férfi, vagy Asszony személynek megkülönböztetése nélkül a kisebb haranggal rövid csendítés legyen készülőre kétszer; 3-szor hosszabban meg vonattasson ugyan csak a kisebb harang magánosan. Ezekután

IV. Mihelyt a test a háztól elhozatik, míg az után énekszó alatt kísértetik mind addig mind a két harangok szállyanak míg a test a Templomhoz nem vitetik és a szegények házában bé nem tétetik. Amikor a szokott halotti Tanítás végben menvén vége lesz a harangok szállásának . . .

. . . Jegyzés. Mikor történettel R. Catholicus Halottra kívántatnék a mi harangjainknak megvonások: ezen keresztyénség épen meg nem tagadtatik a szép egyesség kedvéért; tsak hogy a mi módunk szerint folyanak a harangozások és hogy igaz jussunk megmutatására előre fizetődjön az illy esetben egy forint, mellynek 15 garasa az Ekklesiáié 5 garasa a Harangozó Személlyé lészen.“

Az ő idejében ismét más lelkészi díjlevelet találunk, mely — nyilván — Borza Ferenc számára állíttatott ki még 1784-ik esztendőben, de melyet ő is élvezett, s kikérvén azt az egyházmegye jegyzőkönyvéből, lemásolta az egyházi jegyzőkönyvből is.

1. Pénz 35 RH ft.
2. Buza 50 P Mérő.
3. Őszi vetés egy esztendőre harmadfél P Mérő, másokra többetske.
4. Tavaszi vetés tétetik őszi alá való földbe.
5. Hus 50 font.
6. Széna 12 Boglya.
7. Fa öt öl.
8. Faggyu 12 Font.
9. Nád 120 kéve.
10. Keresztelő egy Márjás.
11. Egyházkelő egy Márjás.
12. Kopulatio (Házasságkötés) 10 garas.
13. Halotti predikatio. A Ven. Superintendentia Determinatioja szerint egy forint 14 X-r.
14. Káposztás kertetske van a háznál . . .

A Ven. Komáromi Tractusnak Protocullumában még 1784. esztendőben 17 Juni. a némai Ekklesiának Predikátorának Conventioja így és nem másképpen iratott bé . . . Horváth Ferencz a V. Komáromi Tract. Seniora. Bátorkeszi 1799 Aug. 19.“

Szilassy idejében kezdik az anyakönyvet ismét magyar nyelven vezetni az 1799-ik esztendőben.

Felesége N. Jókuty Sára volt.

Szilassy meghalt 1806-ik esztendő március 12-én 58 éves korában hosszas betegség „sinlődés“ után.

Gelléri Takáts István 1806. év április 18-tól kezdve 1815. év március 23-ig volt Néma lelkésze. Mint fiatal kezdő lelkész került Kolozsnémára, amit bizonyít az, hogy őt 1807-ik esztendőben a Szentkirályszabadján tartott Superintendetiális gyűlésben szentelték fel pappá.

Felesége: Szalatsy Éva.

Némáról ismeretlen helyre fávozott.

Molnár Balázs 1815. év március 23-tól kezdve

1829-ben, október 14.-én bekövetkezett haláláig volt némai pap.

Felesége: Ns. Csejtey Klára.

Lelkészkedése alatt említésre méltó esemény az, hogy Kolozs némának egy évszázadnál hosszabb ideig volt filiája Gönyű, az 1817-ik évi július hó 1. és 2-ik napjain Komáromban tartott Superintendenciális gyűlésen eddigi anyaegyházától elszakítatva, Bőnyhöz adfiliáltatott.

Az egyházközség 1819-ben renováltatta a templomot, melyre a napnyugati végén ugyanakkor egy ablakot is vágatott, hogy világosabb legyen. 1823-ban pedig, mivel a férfiak helye a templomban kevésnek bizonyult, ugyancsak a napnyugati részre karzatot állítottak a templomba és mikor ez által a templom végén vágott ablak világossága most már nem volt elegendő, a templom déli oldalán levő egy ablakot berakatva, helyette két nagyobbat készíttettek.

Molnár Balázs halála után találkozunk először Kolozs némán az özvegyi kegyévvél, mely most már nem a régi szokás (1714 óta) szerint (hogy t. i. a lelkész-özvegy csak a legközelebbi egyházi év kezdetéig maradt a férje javadalimában,) intéztetett el, hanem az 1829-ik évi aug. 14.-én tartott Superintendenciális gyűlés határozata²⁰ alapján az 1830. évi február 16.-án tartott Komáromi Tractuális gyűlésben ítéltetett meg Molnár Balázs özvegyének. Ugyanakkor megítélte az özvegynek az egyházmegye a még Molnár Balázs életében elmaradt díjlevél szerinti járandóságoknak a kiszolgáltatását: 4 kocsi szénát és 40 kéve nádat is.²¹

Molnár Balázs közkedveltségére enged következtetni az a tény, hogy a kolozs némaiak a fent említett egyházmegyei gyűlésre azért folyamodtak, hogy „egy oly épületes Lelki-tanítót nyerjenek a Candidatio után, kiből az elhunyt Predikátor helyett tellyes vigasztalást, s állandó megelégedésüket találhassák.“

Az özvegyi kegyév ideje alatt az interimális (helyettes) predikátor: **Győrös János** volt.

Csenger Gergely 1830. év szeptember 25-től kezdve 1837. év április 27-ig szolgált. Padányból jött Kolozsnémára, de a következő lelkészi állása ismeretlen. Utána következett

Kőváry Albert 1837. év április 27-től kezdve 1886. év május 19-én bekövetkezett haláláig, mint a kolozsnémai anyaegyház utolsó predikátora. Felesége Nagy Amália volt.

Kőváry Albertnek fél évszázadig tartott lelkészi szolgálata egyrészt a nagyon súlyos megpróbáltatásoknak, másrészt a megpróbáltatások idején a ref. egyháztalagok csodálatos egyháziasságának és áldozatkészségének emlékével van összeforva.

Csendben, minden különösebb esemény nélkül élte a kolozsnémai egyház Kőváry idejében életét egészen az 1857-ik esztendőig. Az 1848–49. évi szabadságharc s az utána következő szomorú időszak sem hagyott semmi nyomot az Ekklezsia életében. Kivették ez alatt részüket az áldozathozatalból, a keserű felsóhajtásokból a némaiak is, de az egyházra nem hozott ez idő megrázkódtatást.

1857. év szeptember 1. napja azonban örök időkre gyászos emlékezetűvé lett a kolozsnémai ref. egyház történetében. Egy hatalmas *tüzevész* pusztította el ezen a napon az egyház összes épületét. Elégett a templom, a paplak, iskola, elégett az ekklezsiai láda a benne levő okiratokkal, adóslevelekkel együtt, az Urasztali edények s a toronyban volt két harang is, egyszóval minden.²²

A tüzevész által végigseperett faluban „*teljességgel hely nem találtatott, ahol magát a lelkész meghuzhassa,*” tehát ez családjával együtt Csilizradványra menekült s csak *november 26-án jöhetett vissza.*“

A gyülekezetet lesújtotta, de nem törté össze ez

a csapás. A paplakást már november 26-ára rendbehozták s annak egy szobáját ideiglenes iskolának átalakították, ahol vásár- és ünnepnapokon az Istentiszteletet is tartották s imádságos lélekkel hozzáfogtak az elpusztult többi épületeknek a helyreállításihoz is.

A hivek áldoztak, amennyi tőlük tellett, de tüzkárosultak voltak ők is, rászorultak tehát a segélygyűjtésre, más gyülekezetnek támogatására és kölcsönpénzekre is.²³

(A gyülekezetek közül Csicsó (196 frt-t küldött át azonnal, mit a hivek között gyűjtöttek össze), Ócsa, Nagykeszi, (külön Kis-Keszi is), Csilizradvány, Gellér, Somorja, Benkepatony siettek először összesen mintegy 400 frt.-tal a gyülekezet segítségére. A magánosok (Zámory Kálmán Nagykesziről 50 frt. Rátkai László Gönyüről 15 frt. és mások) sem késtek adományaikkal a közeli helyekről. Az egyházmegye gyülekezeteit Tarcsi Ferenc és Tóth Péter némai lakosok gyűjtés céljából felkeresték, ők is hoztak 357 frt-okat. I. Ferenc József császár kiildött 265 frt. és 45 X-t. Az ugyancsak császári adományból, mely a község lakosságának felsegélyezésére jött, „az Ótsó Zsidó“, aki pedig szintén kárt szenvedett, „a maga illetőségét a Ref. Gyülekezetnek adományozta“ (12 frt 30 X-t). Kölcsönt vettek fel az Egyházkerülettől 800 frt-t, tatai lakos Molnár Istvánnétól 250 frt-t.)

1858. év május 23-án rendbehozták a templomot is.

1864. ben pedig felépítették az iskolát, de — jaj — itt újra a gyülekezetre szakadt a szerencsétlenség, mert azon napra következő éjjel, mikor az iskolaépítés teljesen befejeztetett, az új iskola is tüzvész áldozata lett. De a következő esztendőben végre sikerült ezt is rendeltetésének átadni a másodszori teljes felépítés után.

„Ilyen sok veszély után — így írta 1878-ban a gyülekezethez küldött segélykérő levelében²⁴ Kőváry Albert —

azt hittük, hogy a sors talán megelégteli ennyi veszteségünket, hozni fog jobb időket, boldogabb éveket s vigasztalásunkra megtartja számunkra és maradékainknak a nagy költséggel felépített épületeinket. De a mostoha sors újra kiönté kezünkre azt a keserű tapasztalást, hogy f. é. (1878.) júl. 27-én éjjel épen a szomszédban kiütött tűz következtében a nemrég felépült paplak egy pillanat alatt minden hozzátartozó épületekkel egyszerre lángba borult s így rövid idő alatt újra gyászba és romlásba dőlt.“

A gyülekezet hivei önkéntes adakozással, segítségnyújtással, kölcsönfelvétellel fogtak hozzá ismét a bajnak orvoslásához, s még abban az esztendőben felépítették paplakásukat, de ezzel a gyülekezet anyagi ereje ki is merült és Kőváry Albertnak haláláig sem tudott megerősödni. Az anyagiakban meggyengült egyház tehát kérte az egyházmegyét, illetve a kerületet, hogy a megerősödéséig ne kelljen betöltenie a lelkészi állást, de *ideiglenesen, mint filla Csicsóhoz csatoltassék.*

Kővárynak 1886-ban bekövetkezett halála, illetve az özvegyi kegyévnék, mely 1888. március 12-ig nyult el, letelte után nem is került többé betöltésre a lelkészi állás, mert az 1888 évi egyházmegyei és az u. a. évi kerületi gyűlések határozataikban honorálták a némaiak kívánságát.

Ez időtől fogva aztán a csicsói lelkésszel kötött megegyezés alapján, mint a csicsói ref. egyház filiája folytatja a régi dicsőséges multra visszatekinteni tudó kolozsnémai egyház mai napig is életét, mert az ismét anyaegyházzá visszaalakulásának ideje, éppen az anyagiak miatt még mindig nem érkezett el.

1888 óta praeoráns tanító és a csicsói lelkész (ez utóbbi 4 ízben oszt Úrvacsorát évenként s végzi az előforduló sakramentális funkciókat) látják el a gyülekezet lelki-szolgálatait, ami, bár az elmondott okoknál fogva még mindig nem lehet másképp, de hogy nem kielégítő, azt bizonyítja a kolozsnémai ref.

híveknek fogyása, illetve a kath. egyháztagjai közé a házasságkötéseknél tett engedmények útján való beolvadása. A gyülekezet lélekszáma ez idő szerint 300. —

1888-ik esztendő óta sem volt mentes az építkezések terhe alól az immár kolozsnémai leány-egyház. 1911-ben új iskolát épített 8000 aranykorona értékben, a következő évben a régi iskolát és tanítólakást is megújítva, átalakította a kor kívánalmai szerinti lakássá, s azt a preorans tanító rendelkezésére bocsátotta. Legutóbb 1928 és 1929-ik esztendőekben végeztetett nagyobb költséggel renoválási munkát a templomon (6500 Kč), a tanítólakon és a régi (ez idő szerint bérház) paplakáson (14800 Kč). Ez utóbbi munkák végeztetése idejében az egyháznak fáradságot nem ismerő, érdemes gondnokai Kiss Kálmán és Domonkos István, illetve Kiss Kálmán és Kopócs József voltak. (Ugyanitt meg kell emlékezniünk Németh József presbiter és volt egyházgondnokról is, aki mindenféle egyházi munka-végeztetés idején a többi lelkes, de ifjabb presbitereket tapasztalatokban bővelkedő ismereteivel és mély egyházszeretetével buzdította a legnagyobb nehézségek között is és 84 esztendő s kora dacára még napjainkban is jótékony befolyást gyakorol a kolozsnémai reformátusokra.)

Még az 1860-as évek elején közadakozásból alapítottak a némai reformátusok egyházfentartási célra magtárt is, mely bár állagában a közszükségletek fedezhetése céljából volt eladások miatt néha-néha megfogyatkozott és a világháború ideje alatt, az elveszett, máshová költözött, vagy fizetéképtelenné lett adósok miatt, csaknem megsemmisült: a hívek áldozatkészségéből újabb adományokkal megerősödött és jelentékeny jövedelmével idők múltán (a kamatok most még a tőkéhez csatoltatnak) nagyban hozzájárulhat a régi anyaegyház feltámasztásához, s a hívek egyházi adóterheinek megkönnyítéséhez.

Kolozsnémai tanfűók:

A kolozsnémai iskolatanítóknak csak a névsorát is, teljes pontossággal összeállítani majdnem lehetetlen, mert adatokat csaknem kizárólag az anyakönyvi bejegyzésekben találunk ott, ahol valamelyik „Ludi-magister“ helybeli lánnyal házasságra lépett, vagy pedig, mikor egy-egy keresztelni vitt fiú, vagy leánygyermek szülője gyanánt van bejegyezve.

Persze vannak Rektorok, akiknek neve az anyakönyv majdnem minden bejegyzésénél előfordul a „komák“, vagy a „násznagyok“ nevei között. Az ilyenekről meg lehet állapítani, hogy népszerű emberek voltak és könnyű következtetéssel azt is, hogy jó volt a torkuk az énekekre és bizonynal az ivásra is, mert a szegény, ajándékot adni nem tudó „Oskolamestereket“ bizony nem annyira tisztességből, mint inkább a jókedv csinálásáért látták a lakodalmakban és a paszitákon.

A legelső némai „*Oskolamester*“, akinek nevét az 1733-ban kezdődő anyakönyvekben olvashatjuk:

Dienes János, 1733-ban már mint „Skola-Rektor“ nagy népszerűségnek örvend a faluban. Alig van keresztelés, lakodalom, ahol ne ő töltené be a koma, vagy kiadónásznagy szerepét. Ezt a megtiszteltetést a fent említett jókedv és hangulatcsináláson kívül viszonzni látszik azzal, hogy mint nagyszámú gyermekek atyja, igen sokszor „visszahívja“ a komáit

„komáknak“. Nevével 1742-ig találkozunk, amikor valószínűleg más, jobb Ekkleziába távozott. Felesége Borbély Erzsébet volt.

Fehérváry István 1743-tól 1745-ig szolgált.

Ambrus István 1746-ik év január 11-én esküdött hűséget Tatai János lelkész leányának Erzsébetnek, de az 1752-ik esztendőben mégis ott hagyja Némát és átadja helyét

Kisán Ferencnek, aki 1758-ig tanít a némai ref. iskolában.

Takáts Péter 1758-tól 1772-ig vezette az iskolát.

Molnár Pál nevével az 1772-ik esztendőből kezdve találkozunk, akit aztán 1784-ben a csicsóiak hívtak el a „Türelmi rendelet“ után alapított új iskolájuk első tanítójául.

Kováts János 1784-től 1788-ig tanító.

Szűts György 1788-tól 1792-ig szolgál. Felesége Varga Erzsébet.

Terelmes Pál 1792-től 1803-ig van Némán. Felesége: Beretzky Julianna.

1803-tól kezdve 1821-ig ismét:

Kováts János a némai rektor, akit a némaiak Terelmes Pál után mint közkedvelt embert visszahívtak. Róla tudjuk azt, hogy nehezen viseli szegénységét, ami különösen akkor, ha azt az igen csekély ugynevezett „tanítói javadalmat“ még valami elemi csapás is megrövidíti, nem is csoda. Nála pedig ezt

lehet megállapítani. Az árviz tönkretette a rétjének termését, kertjében levő élelemre valókat, hát egész természetes, hogy minden közkedveltsége ellenére is, elkivánkozik Némáról. El is mehetett volna, de a némaiak fizetés-javítás ígérettel visszatartották.

1805. év április 16-án volt tractuális gyűlés jegyzőkönyvében azonban ezt olvassuk: „a Némai Rector Kováts János panaszolkodik, hogy az Ekkla megígérte az ő fizetésének jobbítását, amidőn Kulcsodra az Oskolamesterségre meghivatott s most már ígéretét tellyesíteni nem akarja . . .” Ez ügyben nyilván javára döntöttek az egyházmegye megbizásából a T. T. Visitor urak, mert az ígéret: 5, azaz Öt Forint, mely öt a Kulcsodra meneteltől visszatartotta, mint az egyházi számadókönyvekből megállapítható, még abban az esztendőben beváltatott, sőt az 1808-ik esztendőben még Öt forintokkal megtoldatott.

Érdekes itt látni azt a régi tanítói díjlevelet, melynek Öt forinttal volt megjavítása olyan sokat jelentett az Oskolamesternek:

„K. Némai Ekklában Oskola Mesteri Hivatalt Viselőnek Észteideig való fizetése, vagy Conventioja ez:

1. Készpénz Tizennyolc forint Rft. 18.
2. A közönségesből buza P. M. 18.
3. Fa tűzre egy Öl öl — 1.
4. Fűteni való Rőse 100 kéve : Száz.
5. Van egy kocsi szénát termő rétje.
6. Minden oskolás gyermek ad esztendőnként 6 garast.
7. Halotti temetés 25 Xr.
8. Minden Helytartó gazda 4. vatsorát, sellér 2., vagy minden vatsora helyett két garas.
9. Harangozásért minden pár ember egy kenyeret.
10. Nád kéve: 60. — Hatvan.

Igy irtam le 1790-ben 1. december költ conventiobul Szilassy János predikator . . .“

Bizony ez a javadalom szent lelkesedést kívánt az anyaegyház iránt, hogy valaki érte hivatásában

megmaradjon s ahhoz hű legyen. Helyesen következtetünk, hogy az akkori világ általános nyomorusága szülte azt az igénytelenséget, hogy a mai mértékkel mérve: csak éhenhalástól megmentő tanítói javadalmat a rajta élők, keserves diákoskodásuk után hálás köszönettel vették az élettől. De csak az Istenben bizó, imádságos lélekkel bíró „Ludimagisterek“ adják meg annak a magyarázatát, hogy a szegény hajlék: a régi kálvinista tanítók otthona, olyan sokszor vált dicső tetteknek bölcsőjévé, s adott kiválóságokat az emberiségnek . . . és volt minden nélkülözés mellett is nem a kétségbeesésnek, a zúgolódásnak, hanem az Isten akaratán való megnyugvásnak — szegénységben is boldog — tanyája . . .

Varga Zsigmond 1822-től 1832-ig él Némán. Felesége Tarcsy Sára volt.

László József 1832 től 1847-ig tanít. Felesége Lipóti Mária volt.

Andor Pál 1847-től 1848-ig szolgál. Felesége Keszegh Julianna volt.

Török József 1848 től 1854 ig lakik Némán. Felesége Kiss Eszter volt.

Mokos János 1854-től 1859-ig a tanító. Felesége Bajcsi Juszttina volt.

Mokos eltávozása után, amikor az 1857-ben volt nagy tüzvész, melynek áldozatul esett a templomtető, a paplak, az iskola és a tanító lakása is, még nem heverhették ki a hivek, hogy valamit könnyíthessenek terheiken, a tanítói díjlevelet megnyirbálták és kisebb javadalomra egy ideig — csak segédtanítókat alkalmaztak.

Az új díjlevél a következő:

1. A közönséges buzából tiszta 9, az az Kilencz Pozsonyi Mérő. Kenyérnek való ugyan kilencz P. Mérő.
2. Kézpénz 15 frt. 20 Xr. a. é.
3. Egy öl puha fa.
4. Rőzse 125 kéve.
5. Minden iskolás gyermek ad a tanításért 30 Xr-t a. é.*
6. Halott temetésért a V Superintendens által meghatározva.
7. Minden pár ember a harangozásért ad egy kenyeret.
8. Az Ekkla rétjén termett szénának egy harmadáért 5 frt. a. é.
9. Lakása jelenben az iskola.

Erre a javadalomra rendelt az Esperes ideiglenes tanítót. Az ilyen aztán nem volt állandó, hanem alkalomadtán sietett tovább.

1859-1860-ig segéd-tanító:

Vadász György volt, de őt még az 1860-ik évben követte:

Deák János, aki szintén csak egy esztendeig maradt itt.

Erről a tanítóról maradt fenn az anekdota, hogy az iskola-ajtóra felírta a kíváncsiskodó kérdésekre felelet gyanánt: „szokom“, azaz kezdi magát Némán jólérezni. De mikor a kenyér rosszabbodott és a szegénység kínzó sullyal nehezedett rá, pontokat rakott az „o“ betűk fölé és a „hogyan van? . . .“ „hogyan izlik a kenyereink? . . .“ kérdésekre „szököm“ feleletet olvashatták a hívek. És úgy is lett, mert csak a templomban, az utolsó Némán töltött vasárnapján árulta el szándékát a 67-ik dicséret második versének éneklése közben: „Hát én kibe lelket a jó Teremtő tett NÉMÁN vesztegeljek . . .“

mikor — mintegy az ének szavaira adott felelet gyanánt — azt mondta a karban mellette ülő László József volt némai tanítónak: „nem én, hanem megyek Szapra, ahová meghívtak rektornak...”²⁹

Pápai István 1861-től 1862-ig tanító, akinek helyét, midőn Somorjába távozott, a Padányból elhívott

Pálffy János foglalta el.

A négy ideiglenes tanító közül ennek volt legnagyobb kitartása várni az egyház megerősödésére és jobb javadalomra, de hiába, mert neki még nem adták meg azt a hívek. 1873-ik év májusában ő is búcsút vett tehát Némától. Eltávozása után megállapította az egyházközség az új díjlevelet, s ezt 1873. év december 1-én az egyházi hatóságok megerősítése után — ajánlották az alistáli tanítónak:

Mozgai Benő-nek, akit ugyanez év karácsonykor már Némán találunk.

Az új díjlevélben biztosított javadalom ez:

1. Késszépénz 47 frt. a. é.
2. Tizennyolc pozsonyi mérő buza.
3. Egy öl puha fa.
4. 100 kéve rőzse.
5. Van tíz hold nyári legelőilletőség.
6. Tandíj minden gyermektől 40 krajczár.
7. Temetési díj a Főtiszt. E. H. Kerület által meghatározva.

(E javadalom értékben alig jelentett valamivel többet az eddigiéknél, de lakás volt ismét.)

Ezt a javadalmat azonban nem sokáig élvezhette Mozgai Benő, mert egy szerencsétlen baleset őt is rövidesen más község lakójává tette. 1879-ik év telén Győrbe ment gyalog, s hogy a tél hidege ellen vé-

dekezzék a kelleténél több pálinkát ivott, mitől az úton elnyomta az álmot és megfagyott. Hívei, akik közül némelyek azon a napon, de Mozsainál valamivel később Győrbe mentek, találták meg őt holtan Győr közelében. Győrbe szállították tetemét és ott temették el. Utóda fia:

Mozgai Béla lett 1879-től 1881-ig, akit azonban rövid két esztendő letelte után még az 1881-ik év folyamán

Sáray Géza váltott fel.

Sáray az említett javadalom mellett 1887-ig működött, ezután pedig — minthogy az 1886 május 19-én elhunyt lelkész állását nem töltötte be az ekkézsia, hanem az egyháznak, mint filiának Csicsóhoz csatlósát kérelmezte — ez ügynek elintézéséig ideiglenesen, majd a filiásításnak 1888. év június 6-án volt definiálása után véglegesen preoránstanítóvá választatott, s jelentékenyen jobb javadalmazásba került. Ezen állását híven és lelkiismeretesen igyekezett betölteni, s különösebb kifogások csak az öregség hozta elerőtlenedésekor merültek fel ellene, amiért aztán nyugdíjba ment és átadta helyét a kolozsnémai preorans tanítói állást 1912. év március 12-én elfoglalt:

Tóth Mihály csicsói tanítónak, aki napjainkban is itt működik.

Tóth Mihályt 1914-ik évben a világháború katonasorba szólította, s Przemisl elestekor, mint a várnak egyik katonája orosz fogságba került és csak nyolc esztendei távollét után, a hadifogságnak keserves és fájó emlékeivel tért vissza újra elhagyott gyülekezetébe, illetve iskolájába.

Távolléte alatt az állandó tanítóhiány miatt nagyon rendetlenül folyt a tanítás. Tanított hosszabb ideig egy nyugalmazott jegyző, majd a tanítónak neje

(Balla Jolán), aztán egy állásnélküli segédlelkész, később egy éven át *Sárközy Edith* tanítónő, akik igyekeztek ugyan az iskolát megfelelő nivóra emelni, de ez csak a fogságból hazatért Tóth Mihálynak sikerült igazán. Szívvel-lélekkel és nagy hozzáértéssel fogott munkához, s az óhajtott eredmény nem is maradt el, mert hazatérte után két esztendővel a kolozsnémai ref. elemi iskola valóságos mintaiskolává lett és Tóth Mihály kiérdemelte úgy az egyházi, mint világi tanügyi hatóságainak legteljesebb elismerését.

Nem mulaszthatjuk el megemlíteni azt, hogy a kolozsnémaiak az iskoláztatásra mindenkor a legnagyobb gondot fordították. Azok közé az egyházak közé tartozott Néma, melyek az iskolai tanítási időt az egész esztendőre ki akarták terjesztetni, minthogy ez iránt az 1790-ik esztendőben intézkedni kívántak még az egyházhatóságoknak igénybevételével is.²⁶ Szándékukat azonban — dacára az egyházmegye és kerület hasonló állásfoglalásainak, melyek szerint a nyári hónapokban nem járó iskolásgyermek mulasztásáért a tanítók is kérdőre vonattak, — nem érhették el, mert olyan javadalmat nem tudtak a tanítónak biztosítani, hogy az abból — a nyári hónapoknak gazdasági munkából kivett jövedelmén kívül is — megélhessen. Az 1792-ik esztendőben tehát beleegyeztek abba, hogy a tanító egyúttal „nótárius“ is legyen, de kikötötték: „ha nem teheti is a Rector minden napon, azért nyáron is tanítsa a gyermekeket“, majd mikor ez sem vezetett eredményre, mert a tanítás a nyári hónapokban csupán vasárnap délelőtt és délután folyt, mint u. n. ismétlő oktatás és mert a „nótárius-tanító“ egyébként is kevesebb időt fordíthatott az oktatásra, az egyházmegye közbejöttével, a császári közigazgatási hatóságoknak többszöri megkeresése után, 1857-ben újra elkülönítették a tanítóságot a jegyzőségtől.

Megállhatnánk ugyan a kolozsnémai ref. egyház történetének rajzolásában e helyen, de úgy érzem, hogy nem tehetünk addig véglegesen pontot, amíg azt az áldozatkészséget, mely a kolozsnémai egyház történetének megírásához adatokkal szolgáló számadó és jegyzőkönyveknek majdnem minden lapjáról szemünkbe tűnik, ne hoznánk elő inégegyszer. Nincsen olyan egyházi szükséglet, aminek szóbakerülésekor meg ne nyíltak volna az erszények és ne hullott volna a perselybe mindenkinek erejéhez mérten „a szegényasszony fillére”. Nem lehetne felsorolni az adakozók neveit, mert köteteket töltenének be azok, de felesleges is, mert az egyházközségnek minden tagja kivette részét az adakozásból. Végig lapozva azonban a számadó- és jegyzőkönyveket, úgy találom, hogy fel kell említenem azokat a kitételeket, melyek az Isten dicsőségére tett adományok sorában így vannak elkönyvelve:

„Egy kereskedő társaság adott 4 f. 36 X. t.” (1805. év), „a némai és keszi foknál levő egyesült neimes molnár céh adott 10 frt. t.” (1809.) (ugyanigy a többi: kis, közönséges, lovasi révnél levő, nagyobb, stb. molnár céhek is adományoztak) „lakodalmas társaság adott 10 frt.,” „hajós társaság adott 4 frt. 8 X T.,” „Nemesek gyűlése adott Istendicsőségére 18 frt. és 8 X. t.” „halászó társaság 5 frt.” . . . stb., mert ezekből nyilvánvaló, hogy a hit, a vallás, az Istenre-gondolás nemcsak a pap jelenlétében, vagy mint manapság a legtöbbször szokásból való templomi megjelenéskor volt a hívek eszében, de kint az életben a munkaközben is, mert a szív, a lélek szüntelenül Istennel társalgott. És épen ennek az említett körülménynek, az őszinte szívből fakadt áldozatos hithűségnek vallom eredménye gyanánt azt, hogy bár sohasem bírtak nagy vagyonnal a kolozsnémai reformátusok, mégis az életnek őket sokszor erősen tépő viharában is megtalálták az alkalmatosságot arra, hogy az egyházat, annak vagyono-

nát megtartsák, sőt, hogy mikor elveszett, újjáépítsék.

Vannak az egyház történetében olyan idők, mikor az első pillanatra úgy tetszik, mintha ez az áldozatkészség meglanyhult volna, pl. mikor Kovács János tanító az egyházmegye útján követeli a megígért 5 frt. fizetésjavítást, vagy amikor 1860-tól kezdve az addig is szegény tanítói javadalmat még leszállítják. Ha azonban az 1800–1805. évekig terjedő inséges idők nyomorult pénztelen helyzetét (különösen Némán, ahol ez időben 6 éven át mindig kiöntött a Duna és elpusztította a gazdák reményét) látjuk és tudjuk, hogy az 1857. évi tüzvész kényszerítette a kolozsnémai gyülekezetet a tanítói javadalom egyrészének (az 1859-ben távozott el a tanító) visszatartására, hogy ilyen módon próbáljon helyzetén könnyíteni, más szemmel tekintünk ezekre az eseményekre is.

Az áldozatkészség, az Istendicsőségére tett adományok sora nem szakadt meg a mai napig sem. A régi egyházhű kolozsnémaiak leszármazottjai napjainkban is megbizonyították és bizonyítják, hogy hiszik, vallják az igazságot: „áldozat nélkül nincsen áldás“ s áldoznak a jónak, a nemesnek, az egyháznak abból, amit nekik az Isten adott. A világháborúban elvitt harangok helyett 1922-ben volt harang beszerzése (8000 Kč.), ugyanakkor a templom belsejének kitatarozása, a régi, majdnem megsemmisült magtárnak új adományokkal helyreállítása, bármilyen jótékony célra gyűjtés esetén a kolozsnémai szegény gyülekezetnek első helyen való adakozása, Isten dicsőségére tett adományoknak napjainkban sem apadása: állításom igazsága mellett szólnak és a kicsiny gyülekezetet érdemben odaállítják, ahol van a hegyen épített város, ahonnan a példaadás, a jóra vezetés világhossága sugárzik

- ¹ Az adománylevél másolata a kolozsnémali egyház birtokában.
- ² A szájhagyomány szerint, melyet Németh József kolozsnémali lakos 84 éves öreg embertől tudok; a Kolosfiak sírboltjába temettek el valamikor egy Kardos nevű ref. papot is.
- ³ Pallas Lexikon. Ballagi A. közleménye a Kolosfiakról.
- ⁴ Thury E. A Dunántuli Ref. Egyházkerület története. 455 oldal.
- ⁵ Komárom vármegye csallóközi járásában élő ág. és helv. hitvallású kiváló nemesek, a nem nemesek részéről és folyamodványukra. Amiről fentebb is van szó! Bővebben a tanuk kihallgatásáról és azokat követő vallomásokról szóló feljegyzéseket lásd bent a mellékletben. — Tanuvallomási jegyzőkönyv 1721. júl. 20-án.
- ⁶ Thuri E. A dunántuli ref. Egyházkerület Története 460 oldal.
- ⁷ A füssi prédikátor Rimaszombati Mezei István, a kolozsnémali Rimaszombati István néven említetik a hivatkozott jegyzőkönyvben, de ez nem mondhat ellene azon feltevésnek, hogy a két prédikátor apa, illetve fiai viszonyban voltak egymással, mert a kolozsnémali prédikátor nevéből elbogyott „Mezei“ épen olyan rövidítés is lehetett, mint mikor ez a kolozsnémali anyakönyv első lapjára csak Szombatinak írja magát. Ha különböző nevűek lettek volna, nem lett volna szükség a kolozsnémali pap neve mellé tett „veteranus“ szó megjelölésre, hiszen a Mezei név elég különbség volt.
- ⁸ Az összeírás a Dunántuli Egyházkerület levéltárában van.
- ⁹ A tanítói javadalomról nem ír, illetve akart, mert olvasható: „Némali Scholamester fizetése,“ de a fizetés felsorolásának helye üresen maradt.
- ¹⁰ A Csáki-féle *Canonica Visitatio* jegyzőkönyvének ide vonatkozó szövege a következő: — *Possessio base plurium Dominorum Catholicorum est portio utpote Extitit D. Comitibus Francisci Eszterházi, Illmi D. Abbatis S. Martini Spectabilis Dni Zámori etc. Incolitur a plerisque calvinianis, a quibus manutinetur. Praedicantibus Joannes Tatai aetatis Annorum 60, Functionis 31. Hic pestilentia sua doctrina multas pro dolo animas Orco transcripsit, dignam ibidem ni respiscat servitiis suis mercedem recepturus. Habet oratorium ex tegulis exustis constructum rotundum ac exiguum, quod jocoje vas farinaceum appellatur. Eo Calviniani Csicsaienses frequentissimi conflunt, unde ab auditione*

verbi Dei in Ecclesia Catholica avocantur, atque sic in sua haeresi confirmantur adeo ut nemo Csicsaiensium ab aetate 20 et ultra veritatem Fidei Catholicae agnovisse sciatur. Examinatus de substantialibus Baptismi partibus satis impedito ac fracte respondit; illam tamen praecocepto Divino repugnantem doctrinam suetur, quod sola Fides sit ad salutem absolute necessaria, unde non opus sit infantem in casu Necessitatis ab Obstetrice baptisari imo nec valeat quidquam eius baptismus, verum talem infantem salvari in Fide Parentum. (Ugy ezen, mint a Battyányi féle Canonica Visitatio jegyzőkönyvének adataihoz Ft. Király József csicsói kath. plébános ur szives jóvoltából jutottam hozzá).

- ¹¹ Csicsó történetével kapcsolatban közölve a rendelet szövege.
- ¹² Szentkúty Kiss Károly „Monographiai Vázlatok“
- ¹³ Hetényi János saját kezű feljegyzései és ez ügyben beadott levelezéseinek a kolozsnémai egyház számadókönyvében meglevő másolatai.
- ¹⁴ Néma a Ministro dicitur esse locus articularis signanter pro Helveticae Confessioni addictis, sed nullum fundamentum allegari potuit. In hoc loco degentes accatholici, praeter suum Ministrum nullius alterius jurisdictioni Substant in ulla rae. Minister est unus Helveticae Confessionis Oratorium unum ex coctis tegulis Aedificatum. et scandalis tectum, quod ut forma et Structura ostendit, ad initio Catholicis positum est, sed quo tempore illis adeptus sit ignoratur. Reparatione hic, et nunc non eget. Collecta palam et publice non fiunt. Minister est nobilis Joannes Hetényi qui inventus est sufficienter instructus ad baptisandum, in quo conferendo Materiam, et formam praescriptam rite observat. Obstetricem juratam habet Ueram, quae aequo in casu necessitatis baptisare novit, et baptizat etiam, quia ad hoc faciendum a Ministro impellitur Qui dum ipse baptizat prius institutionem, et effectum huius Sacramenti exponit, deinde confert Sacramentum. In copulando, post praemissas semper ternas denuntiationes tribus Dominis, vel Testibus factas, et post solitas interrogationes: Num se invicem ament? Num Matrimonialiter coniungi velint? Sequenti formula adjurat sponses, stipulatis manibus adstantes:

Az Igaz Isten, Ki Atya, Fiu és Sz. Lélek, teljes Sz. Háromság egy bizony örök Isten téged úgy segéllen a te igaz hitedben, hogy a kezeden levő Személyt szereted, szeretettel veszed hozzád örök feleségtől, véle meg elégszel véle tűsz, szenvedsz, és ötlet holtodiglan, holtáiglan se egészségében, sem betegségében, sem boldog, sem boldogtalan állapottyában, sem semminemű nyaválájában el nem hagyod, Isten téged úgy segéllen.

Festa decretalia promulgat, qua Ipse cum suis observat, Festorum violatores, publice delinquentes puniri per secularem potestatem procurat. Pro Augustissimae Domus Austriacae armorum prospero successu preces publicas facit, Catholicas personas, servos, ancillas

apud acatholicos servientes pacifice vivere sinit in festorum, et jejunalorum observatione, a Divinis in catholica Ekklia ante, et post prandium fieri Solitis non impedit, ad apostasiam nulla ratione impellit quemquam. Idealibus Resolitionibus Regis semet in omnibus conformat. Non excurrit quidem publice, sed sub alio praetextu aliquoties in Csicsó infirmos visitasse observatus est. Sobolas tantum triviales Ludimagister eiusdem confessionis tradit. Hic loci nulli licentiati, seu levitae sunt constantes, sunt tamen nonnunquam Debrecino advenientes observati qui tunc etiam sermonem ad populum dicere solent.

Domum habet ex crudis tegulis extractam, et arundine tectam, qua, ut ipse Minister ait, e relictibus oratori conservatur. Agros habet pro singula calcatura 2. Capaces MP 4. quos auditores sui ex integro cultivant; ex frumento post domum habet MP 34. ligner focalium org. 5. arundinum manipulos 150. in parato aere f. 84. a baptisma d. 27¹/₂ ab introductione d. 27¹/₂. a copulatione d. 50. a funero cum contione d. 75. ex offertoriis f. 5.; faeni currus 4.; ex saxe pro candelis libras 12.;

Animae in summa: Catholica; 261.

Aecatholica: 840.

Summa utriusque 601.

- ¹⁵ Hasonló bejegyzés sok található.
- ¹⁶ Ekeleu satletett fia: a híres tudós Hetényi János predikátor.
- ¹⁷ Néhai Borza Mór hetényi lelkésznek unokaöccse Borza Béla kapitányhoz intézett leveléből.
- ¹⁸ Nines róla tudomásom, hogy a munka napvilágot látott volna.
- ¹⁹ Szentkuty említett munkájában Gönyűről írva van: Gönyű szép nagy auya-egyház volt a reformatio után. 1700-ban predikátora Tatai János, ki viszonylag kevés fizetést huz, mi azt mutatja, hogy már akkor megfogyatkoztak ott a reformátusok. Ugyanis 16 frt; 16 m buza; őszivetés 2 m., tavasz 1 m., de nem aratják; 20 kéve rözse, vagy nád; 50 font bus, preb. bor, mikor a falu árnlát 1 ltcze; 6 kaszás rét. . . 1712 ben Patai Gergely Szentiványról jön ide Tatai után predikátornak. Ez volt az utolsó predikátora mind Szentiválynak, mind Gönyűnek, mert „nem emlékeznek, hogy ott lett volna több predikátorjuk”. . . Szentkutyval szemben Szendrei feljegyzése után azt állíthatjuk, hogy igen is volt még Gönyűn más predikátor is, t. i. az a bizonyos Báherváti nevű, aki minden bizonnyal a Szentkutinál említették utóda volt Gönyűn és következtetésem szerint a Carolina Resolutio következtében tüzetett el Gönyűről, amikor elvették a gönyűieknek templomát és iskoláját is.
- ²⁰ 1829. évi aug. 14-i ker. gyűlés jegyzőkönyvéből. „Nro. 69. Feljebb a 21ik szám alatt a Predikátori özvegyek kegyelem esztendejére nézve ki-rendelt deputatio a maga relatioját bé adta, a mely is felolvasatván megfontoltatván megállapított;

Ha az Ekkiai esztendő vége, vagy Gergely nap előtt Uj esztendő után esik a predikátor halála, vagy Gergely nap után hamarjába, úgy az özvegyé maradjon az egész esztendei conventio, megtartatván ezután is Tractusainknak a káplánok tartására nézve tett és teendő intézeteik. Ha pedig áprilistól számlálva Decemberig hal meg valamelyik predikátor, úgy egy egész esztendei conventio adasson az özvegynak és árváknak és ha azon kegyelem esztendő kitelésével arra a darab esztendőre oda rendes predikátort nem lehetne tenni, vigye ki ezt a darab esztendőt az arra járandó fizetéssel a káplán, vagy az interimális *

- ²¹ Az özvegy papné az összekülömbözések elkerülése végett kérte az egyházmegyét követeléseinek megállapítására.
- ²² Az egyb. számadókönyvek adatai és még élő tanuk után.
- ²³ Számadókönyvek bejegyzései.
- ²⁴ A segély-gyűjtő könyvecske első lapján olvasbatók.
- ²⁵ Deák János maga is elismerte és elmondta előttem is ezt az adomát.

A 13-ik jegyzetszám a 22. oldal 27. sorához tartozik.

Csicsói Református Egyház.

I. időszak.

A keletkezéstől a „Türelmi parancsig“.

A csicsói református egyház alapításának idejére semmi biztos adatunk nincs. Valószínű, hogy Gönyűn keresztül Némára és így Csicsóra is elkerült a reformatio, ami aztán nem sokáig maradt az azt befogadott hívek lelki kincse csupán, hanem a reformált egyházhoz való tartozottságukat külső alakulásokban: egyházközség megszervezésében, a templom, iskola és egyéb szükséges épületek megteremtésében, ref. papnak, oskolamesternek a beállításában siettek megmutatni a csicsóiak is.

Ha figyelembe vesszük a tényt, hogy a reformatio majdnem elképzelhetetlen gyorsasággal hóditotta meg az országot, a reformátoroknak fáradságot nem ismerő lelkes munkája nyomán, s ha tudjuk, illetve feltételezhetjük, hogy Kolozsnéma a Török Bálint papjának Dunántúlon 1536-ig végzett reformátori munkássága hatására már reformátussá lett, ugyanezt állíthatjuk Csicsóról is.

Ámde, ha elfogadjuk Tóth Ferenc „Egyháztörténelmének“ állítását, hogy kezdetben p. o. Csallóközben 16 gyülekezetnek volt egy papja, a papokban

volt hiány miatt, nem tartható valószínűnek, hogy Csicsó is mindjárt önálló egyházzá alakulhatott, hanem igenis a hagyomány szerint Kolozsnémán kezdetben működött **Kardos** nevű papot állíthatjuk a feltételezésünk szerint Kolozsnémával egy egyházközséget alkotott Csicsó első ref. papjának is.

Perlakt K. Márton lévai lelkész, barsi esperestől maradt fenn egy 1650. év június 24.-én kelt levél, melyben a Felsődunamelléki egyházkerület egyházainak lajstromát egyházmegyénként elkülönítve közli.¹ Ebben a levélben már tudunk az önálló csicsói ref. egyházzól, melynek az akkori lelkésze:

Szűcs János öreg ember („Joannes Pëllionis senex vir“).

Az 1654-ik esztendőben a lelkész azonban már:

Ujvári István, kinek az idejéből ismerjük a legrégebb csicsói lelkészi javadalmat is,² ami a következő:

Pénzbeli: dénár 40. Minden gazda.

Buza 1 méió minden gazdától.

Zsellér pénzt és buzát fél annyit ad.

Minden helyes (telkes) ember egy boglya szénát, egy szekér fát.

Nádat 10—10 kévét.

Zsellér öt kévét.

Őszi vetés 2 hold, 3 tavaszi.

Halotti tanítástul dénár 40.

Copulatiobul (házasságkötés) dénár 50.

Keresztelőtül egy tyúk, egy kenyér.

Introductiotul is (egyházkelés).

Szántóföldek a felsőfalu határán egy évre kettő, másikkra is kettő, másfél holdja Nagyszegen Nyikos Mihály földje mellett. Másik évre a Csörgétre menőben Nyikos Mihály mellett, egy hold Hosszufőben, fél holdja a Kövecses

tanya mellett, fél holdja a Körtvély fánál. Az alsó falu határán a Körtvélyfa-szerben egy hold Décsi János mellett, a másik a malomra menő ut mellett, egy hold Anda Gergely mellett, a harmadik az Agarát-szerben Décsi János mellett.

Az 1655-ik év október 13.-án a farkasdi zsinaton püspökké választott *Szencl Száki János* az 1659-ik év június 8-ra Farkasdra zsinatot hívott a lelkészképesítő vizsgát teendő lelkészekkel a Helvét hitvallás II. fejezetében foglaltak felett tartandó vitaalkotásra. E vitaalkotás, illetve lelkészképesítő vizsgálat ideje alatt a második napon egyházi beszédet mondott:³

Körmendi György csicsói lelkész, aki minden valószínűleg azonos az 1673-ik esztendőben *Bana* községben található Körmendi György lelkésszel, s aki a pozsonyi vértörvényszék elé idéztetett és ott elítélve gályarabságot szenvedett. (Ugyancsak a pozsonyi vértörvényszéken ítéltetett gályára a barsi lelkész: Körmendi György is). Feltevésem mellett szól az az 1800-as években feljegyzett hagyomány, hogy egy csicsói predikátort a dunántúlról vittek el gályákra.

A pozsonyi vértörvényszék jegyzőkönyvében találunk egy nevet:

Szentgyörgyi János, (Joann Szentgyörgyi in Csicsó), aki valószínű, hogy a komáromcsicsói lelkész volt, s mint ilyen szintén a vértörvényszék elé idéztetett. Feltételezem ezt, mert bár a megye, ahonnan való, nincsen feltüntetve neve mellett, s mert Zala megyében is volt egy Csicsói ref. egyház, melyet Bíró Márton veszprémi püspök az 1754-ik évben pusztított el, de Torkos Jakab Árva Ekklesiákról szóló lajstromában⁴ erről az esetről nem emlékezik meg, s a Zala megyei Csicsóban a szabad vallásgyakorlatnak — az 1754-ik évi teljes megsemmisülésig

— háborítatlanságáról beszél. Tehát, ha komárom-csicsói lelkipásztor volt Szentgyörgyi János, úgy az ő nevének emlékezetben való megőrzése annyiban is fontos mireánk, hogy az ő idejében, az 1673-ik esztendőben szüntették meg brutális erőszakkal a csicsói ref. anyaegyházat, mely aztán — amint látni fogjuk — csak 1784-ben tudott feltámadni.

Az egyházközség mikor és mi módon történt megszüntetéséről első helyen (időrendi sorban is), mint minden kétséget kizáró bizonyosság az egyház birtokában levő következő régi nyilatkozat beszél:

„Mi alól megnevezendők adjuk tudtára és értésére Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek, hogy Főlséges Császárunk és kegyelmes koronás Királyunknak Országunkhoz köteleztetett kegyes irgalmasságukból Templomunk lévén mindenkor predikátort tartottunk: De az 1673-ik esztendőben Méltóságos Groff Zichy Istvány az üdőben levő földes urunk engedelmébül ugyan Méltóságos Groff Kolonits nevű Pap uraság Győrből sajkán Csicsóra jött Templomunk elvételére, amint hogy fejszével maga vágta bé is az ajtót és úgy a több mellette levőkkel feltörette és így az üdőtől fogva soha sem engedtetett meg földes urunk által, hogy Templomot építhessünk, avagy predikátort tarthassunk, és azon elvett Templomot elhányatván Groff Zichy István a mostan álló Templomot építve annak köveiből, mellynek nagyobb bizonyására és elhitelére adtuk ezen levelünket falun szokott illő petsétünkkel megerősítvén.

Actum Csicsó die 8. May.

1735.

N. Nagy Gergely

N. Pálffy Pál

N. Pálffy Istvány

Csémy Gergöly és

Csémy András

Főbiró Farsang Péter

Törvény Biró Détsi Péter

Esküdt ember Kováts János

Balás János Nagy Istvány

Notárius Beretzky György.“

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül e pontnál Torkos Jakab püspöknek az 1774.—1775-ik években összeíratott⁵ „A komáromi Tractusban Helv. Confession

levő árva Ekklesiáknak lajstromát,“ melyből a következőket olvashatjuk Csicsóra vonatkozólag:

„A 18-ik árva Ekklesia Csicsó. Vagyon Komárom vármegyében. Nemesek és parasztok lakják, a parasztok földes ura Mtgs. Groff Zichy István. Mind reformatusok a helységbeliek. Földes uruk pópista. Itten tolláltatott az Exercitium, amint az öregek emlékeznek és amint bizonyos inquisitióbul kitetszik 1674-ik esztendőben. A templomnak köveiből más templomot építettek a pópisták maguknak, de ismét a Rákóczy tumultusának alkalmatosságából predikátort vittek bé, és 3 évig köztük szolgálatot tett, — kit is Szoboszlay Istvánnak hivatnak. Elmulván a kurutz háború ismét kiverték a predikátort közülök és azolta nem volt, melyet bizonyos írásból megmutathatnak.

Vagyon e helyiségben páros személy	184.
Özvegy asszony	12.
Ifjak és leányok 15 esztendősök és fellyül	125.
15 esztendőn alul gyermekek és leányok	251.
In summa	572.

Contributiot adnak, Domestika Cassába fizetnek“ -----

Az előbbi okmány adatainak hitelességében nincs okunk kételkedni, mert hiszen 1735-ben még élhettek emberek, akik az 1673-ban történt eseményekre jól emlékeztek. A Torkos-féle adatokban attól ugyan egy esztendőnyi jelentéktelen eltérés mutatkozik, (ami bizonyosan Torkosnál és nem a 40 évvel korábbi keletű okmányban van tévesen) az egyház erőszakos megszüntetésének idejére nézve, de máskülönben megerősíti okmányunk igazságait.

Közül azonban Torkos Jakab lajstroma olyan adatot is, ami ellenkezni látszik ezzel és egy később megörökített szájhagyománnyal is, ez:

Szoboszlay István predikátornak a Rákóczi-féle szabadságharc idején Csicsóra hozása, illetve a szabadságharc és 3 évi szolgálat után történt elűzése.

Feltétlenül bizonyos, hogy Szoboszlai nevű predikátor volt Csicsón, mert a szájhagyomány, mint azt Püspöki volt csicsói lelkész cca.: 1796-ban feljegyi, beszél róla:

„A régi Ekklesiának van egy ón pohára, egy ezüsttel megfuttatott cintányéra és egy fehér falu veres virágos abrosza, amelyek a kolosnémai Szent Ekklesiánál voltak, míg Csicsón a tolerancia után fel nem állott az Isteni tiszteletnek közönséges szabad gyakorlása, amikor ezeket ismét visszahozták. Azt beszélik a csicsóiak a szájról-szájra való által adás után a régi Csicsói Ekklesiának azon poharáról, tányérjáról, abroszáról: Hogy Szoboszlai István az utolsó csicsói Predikátor, akit a pápista papurak kiűztek Csicsóbul, de akit a kurutzok visszahoztak és hivatalába ismét béállítottak, midőn az Ur vatsoráját kiszolgáltatta a kurutzoknak a Nemes Pálffy curián ezzel az abrosszal terítették meg az asztalt, amelyről az Ur vatsoráját kiszolgáltatta, erről a tányérről osztogatta a kenyeret és ezt a poharat adta a kurutzoknak . . .”

De épen a fennforgó eltérések miatt nem fogadhatjuk el meglevő formájukban egyik forrásnak az állítását sem Szoboszlairól.

Az első okmány, mely a Rákóczy-féle szabadságharc szomorú vége (1711) után 24 esztendő múlva vettett papírra, bár ez okmány kiadására, mint azt Püspöki János megállapította, „a földes uraság szolgáltatott okot, Aki megkérdezvén a Csicsóiakat, hogy felejenek, ha volt-e valamikor Templomok a Reformatusoknak Csicsón és ha volt, mikor és miképpen vétetődött el a templomuk“, lehetetlennek látszik, hogy oly közel múltban történt dolgot, mely a kérdéshez vágott, ne említett volna fel . . . Egybevetve ezt a szájhagyomány állításával, mely szerint — nyilván — Szoboszlai lett volna a predikátor, aki 1673-ban Csicsóról elűzetett, de akit a kurucok hivatalába ismét beállítottak: *Torkos adatait e tekintetben el kell vetnünk,*

De ugyanakkor nem fogadhatjuk el hitelesnek

Püspöki feljegyzésében levő szájhagyományt sem, mert hiszen a Torkos-féle adatoknak különösen Szoboszlaire vonatkozó része is a *szájhagyományokra* támaszkodik és kb.: 20—22 esztendővel korábbiak, tehát hitelesebbek a Püspöki által feljegyzetteknel.

Felfogásom szerint elfogadhatjuk a *Torkos-féle* azon állítást, hogy a csicsóiak, egy háború „tumultusának alkalmatosságából predikátort vittek bé és az 3 évig köztük szolgálatot tett, — kit is Szoboszlai Istvánnak hívtak“, de az a „tumultus“ nem a Rákóczy-féle szabadságharc volt, hanem igenis a *Thököly szabadságharca*.

Eszerint Szoboszlai az 1682-ik esztendő tavaszán jöhetett Csicsóra, amikor Csicsó és Kulcsod között volt is csatája Thököly csapatainak a császáriakkal (Évekkel ezelőtt jegyeztem fel egy régi Bibliából az abban irt adatot: „Az 1682-ik Eszt. Csilez (Csiliz-patak) mellett megszaladtak a Labantzok a Kurutzoktól.“ Sajnos ezt a Bibliát a tulajdonosa azóta ujraköltette és a feljegyzést tartalmazó lap elveszett.)

Egészen természetes, hogy a kurucokkal mindig rokonszenvezett kálvinisták örömmel üdvözölték ezt a jelentőségében talán csekély értékű győzelmet (bár a Csicsó felett az „Ajánlati legelőn“ maig is meglevő földhányások, miket a hagyomány „kuruc-sáncoknak“ emleget, nagyobb csapatnak a harcára engednek következtetni) s talán közülök is sokan a kurucokhoz csatlakozva, erős meggyőződéssel a szabadság napjának állandó felragyogásában ezt az alkalmat felhasználták arra is, hogy hitéletüknek folytatására újra papot állítsanak az ekklezsiába.

(Állításom igazolásánál, hogy Szoboszlai csak a Thököly szabadságharc idején állítatott be a csicsói ekklesiába, mint bizonyítékra hivatkozhatunk arra is, hogy a Pálffy-kurián osztotta Szoboszlai az Urvacsorát, illetve magánháznál tartották a csicsóiak az istenitiszteletet. Ez nyilván nem történt volna így, ha a Rákóczy-

féle szabadságharc idején viszik a kurucok segítségével papjukat, mert akkor már az 1685-ik esztendőben,⁶ az 1673-ik évben elfoglalt és széjjelhányt ref. templom köveiből felépített katolikus templomot, mint jogos tulajdonukat a „köicsönnek visszaadásáért is“ visszafoglalták volna, annyival inkább, mert a földes-uraságon és a plebanuson kívül a csicsóiak mind reformátusok voltak. A Thököly szabadságharc idején, illetve az 1682-ik esztendőben azonban még csak szétszórt köveket találhattak a ref. templom helyén a kurucok és nem volt minék a birtokába visszahelyezni a reformátusságot.)

Ez a beállított lelkész — Szoboszlai — aki minden valószínűség szerint a kuruc csapatnak volt tagja (a szabadságért lelkesülő végzett diák, vagy állásnélküli predikátor, akit a szent hazaszeretet a fegyverforgatásra is fellelkésített, vagy esetleg a kurucoknak tábori papja) azután Csicsón maradt és mert arról nincsen megemlékezés, hogy a reformátusok ez idő alatt építkeztek volna, bizonyosan tovább is magánházaknál végezte az istentiszteleteket valószínűleg Thökölynek bukásáig, mikor 1685-ben ez fogságba kerülve (a törökök fogták el), esetleges újbóli előretörésétől nem félve: a földes úr elűzte a csicsóiaknak ezt a prédikátorát is.

A fentiek alapján megmagyarázható az először említett okmánynak a hallgatása is. Régebbi idők eseményeiről könnyebben meg lehetett feledkezni.

A szájhagyomány, mit Püspöki jegyzett fel, a messze múltba volt visszatekintés során: „a szájról-szájra volt általadás után“ igen könnyen tévedhetett és keverte össze a történeti igazságokat. A kurucok által behozott papot, mint a Türelmi Rendelet előtt csakugyan utolsó papját a csicsói ekkleziának, könnyű volt összetévesztteni azzal, aki az egyházi élet folytonosságában volt az utolsó pap. Az elnyomatás keserűségében enyhületet kereső embereknek

jól eshetett azt állítani, (pl. mikor az apák gyermekeiknek mesélték a régi történetet, s valamelyik ilyenformán kérdezett: miért hagyták apám? . . .) hogy a papjuk elűzése nem ment olyan könnyen az ellenségnek, az az egyszerre nem sikerült ez neki véglegesen, mert amint lehetett „csakazért is“ visszahozták. Pedig hát szinte elképzelhetetlen, hogy a gyászévtized alatt az üldözések elől ki tudja hová menekült lelkipásztort egyszerre megtalálták és visszahozták volna a hívek az Ekklézia megszüntetésétől számított 9 esztendő, illetve, ha Torkos adatai szerint számolunk, 30 esztendő múlva.

Közvetlen adataink nincsenek annak a megállapítására, hogy a csicsói egyház mennyi szenvedés és megpróbáltatás után jutott el a szenvedéseinek koronájához: az Ekklézia megszüntetéséhez, de megállapíthatjuk, hogy a bajokból bőven kivette az osztályrészét.

A reformatort elpusztítani akaró kath. papság és a kath. papok által befolyásolt földesurak, hatalmasok nem kimélték meg Csicsót sem. Az 1655-ik évi pozsonyi országgyűlésen a protestáns rendek előterjesztették sérelmeiket, melyek között olvassuk, hogy Zichy István a nagymenyéri reformatus lelkész fizetésének felét a kath. plébános számára lefoglaltatta.⁷ Csicsó földesura szintén Zichy István volt, tehát feltételezhetjük, hogy ezzel a faluval szemben sem viseltetett jobb indulattal, hiszen 18 esztendővel később ő volt az, aki a hóhér Kollonicsot idehozta a ref. pap kiűzésére, a templom, iskola elvételére, szóval az egyház megsemmisítésére.⁸

Az Ekklézia megszüntetése utáni idők üldözéseiről Csicsóra vonatkozólag is képet ad az általános történelem, mely szerint mindenütt csak arra törekedett a római egyház, hogy az „eltévedt eretnekeket“ visszatérítsék a katolikus hitre, vagy ha ez

nein megy, úgy elpusztítsák őket a földnek szinéről. A térítésnek egy érdekes, Csicsón alkalmazott módját módunkban áll elbeszélni.

A vallás szabad gyakorlatának megszüntetése után a reformátusok kénytelenek voltak új temetkezési helyet keresni (a mostani finánc-laktanya mellett elterülő, a hami nádas felé nyuló dombon), mert az 1673-ig volt temetőjükbe, ami a mostani katolikus (akkor református) templom körül feküdt, nem engedték meg a felnőtt reformátusoknak az eltemetését, ellenben a 10 éven aluli gyermekeket, mint akik a katolikus vallásban neveltettek a katolikus iskolában, tehát őket a katolikus egyház még a magáénak tartotta, kénytelenek voltak a református szülők is ide temettetni.⁹ Fájdalmas érzéseket válthatott ki ez az érzékeny szülői keblekből és minden esetre kitünő eszköz volt arra, hogy a katolikus temetőben porladó gyermekek mellé odavágyva a szülő, áttérjenek némelyek a római kath. hitre a reformátusok közül.

A ref. egyház árván maradt tagjai azonban nem fogynak meg számban, nem tántorodik el közülük hitétől egy sem; pap nélkül, tanító nélkül, templom, iskola nélkül is a Torkos-féle megállapítás teljesen reformátusnak találja az egész falut.

A csicsói Ekklesiának Szoboszlai predikátor 3 éves szolgálati idejével megszakított 111 esztendő árvasága alatt, a hivek csodálatra méltó hithűsége, nem csüggedő élniakarása megtartotta a lelket.

Az elpápisztásító törekvés minél erősebb volt, az evangéliumi ige hallgatásától minél erősebben tiltattak, annál erősebb volt a visszahatás is.

Az ekklesia megszünte után az első időben a szomszédos Füiss községet keresték fel (ahová, mint azt a füissi egyház anyakönyvéből megállapíthatjuk, vitték Isten dicsőségére tett adományait is), majd ennek 1737-ben teljesen református falunak erőszakkal

volt kátholizálása után a valamivel messzebb levő Kolozsnémára mentek az igét hallgatni.

Némán kicsi volt a templom, csak 260 lelket fogadott be. Nem volt baj; Csicsóról, Gönyüről (mely cca. az 1730-as évek táján veszítette el önállóságát) és Némáról 1000–1100 lélek, nyáron, avagy télen ott volt mindig — ha be nem értek: a templomajtóban, a templom előtt szorongva — hogy hallgassák az igét.¹⁰

Mint Néma történetében is olvashatjuk, meg is lett ennek az áldott hatása, mert a kath. érsek megbizottja így panaszkodik: Nincsen senki, aki tudna arról, hogy 20, vagy még több év óta is valaki megismerte volna a kath. egyház igazságait a reformátusok közül.

Természetes, hogy nem csupán a füssi, majd a kolozsnémai templomban volt istentiszteleteken részvétel eredményezte ezt, de különösen hogy otthon a családban is ápolgatták az evangéliomi hitet. Szent lelkesedéssel olvasták a Bibliát, mely nem a mestergerendáknak porfogó szerszáma volt abban az időben, hanem a lelkeknek táplálója, az életnek vize a magukat reformátusoknak nevezett emberek számára.

Vallották a Bibliáról:

„Sancte liber, venerande liber, Liber optime Salve.
Oh Animae nostrae Biblia a Dimidium . . .”,

azaz egykori fordítás szerint:

Oh Szent könyv, Tisztos könyv, egészséggel jó könyv,
Mi lelkünknek jobb része . . .”

Amint ezt egy régi, 1747-ből való konfirmatioi ágendából leirtam.¹¹

A házi áhítatoskodás, az otthonban, vagy munkaközben is imádása az Isten szentséges Nevének,

nélkülözhetetlen és mellőzhetetlen szükséglete volt azoknak az embereknek, akik az ember névre joggal számot is tartottak. Ott volt majdnem minden házban a Biblia mellett a „*Szentek hegedője*“ című énekeskönyv (Szőnyi Benijámin), melynek minden alkalmakra való énekei lelkesítettek, bátorítottak, vigasztaltak és hithűségre tanítottak mindeneket. S voltak más énekeik is, más szerzőkíől, vagy talán éppen magának a népnek költészetéből, de mind tanítóak és Istenesek.

Ilyen, a „*Szentek Hegedűjében*“ elő nem forduló vallásos énekek közül egyet, melynek — ha jól sejtem — világi dallama („Azt mondják nem adnak... stb.“) éppen arra enged következtetni, hogy a népköltészet szülőtte, ismertetek a következőkben:

Munka megkezdése előtti ének:

Én Uram Istenem dolgaimhoz fogok,
De előbb áldásért Te Hozzád fordulok.
Áldjad meg kezdésem és az folytatásom;
Verejték hullásom.

Vedd környül szolgálodat Irgalmasságoddal,
Ne adjál kárvallást ostromozásoddal.
Hívéséges Pásztorom, Gyámolom légy nekem
Atya Ur Istenem . . .

Munka elvégzése utáni ének:

Velem voltál Uram ez mái napomban
Megáldottál engem minden dolgaimban.
Nem adtál kárvallást, jó gyámolóm voltál
Igaz Atyám voltál.

Szivemnek háláját Te Elébed tészem
Neved magasztalom, Szentnek meg esmérem.
Áldasodban tarts meg a Krisztus Jézusért
Mi Urunk Jézusért . . .¹³

Meggyőződéses hitük mellett kitartottak, s a legnehezebb, a legreménytelenebb időben is hittek az eljövendő vallás-szabadságban valamennyien. Az 1673-ik esztendőőtől kezdve a Thököly, majd a Rákóczi-féle szabadságharcok ideje alatt fel-fel lobogott kilátásaik a harcoknak gyászos végződéseivel tönkrementek ugyan, de nem csüggedtek el akkor sem, pedig mind-mind súlyosabbá vált a protestánsok helyzete Magyarországon.

Az 1681-ikévi XXVI-ik törvénycikk szerint a királyi resoluióban megjelölt helyeken (articularis) a protestánsok szabadon gyakorolhatták vallásukat, de más helyeken sehol sem. E törvény ellen a protestánsok hiába tiltakoztak és emeltek óvást, mert 1687-ben újra megerősítették azt. Az 1691-ik esztendőben kiadott *Explanatio Leopoldina* pedig e törvényt még inkább megszorította a protestánsokra nézve, többek között azzal is, hogy a nem articularis helyeken lakó protestánsoknak megengedte ugyan, hogy az articularis helyeken levő prot. templomokat és papokat felkeressék, de a községükbeli kath. papnak a stólát megadni azért kötelesek voltak (ezt a törvényt még a Türelmi rendelet is meghagyta, csak az 1790—91-ik évi országgyűlés XXVI-ik t. c. törölte el).

A *Carolina Resolutio* (III-ik Károly leirata) intézkedése hasonló szellemű volt, s *Mária Terézia* uralkodása alatt sem jött kilátás a helyzet javulására, sőt inkább ellenkezőleg, mindig rosszabbodott.

Mindjárt uralkodása kezdetén 1742. év szeptember 15-én fenyegetéssel terhes Helytartótanácsi rendelet érkezett a királyné nevében a megyékhez, mely azt mondja:

„Miután a predikátorok Magyarországon nem engedik keresztelni a bábákat, s e miatt számos gyermek keresztetlennül halván el, örök kárhozatba esik: Ó Királyi Felsege az annyi lélek iidvösségét veszélyeztető dolgoknak elejét kívánván venni, a

megyéknek és királyi városoknak szigorúan meghagyja, hogy az akadémikusok predikátorokat a katolikusok és nem katolikusoknál az egész keresztény világban, különösen pedig Magyarországon emlékezetet meghaladó időkről szokásban és gyakorlatban levő „Bábakeresztelés.” megengedésére még erőhatalommal is kényszerítsék s az ellenszegülőket a leghigorúbban fenyítsék.*

Ez a rendelet súlyos és szomorú következményeket vont a protestáns egyházakra maga után. A hitelveinkkel ellenkező dolog sok ellenszegülést váltott ki (sokszor pedig minden tény nélkül rá fogták az egyes papokra az ellenszegülést) a protestánsok között, amiért aztán (különösen Baranyában) templomokat romboltak le, papokat üztek el és prot. gyülekezeteket semmisítettek meg.¹³

A rendelet be- vagy be nem tartásának ellenőrei a kath főpapok, püspökök voltak, akik az u. n. Canonica Visitatio örve alatt különösen a bábakeresztelésről kérdezték ki az e címen, de tényleg a beléjük köthetés végett felkeresett protestáns lelkészeket.

A vallási türelmetlenség dühöngött Mária Terézia alatt (amint erről Várnai S. „Mária Terézia vallási és erkölcsi politikája” című munkájában közölt érdekes adatokat, az itt következőt is). Sir Charles Henbriry Williams a new-castlai herceghez 1753. július 15-én írt levelében a következők találhatóak: „Sajnálattal kell tudatnom azt is, hogy az üldözés szelleme még mindig uralkodik Bécsben, s azt a királyné gyóntatója buzdítja és támogatja, mert ismeretes Bécsben, hogy a felső-ausztriai protestánsok ügyében tartott tanácskozás alkalmával a császár gyóntatója kijelentette, hogy ő nem ismer más törvényes utat az eltévelyedett juhoknak a nyájhoz visszaterelésére, mint a meggyőzést és a rábeszélést. Azonfelül a császárnő ő felsége gyóntatója fennen szolt a kényszer rendszabályok jogossága mellett és az ő tanácsa győzött.”

Ez a szellem szülte aztán a protestánsok iskolái ellen intézett támadásokat is, melyekre nézve gróf Barkóczy Ferenc esztergomi érsek az alsóbb és felsőbb iskolák magyarországi felügyelője a királyné felszólítására adott emlékiratában azt javasolja, hogy a protestánsoknak a grammatikánál felsőbb iskola ne engedtesse meg, tehát a protestánsok csak 14 éves korukig tanulhassanak saját iskolájukban, azután pedig olyan kath. iskolában, mely azon helyen van, hol a protestánsoknak a szabad vallásgyakorlat nincs megengedve. A javaslat célzata annyira világos, hogy semmiféle megjegyzést nem szükséges hozzáfűzni. Sajnos a tervet megkísérelték keresztül hajtani, s intéztek szomorú eredményű támadásokat iskoláink megsemmisítése iránt. (Erre az időre esik a pápai ref. főiskolánk száműzetése is, illetve algimnáziummá lefokozása az 1752-ik évben.)

A magyarországi református és általában a protestáns egyházaknak élete egén csak akkor kezdett a hajnal derengeni, mikor Mária Terézia trónját fia, a „*kalaposkirály*“ *II-ik József* foglalta el. Szabadszellemű, világos-fejű ember volt ez, aki nem a vallási hovatarozandóság szerint mérte az embert, aki szakított elődeinek politikájával, hogy a monarchiában erőszakkal, vagy szép szóval, de ki kell irtani a protestánsokat.

Trónralépésének első esztendejében 1781. okt. 29-én kiadta a „*Tolerantia Edictumot*“, a Türelmi Parancsot, mellyel ugy Magyarországon, mint az osztrák örökös tartományokban a protestánsok vallás-szabadságát biztosította.

Ez a szabadság még nem volt ugyan tökéletes, hiszen az államvallással, a katholikussal szemben csak megtűrték voltak a protestánsok, s egyes intézkedések még mindig nagy előnyt biztosítottak a katholikuskoknak a protestánsok fölött, de az erőszakosko-

dásnak végét vetette és azzal, hogy megengedte, hogy a protestánsok a nem artikularis helyeken is tarthatnak magán istentiszteleteket, s amennyiben legalább 100 család él egy faluban együtt és a lelkész és iskolatanító eltartására képesek, templomot (torony, harang és uccáranézés nélkül), iskolát építhetnek, az elárvult ekklesiáknak megadta az újraébredéshez a lehetőséget.

A kath. Istentisztelet látogatásának kötelezettsége alól a protestánsok felmentettek, a kath. lelkészeket a prot. haldoklóknak, raboknak felkeresésétől eltiltotta, a bábakereszteléssel kapcsolatban kimondotta, hogy az ezt meg nem engedő protestánsok nem büntethetők. Kimondotta, hogy a vallásos meggyőződéssel ellenkező esküire senki sem kényszeríthető, hogy minden hivatalra, méltóságra, állásra a protestánsoknak is joguk van, ha különben arra érdemesek. S ami a legtöbb üldözésnek, a protestánsok ügyeibe való beavatkozásnak előidézője, s a legsérelmesebb volt, hogy a protestáns egyházak és lelkészek a katolikus püspökök felügyelete alá tartoztak, a kath. főpapság részéről a protestánsokra is kiterjesztett *Canonica Visitatio*-t megszüntette, illetve azt az egyes felekezetek kizárólagos jogkörébe visszaadta.

Új életnek a reménységét teremtette meg a Türelmi paranccsal II-ik József a protestánsok szívében, akik — bár II-ik József iskolaiügyi rendeletei pl.: a szünidőknek egyöntetű meghatározása, mely az egyes vidékek viszonyait (szüret, aratás) nem vette tekintetbe, német nyelvnek az iskolába bevitele, a protestáns ifjaknak a külföldi akademiák látogatásától való eltiltása, a supplicatiók, legatiók eltörlése, (mely miatt a szegénysorsú prot. diákok tanulása vált kétségessé) miatt bizalmatlanok lettek iránta és aggódva néztek a jövő elé — reménységükben nem csalódtak. A nyugodtabb élet csakugyan elkövetkezett, hiszen a minden harcnak és bajnak fő okozóját a háborúság

szító kártyakeverő jezsuitákat kitiltotta II-ik József az országhól sok más munkátalan szerzetes rendekkel együtt.

Érdekes megemlítenünk II. József császárral az említett intézkedései miatt bizalmatlanná lett protestánság hangulatának festésére azt a pár verssort, amit Keresztesi József nagyváradi lelkész ír a többek között a „Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a 18-ik század végén” cím alatt közreadott naplójában:

Az idők ime mely rosszak :
 A midőn jókat várunk ;
 Az aspectusok gonoszak,
 A melyek alatt járunk ;
 Ha derül egy kis ö öm :
 Isten tudja mire jutunk,
 Mig pályánk végére jutunk

Zavarják az oskolákat
 Idegen tanítókkal,
 A nevedő plántákat,
 Hogy önként adotti jókkal
 Szegények ne éljenek,
 Eltiltják : az ilyenek
 Világosan azt mutatják,
 Hogy napunk ködhe jutják.

Ha így ballag szabadságunk
 Csak a csupa nevével,
 Végre e lészen romlásunk,
 Megkötvén kötelével,
 Ugy hogy maradékaink
 Azt kérthetik fiaink :
 Hová leve szent vallásunk ?
 Hogy lett ily szép szint romlásunk

A II-ik József alatt derengő hajnalra verőfényes napsütés következett II-ik Lipót császár és király alatt, aki még Józsefet is felülmulta igazságérzetében és nemeslelkűségében. Ennek 2 éves uralkodását örökre áldott emlékeztűvé tette az 1790/91-ik évi országgyűlés, melynek meghozott törvényei végre a protestánsoknak csaknem tökéletes vallásszabadságot és a katolikusokkal való egyenlőséget biztosították.

A Türelmi Parancs után fellélegzett az egész ország protestáns népe. Az árva ekkleziák a rendelet szerint bejelentették újraalakulási szándékukat, betejesztették a hivek összeírásáról, a lelkészek, tanítók fizetésére szánt évenkénti adózásukról, illetve az egyház fenntartására szánt alapokról a kimutatásokat, s mikor ezeknek utána megérkezett az engedély, hozzáfogtak lángoló lelkesedéssel, csak az imádságos lelkeket jellemző adakozni tudással, Istenbe vetett rendíthetetlen hittel az építés munkájához.

Igy tettek a csicsói reformátusok is, akik 86 család és ebben 528 lélekszámmal megalapították másodszer a csicsói református keresztyén anyagyeházat.

Ámde ez nem ment minden baj nélkül. Csak 86 ref. család élt együtt, s a Türelmi rendelet szerint nem volt joguk az önálló egyház alakítására. Az erős élniakarás azonban segített a bajon. *Felségfolyamodással* éltek, amiről Vajda Péter predikátor így számol be:

„1. Fels. Consiliumnak nem lévén annyi hatalma, hogy nyolcvanhat Familiának szabad oratoriumot engedjen, hanem Fels. Urunknál praesentáltatta a dolgot és Fels. Urunk maga engedte és praesentáltatta, hogy adja ki a szabadságot; ekképen ki is adta. E parantsolatnak ténora szerint — hogy az Ekklesiának kisebb-nagyobb tagja befoglaltassék és megkérdessék ki-ki mit szánt a Templom és parochiális házak felépíttetésekre, — meg is kérdeztettek,

Az ígéret summa szerint 758 Forint és 20 Xtzárok.

Ládából vettek ki akkori Curatorok

Ns. Pálffy János és Horváth Ferencz uram	frt.	31.	30	Xr.
A csészéből és Publicatióbul	„	6.	7	„
Oblatiokbul a Predikátor Ur által .	„	10.		„
Jóltevőktül . . .	„	3.	20	„

Summa szerint frt. 808. 77 Xr.

Mely Summából erogatioba ment 462 Frt 47 Xr.

A megmaradt Summát átadtam következő Curator Ns. Pálffy István Uramnak 346 frt. 30 Xrt. . . .¹⁴

Ezzel az összeggel kezdték meg aztán az építkezéseket, de természetesen ez nem lett elég, hiszen a reformátusok külön temetőjén kívül semmijük sem volt a ref. hiveknek, mint egyházi és közcélra szolgáló vagyonuk: épületeik vagy birtokuk.

II. Időszak.

Az újraalakulástól napjainkig.

A csicsói ref. egyház újraalakulása utáni első predikátor:

Vajda Péter, aki hivatalát Csicsón 1784 március 31.-én foglalta el. Csicsóra jövétele előtt a kolozsnémai egyháznak volt a lelkésze, tehát, mint ilyen, lelkésze volt a Némához filiaként kapcsolódott Csicsónak is.

Vajda Péter jegyzi fel az anyakönyv első lapjára azokat az adatokat, melyekből tudjuk az egyházi élet megkezdésének ünnepélyes történetét, továbbá az ő csicsói — kétségkívül nagyon munkás — pályafutásának kezdetét.

„Minekutána ezen Csicsai Rfita Sz. Ekklesiának Felséges II-ik József Császár és Felséges Magyar Országunknak Kegyelmes Királyának kegyes gráciájából a szabad exertitium megengedettet volna; elkezdődött Ao. 1784. d. 1-a Febr. A Tiszteletes Atyák közzül jelen voltak: Tiszt. Némethi Sámuel Patasi Predikátor. Tiszt. Tóth János Apátza Szakállosi Predikátor. Tiszt. Vajda Péter Némai és Csicsai Ekklesiákbeli Predikátor. Tiszt. Hetényi János Ekli Predikátor. Tiszt. Áts István N. Megyeri Predikátor Uramék. Az Installátorok, vagy Deputatus Actorok: Tiszt. Tóth János és Tiszt. Vajda Péter Uramék. Reggel Textus:

Psalm 30. versus duodecim, ultimus (Zsolt: 30. 12 és utolsó vers). *Levetted Gyászruháimat etc.* Az estvéli: Zachariás IX., 11., 12. et 14. *A Sionnak megszabadult foglyai.* Gyertya Sz. B. Asszony napján Tiszt. Némethi Sámuel Uram Istenes Resolútiót tett. Az éneklő Cantor volt Némai akkori Rector azután csakugyan hivatal szerint actualis Csicsai Rector: Molnár Pál Uram.

Ehhez a megengedődött lelki szabadsághoz hozzájárult a Mélt. Uraságoknak, az egész Mélt. Gróffi Zichy Familiák engedelme.

Énnekem azután csakugyan Csicsai Predikátornak Vajda Péternek, ezen Sz. Ekklesiába lejendő Sz. Szolgálatra a hivatal Tiszt. Senior Urunk Kiss János Uram consensus mellett megadatott: Ao. 1784 d. 14. Febr. Bėjöttem a Sz. Ekklesiába d. ultima Mart. Szállást adott mig a Házok elkészültenek Détsi Péter. Akinek házánál laktam öt hónapokig . . . Annak utánna elkészülvén a Parochiális házak, Kisasszony hetében jöttem bé. Készen voltak az első és hátulsó szobák. A Tanuló ház épült azután a bets. Asszonyok és Ifjak költségeikkel.“¹⁶

Vajda Péter egyéb feljegyzéseiből alkothatunk magunknak képet az egyházalapítás után következett építkezésekről, s ezzel kapcsolatban azokról a lelkes küzdelmekről, melyek a fel-felbukkanó akadályok és súlyos anyagi áldozatok dacára is a kitűzött cél: az egyházi élet és szükséges intézményeinek megteremtése felé vitték és el is juttatták a csicsói reformátusokat.

Tőle tudjuk, hogy — mint az önálló egyház alakításhoz nem volt elég a Türelmi Rendelet, de magától a császártól kellett a csak 86 családból állott ref. lakosságnak kérni erre az engedélyt — akadályokba ütközött az iskolaépítési, illetve tanító beállítási szándékuk is. Már megválasztották a tanítót, mikor kiderült, hogy a császártól nyert engedélyt a hatóság csak a templom-építésre, a predikátor

tarthatásra vonatkoztatja, de annak alapján az iskola és tanítótartást nem engedi meg. Deputátusokat küldtek tehát mégegyszer Bécsbe a császárhoz „12 frt. és 19 garas költségekkel“ s csak az eredményes út, illetve a kért engedélynek elnyerése után, de még az 1784-ik eszendőben építették fel iskolájukat és a tanítólakást.

Ezen munkálatok befejezésével fogtak hozzá a templomépítéshez szükséges előkészületekhez. (Az egyház megalakulásától kezdve egészen a templom elkészültéig az istentiszteleteket a paplakáson tartották. Ugyanírt meg kell jegyeznünk azt is, hogy a paplakás számára a telket Ns. Nagy Márton közbirtokos engedte át az egyháznak.)¹⁶

Még 1784. év július 29.-én kijelölte Gróff Zichy István földesúr a templom építésére a ref. híveknek adományozott helyet hivatalos személyek jelenlétében (kath. részről megjelentek: Ferberth Ferenc vármegyei assessor, Csécsy Rudolf ordinárius szolgabíró és többek, a református részről: Laky Mihály, Madary István és Csejthej István urak), mely adományáról donációs levelet is adott a gróff ugyanazon év november 26-án:

(Vásonkői Gróff Zichy István Palottai, Csicsai és Szentmihályi uraságoknak örökös ura és Felső Császár Urunknak kultsos kamarása adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik: Hogy minekutána Helvetika Valláson levő Csicsói Jobbágyaim könyörgő levelekkel a végett hozzám folyamodtak volna, hogy Oratoriumoknak felépítésére bizonyos helyt engednék nékiek; Ebbeli könyörgéseket meghallgatván, Arra való helyt nekik kimutattam, sőt azon helyt ezen donatiom mellett Oratoriumnak örökösen odaengedem és odaadom, ugy hogy azon helyre Eő Felsőgének Resolutiojához képest maguknak Oratoriumot építhessenek; másra mindazonáltal azon fundust ne fordíthassák. Mely iránt adtam ezen Donationalis levelemet. Költ Csicsó-n Mindszent havának Huszonhatodik napján Ezerhétszáznyolcvannegyedik esztendőben. (P. H.) Groff Zichy István.)¹⁷

Előre beszerezték mindent a templomépítéshez. Téglát égettek, két kemence meszet megvettek, a fákat hazahozták, stb., még az 1785-ik esztendőben, de úgy látszik, hogy az anyagiak hiánya miatt csak az 1788-ik esztendőben készülhetett el a toronynélküli templom, melyet rendeltetésének azon év november 2-ik napján volt ünnepélyes felszentelés keretében adtak át.

Még a templom elkészülte előtt: az 1787-ik esztendőben (július 18.-án) beszerezték egy harangot, amit a parochia előtt fölállított haranglábra szereltek fel és csak az 1797-ik év szeptember 24.-én helyezték az előtte való évben elkészült toronyba. A harangról Vajda Péter feljegyzi:

„Készítette a Csicsói Rfita. Sz. Eklésia maga tulajdon költségeivel, melyben a Római Sz. hiten levőknek csak egy pénzük sincsen. Öntetett Győrben Mendel Gáspár nevű harangöntő által. A harang maga 137 font. 13 garas fontya, hát egész ára mindenével ami hozzátartozik 97 frt. 28 Xr. Kihozatásában és az áldomásban jelen voltak: Ns. Pálfi János, Ns. Nagy Márton, Biró Balás János, Fél Péter törvénybíró, Domonkos Péter, Marton Pál.“ . . .

Nem mulaszthatjuk el felemlíteni azt sem, hogy miből állott ez időben a református egyházközség ingó vagyona, illetve, hogy mit tartalmaz „A Csicsói Reformatai Szent Eklésia Jóságairól való Inventarium.“¹⁸

I.^o

Az Ur asztalához való edényekről.

1. Egy arannyal futtatott ezüst pohár.
2. Egy czin pohár.
3. Egy czin kánna.
4. Egy fehér korsó.
5. Egy kü korsó.
6. Egy nagyobb és kisebb czin tányér.
7. Egy veres selyem arany csipkés keszkenő
8. Egy nagy gránát szín selyem keszkenő.

9. Egy tobák szín selyem keszkenő.
10. Egy kék virágos selyem keszkenő.
11. Kék virágos patyolat keszkenő.
12. Egy fehér varrott keszkenő.
13. Egy kivarrott tarka abrosz.
14. Egy sáhos abrosz.

II.º

Házi eszközökről.

1. Két puhafából való asztal.
2. Két zöld posztó szék.
3. Két szalma szék.
4. Egy posztó asztal terítő.
5. Két puhafából való nyoszolya.
6. Egy fogas.
7. Egy fehér kis fogas.
8. Egy könyv tartó théca.
9. Két buza kas.
10. Egy deszka hambár.
11. Egy hidas ól.
12. Egy rovott magló ól.
13. Első házon két jó ablak.
14. Hátsó házon két jó ablak.
15. Ugyan a hátsó házon két külső ablak.
16. Tanuló házon két jó ablak.
17. Tanuló házban egy puhafából való író asztal.

III.º

Az oskola háznál levő javainak inventáriuma.

Van egy vályokból épült oskola háza, mely magában foglal egy lakó szobát, konyhát, oskola házat, éllés kamarát, fa tartó szinet, és egy istálót.

A lakó házban ezek a javai vagynak az Ekklesiának, egy fekete festékű nyoszolya, egy festellen asztal, két kopott szék, a házon két jó nyári ablak, és egy téli ablak.

Az oskola házban van két hosszú asztal és négy

hosszu szék és két fekete író tábla, az iskola házon három üveg ablak.

Az éllés kamrában két buzás kas.

Az iskola ház udvarán van egy szin, amely alatt van a hidas ól és vesszőből font magló ól.“

Fel kell említenünk az újra alakult egyház község papjának díjlevelét is, mely az 1860-ik esztendőig, illetve a tagosítás idejéig változatlan maradt.

A díjlevél a következő:

1. Késpénz 60 flor.
2. Keresztelőtül., 17 Xr.
3. Egyházkelőtül 18 Xr.
4. Esküdtetésért helybeli 1 flor 30 Xr. a vidéki dupla.
5. Papi testimonium kiadásért 30 Xr.
6. Halotti predikátiótól 2 flor.
7. Buza tiszta 70 posonyi mérő.
8. Marha hus 60 font.
9. Fadgyu 16 font.
10. Só egy kő.
11. Széna 10 szekér.
12. Tüzi fa lágy. 4 öl.
13. Nád 400 kéve.
14. Két idénre való szántó föld, mellynek a nyomtatáson kívül a Sz Ekkla minden munkáját meg teszi, meg szántja, béveti, learattya, behordja, melly földekben összesen a Tiszt. Predikátor maga ad 14 Posonyi mérőt.
15. Kender föld $\frac{1}{2}$ Posonyi mérő.¹⁹

Vajda Péter lelkeszkedése ideje alatt az egyház élete mint látjuk az építkezésekkel volt megterhelve. Természetes, hogy ez a sok építkezés kimerítette az egyházközség tagjainak anyagi erejét, illetve rászorultak kölcsönökre is. A számadó könyvek szerint 1790-ik esztendőben „két felé is kiadtunk interesre

12—12 forintokat.“ Tartoztak Szarka János táblabíró urnak Komáromban és még másnak is bizonyosan.

Az egyház újra alakulásával egyidejűleg gondoskodtak új temetőről is a csicsói reformátusok, mely a mostani temetőnek a dombosabbik része. 1785-ik esztendő október 8-án szentelték fel és temettek bele ugyanakkor egy Pléger Péter nevű embert.

Az 1791-ik évi Május 17 és 18-án tartott egyházmegyei gyűlés assessorává választotta Vajda Pétert minden bizonnyal általánosan elismert érdemeinek jutalmául. Mint csicsói predikátorról is a legnagyobb elismeréssel kell róla megemlékeznünk. Sajnos Csicsóról 1793-ik év március végén történt eltávozása utáni sorsáról közelebbi adatok hiányában semmit sem mondhatunk.

Az építkezés munkálatai befejezést tulajdonképen csak a következő lelkész:

Püspöki János idejében nyertek. Az 1780/91-ik évi országgyűlés eredménye a II-ik Lipót alatti vallási törvények biztosították a protestánsoknak csaknem a katolikusokéval egyenlő vallásszabadságát, s nem megtűrt, csupán császári kegytől függő vallásgyakorlatnak külső jelét igyekezett is mindegyik egyházközség megmutatni azzal is, hogy a József császár alatti torony, harang és uccáranézés nélkül épült templomai elé tornyokat ragasztottak és a lehetőség szerint a templomokat az ucca felé fordították. Így tettek a csicsóiak is. A templom telket (abban az időben $\frac{1}{4}$ hold, ma már csak 60 négyszögöl) megnyitották, a templom hátsó végén volt ajtót berakva a torony alatt (a toronnyal szemben állva baloldalon) nyitottak új bejárót. A toronyépítésről meg tudunk állapítani annyit, hogy elegendő pénze a gyülekezetnek e célra nem volt, mert Ns. Nagy István, Domonkos Péter és Bödök Ferenc curator urak aláírására 100 Rhs. forintot is vettek kölcsön Patas községben lakos

„Öreg Simon Márton Uramtól“ s a kölcsönt csak az 1818-ik esztendőben fizették vissza „Ns. Kossár Simeon Curator Uram keze által 6-os interjével együtt.“

Püspöki János minden az egyházi élet körébe-vágó eseményt feljegyez.²⁰ Ezekből a feljegyzésekből tudjuk, hogy az egyházfegyelem, mi módon gyakoroltatott (mindenesetre nemcsak Püspöki idejében, hanem az őt megelőző időben és utána is).

1793. május 30-án ifj. F. J. ugy nyerte vissza a parochialis házban a feleségét az érdemes biróktul, hogy ha házasságtörésen tapasztallya ne bántsa, hanem a helységbeli birónak adja fel a dolgot. Ugyanekkor M. P.-né hétszeri követésre és 3 forintokra büntettetett azért, mivel hogy meg nem bizonyíthatta, hogy mézáros legény Á. J. a falun kívül Némáról jöven közösködött az említett F. J.-néval, melyet ő mindaddig állított, valameddig a biróktul törvényesen kérdés alá nem vettetett ide keveredett B. I. feleségével együtt.“ . . . (Kár, hogy ez a jó szokás elmaradt . . . milyen sok pletyka-méreg keverőnek kiirtaná előre a fullánkját a nyilvános megbüntetésről, a kinevetés szégyenétől való félelem.)

1793. okt. 20-án ez a bejegyzés olvasható: . . . „oldoztatott fel a tanulóházban F. J. idevaló kovács legény, asszonyával együtt kik előre esmérték egymást Kamotsán. Püspöki János, Nagy István és Détsi Péter curatorok jelenlétében.“

1794. január 9-én 9 órakor reggel a templomban F. András Istvánné penitentiát tartott, azért, mint gyilkos, hogy terhes lévén a kutba ugrott“ . . .

1794-ik január 16-ról találunk Püspöki kezeirásával egy feljegyzést: jan. 6-án éppen Vizkereszt napján az Előljárók a parochián vatsoráztak, midőn a *marasztás esett általuk*. Tehát a csicsói Ekklezsiában dacára az 1784-ik évi királyi rendeletnek, s dacára az egyházkerület 1786-ik évi határozatának, melyek kimondják, hogy „Az Ekklesiák rendes predikátoraikon ki nem adhatnak“, még 1794-ben is divik az a kétszázestendő

szokás, hogy a lelkészt mindig csak egy évre választotta az Ekklezsia és esetleg évenként újra „megmarasztotta“ (A papmarasztás csak az 1806-ik esztendőben szünt meg végleg a kerületnek szigorú feilépésére. Érdekes, hogy a barsi egyházmegyében, már 1702-ben megszüntették ezt teljesen.)

Püspöki János 1793. április 12-től 1801. április 13-ig volt lelkésze a csicsói református egyháznak. Csicsóra „Samáriából“ (Somorja) jött. Isteni tiszteletre még az állása elfoglalása előtt „szolgáltam Csicsón Husvétban, Samáriából innepre lejöven t. i. márciusnak 31-ik napján“ lejött Csicsóra (ezen adatból tudjuk, hogy elődje, aki még március 28-án keresztelt, 29, vagy 30-án távozhatott el), de beiktatása április 12-én volt.

Valószínűleg vagyonos ember volt Püspöki, mert az egyik anyakönyvi bejegyzésben azt olvassuk, hogy „Ns. Booth László a Nemes Szapról való Püspöki János predikátornak 14 esztendőig volt major gazdája meghalt . .“ Szegény embernek nincsen majorja. Püspöki agglény volt. 71 esztendő korában halt meg „pokolvarban“²¹ (lépfene), amit bizonytal, mint gazdálkodó ember, állataitól kapott meg. Eltemettetett Csicsón, 1801. év április 15-én. Sirhelyét emlékkő nem jelöli, de valószínűleg az utódja: Bartha Ferenc sirja mellett van az övé is.

Bartha Ferenc 1801. június 23-tól kezdve 1810. év október elsejéig volt csicsói ref. predikátor. A megyercsi ref. egyházból hívták el Csicsóra.

Nagytekintélyű, mindenki által tisztelt és szeretett ember volt. Elismeri értékét és kitünteti a földesúr Zichy István gróf is, aki már 1802. szept. 2-án azt írja neki: „Külön grátiámbul egyedül Bartha Ferentz mostanyi Csicsói Predikátor Urnak jobb subsistentiájára megengedem, további való dispositiomig, hogy Szántáson levő közönséges mezzőből négy mérő alá való excindaltassék és Tisztartóm által kiadattassék, amelyért Hivatalyához képest való az Uraság dolgait köteles lészen

mindenkor véghez vinni és folytatni. Sig. Béts d. 2. Szept. 1801. Gróff Zichy Istvány . . .“

Az egyházfegyelem gyakorlásáról ez időből is olvashatunk feljegyzéseket. „N. F-né özvegy asszony nem kényszerítésből folyamodott önként a Sz. Ekklesiához, hogy Némai T. J.-tól teréhbe esvén, magát az Ekklesia Társaságából kirekesztettnek esmérí, de abba visszatérni szive szerint óhajtja. Minek utána azért az Ekklesia fenyíték szerént törvénytelen botránykozttató cselekedete megvallása után mind az Istent, mind a gyülekezetet megkövették volna, Házassági életre összeadtak“. . .

Ez időben már érezhető az egyház terheinek viselésében való meglanyhulás, ami a francia háborúk hatása alatt általános jelleget öltött magára mindenfelé. Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy Bartha Ferenc a saját használatára, az Uraságtól nyert földből „egy jó darabot“ az Ekklesia használatára engedett át 1804-ben, s az 1807-ik évi Canonica Visitatio alkalmával az Esperes utasítást kénytelen adni a gyülekezet presbiteriumának, hogy a földet, amit eddig „elfeledtek“ megművelni, műveljék meg és valamilyen maggal vessék is be.

Bartha Ferenc a komáromi ref. egyházmegyének tanácsbírája volt. A halálát anyakönyvező temető-lelkész ezt írja róla: „Tiszt. T. Bartha Ferencz A Komáromi Ven. Papi Sz. Társaságnak Hires Assessora, kilencz esztendőig s néhány hónapig volt csicsói predikátor. Meghalt 53 esztendőskorában. Forró nyavajában.“

Síremléke egy alacsony kő, áll ma is. Rajta a felírás: Gyászoszlopa Tiszt. T. Bartha Ferentz Tsitsoi H. c. predikátor Urnak, Mellyet LIII. Esztendőkre terjedt élete után Hitestársa Szalatsi Sára Igazhűsége jeléül emelt Okt. 7. napj. 1810. esztendőben.

Csonthos István állása elfoglalásáról ezt írja fel az anyakönyvbe: „Minekutánna ezen Csicsói Rfta Sz. Ekklesia rendes predikátora Tiszteletes Bartha Ferentz

Ur meghalt volna, én Csonthos István a Samarjai Sz. Ekklesiából rendes hivatal által hivattatván a csicsai Rfta Sz. Ekklesiába eljöttem, melyben a Predikátori Hivatalt folytatni elkezdtem d. 14. Mai. 1811.“

A francia háborúk hatására támadt vallástalanságok, melyek ellen, illetve az ezzel járó káromkodások ellen maga a vármegye is küzdött (szigorú rendeletet bocsátván ki 1803-ban a megyei ügyész által, mely szerint „Az Isten ellen való káromlások az 1563-ik esztendőbeli 42-ik articulusban hozatott kemény, sőt halálos büntetések alatt újra tilalmaztatand“), s védekezni kívánt ellene az egyházmegye is már az 1807-ik évi gyűlésén, különösen, mint említettük az egyház terheinek a viselni nem akarásában majdnem mindenütt mutatkoztak, ez időben Csicsón szűnni kezdettek. Csonthos István 1814-től kezdve már „Aranykönyvet“ vezet az Istendicsőségére tett adományokról, s ebben a könyvben az adományok évről-évre szaporodnak, noha már az első esztendőben is nincsen család, mely adományát le ne rófta volna.

1816-ban, mint egyházmegyei tanácsbíró vendégül látta magánál Csonthos a tractuális gyűlést, melyet az esperes Csicsóra 1816. május 20 és 21-ikre hívott össze. Ezen a gyűlésen Csonthos indítványt állt elő, hogy azzal a tanítóság helyzetén segítsen. Az indítvány, a maga érdekességében, az egyházmegye által elfogadott formájában a következő:

„Tapasztalt dolog lévén, hogy sok Ekklesiák a Collégiumból hozott ifju legény Rectorokat még ki sem tapasztalván jól, hogy vajjon alkalmatossak-e eléggé azok ezen hivatalra, vagy sem, és még minek előtte bizonyos próbáit adnák azok e dologhoz értők előtt, hogy ők ezen élet nemét hasznosan választhatják maguknak, már maguk ösztönzik a házasságra, valósággal megházasítják. Azután pedig két három esztendők mulva, mint ezen hivatalra

alkalmatlan embereket minden módon kitenni igyekeznek és nem is nyugosznak, míg tőlük meg nem szabadultak, aminek a szomorú következése, hogy ilyeneket más Ekkliák sem akarván acceptálni, holtig kenyér nélkül maradni, s nyomorogni kénytelenítetnek. Innét, hogy e rossz szokás és: ebből folyó nyomoruság meggátoltassék és a feleséges Rectorok állapotja erősebb lábra állítódhasson, mostan **örökös törvényül tételk**, hogy az ezen tractusban levő ifju legény Rectoroknak a Tract. Superieritas hire és meg-egyezése nélkül megházasodni ennek utána szabad nem: lészen“ . . .”²²

1837. év okt. 30-án kelt körlevelében Tóth Dániel **esperes, lakszakállasi lelkész** azt írja Csonthos Istvánról:

„T. T. Csonthos Istvány Ur, egyházi Vidéki Nagy-érdemű Tanácsbíró és Csicsói Sz. Ekklesiában Lelkipásztor, hajlott öregségével együtt járó gyengeségei és kivált szemei világa megfogyatkozása miatt eltökéltette eddig nagy épüléssel és diszesen vitt szent szolgálatát végképpen letenni, mely változhatatlan akaratját f. h. 25-én költ és tegnap három Csicsói Érdemes és Nemes Előljáró urak által hozzám küldött hivatalos levelében kijelentette. E szerint a Csicsói Sz. Ekklesiában a Lelkipásztori hivatal megüresülvén a fenn álló rendelésekhez képest sietek ezen nyilást meghirdetni . . .” stb. Csakugyan, mint azt **Csepi Mihály** is feljegyzi, Csonthos István 26 évig „közkedveltséggel hiven viselt hivatalát felhagyni kénytelenítettvén öregkora miatt Ekelbe nyugalomba vonult,“ s utána 1838. szeptember 23-ig **Patkó Mihály** helyettes lelkész látja el a papi szolgálatot, mikor aztán elfoglalja helyét:

Csepi Mihály. 1838-ik év Szeptember 23-tól 1866-ik év október 8-án bekövetkezett haláláig teljesített Csicsón lelkészi szogálatot. Méltó utóda volt elődének. Ő is tanácsbíró volt az egyházmegyén, majd aljegyző, később főjegyzője a Tractusnak, s képviselő az egyházkerületen.

Lelkészkedésének ideje alatt az építkezések szükségessége újra felütötte a fejét az egyház életében. Az 1784-ben épült lelkészlakás megavult annyira, hogy csaknem egészen újjá kellett építeni. A régi épületnek csak a falait hagyták meg, de azokon is eszközöltek változtatást, mert meg is nagyobbították és fel is emelték. A teljesen új tetőhöz két talp fenyőt és 33100 zsindelyt használtak fel. Az egész építkezés mintegy kétezer frt-ba került. Nem esett azonban nehezebbre az egyházközségnek ez időben a tetemes költséggel járó építkezés, mert jelentékeny készpénzzel rendelkezett. Az egyházközségnek minden külön kivétel nélkül ezen építkezésére csak a kölcsönbe adott pénzeit kellett részben beszedni, s így is maradt az évben az egyház pénztárában 83 frt. 2 Xr, melyen kívül kötelezvényeken elhelyezve volt még 665 frt. és 15 Xr.-ja. Aggodalom nélkül fogott bele tehát az 1842 ik esztendőben az iskola és tanítólakás renoválásába, részben egész átépítésébe. Ez időben az egyház gondnokai Ns. Nagy Gergely és Bödök László, az 1842-ik esztendőben pedig Ns. Végh Gergely és Bödök László voltak.

Nem érdektelen felemlíteni azt a pert, mely Csepi Mihály idejében a nemesek és jobbágyok között volt a templomi székek felett, mely ügyben a jobbágyság élt panasszal a nemesek ellen, hogy ők a helyeiken nem férnek, a nemesek pedig nem engedik őket helyeikre. Panaszt tettek Pázmány Zsigmond szolgabírónál, de annak egyeztető ítéletébe egyik fél sem nyugodva bele, az egyházmegye elé fordultak panaszukkal, ahol aztán azt az ítéletet nyerték: „Mindkét félnek a barátságos megegyezés ajánlatik, ha pedig maguk között megegyezni nem tudnának, mivel már úgy is Tek. FőBíró Pázmány Zsigmond Ur e tárgyban ítéletet hozott, amelyik fél a Bíró ítéletével meg nem elégszik, a Ttes. Ns. Vármegyére utasítatik.”²³

Csepi Mihály az 1866-ik esztendei kolera-járványnak lett az áldozata 73 éves korában. Felesége: Ns. Csóka Klára 3 hét múlva követte férjét a sirba, életének 56-ik esztendejében, 1866. év október 30-án. Emlékiiket a temetőben egy kisebb sírkő és a hálás emlékezet őrzik.

Az 1860-ik esztendőben volt tagosítás után a lelkészi javadalom is változást szenvedett, amennyiben az eddigi földek helyett kihalásított 10 hold szántóföld és 10 hold rét, s 10 hold legelő illetőség (ez utóbbi azonban csak az 1873-ik esztendőben lett tényleg kihalásítva a lelkész számára). A díjlevél többi része változatlan maradt.

Csepi Mihály halála után, 1867. év február 10-ig **Kiss Károly** helyettes lelkész látta el a lelkészi teendőket, amikor aztán:

Szekeres Mihály lett a csicsói református egyház lelképásztora, aki itt működött 1873. év március 12-ig. Szekereset Komáromból hívta el a csicsói gyülekezet. Komáromban Nagy Mihály akkori ref. püspöknek volt négy éven keresztül káplánja.

Lelkészkedésének ideje alatt újra feltűnik az egyháznak anyagiakért való gondja, s ez alkalommal súlyosabban és aggodalomkeltőbben, mint a francia háborúk után. Az 1848/49-ik évi szabadságharc ideje után „először mindenkit elfogott a szomorúság, később a nemtörődömségbe, majd a könnyelmű mulatozásba” csapott át a hangulat²⁴ országszerte, s így a csicsói birtokosok között is. A költséges mulatozásban meggyengült vagyon az 1864/65-ik évi szárazságot, az 1866-ik évi fagyot, a 67/68-ik évi árvizeket nem bírta ki megrázkódtatás nélkül, minél fogva súlyos anyagi zavarokkal küzdött az Ekklesia is. Az egyházközség adóssái tartozásait már nehezen fizetik, s az egy-

háznak évi szükségleteit csak éppen fedező egyházi adózás mellett az előfordult nagyobb kiadásokat már kölcsönből kénytelen végeztetni. 1868-ban Nagy Lászlótól kér és kap az egyház 100 frt. kölcsönt, 1871-ben pedig az egyházkerület ad ugyanannyi segély-összeget. De az igazi baj csak a lelkész utódnak Kiss Pálnak az idejében tünt elő.

Szekeres Mihály Csicsóról Takácsiba ment el lelkésznek, ahol aztán működött 1915. év január 14-én bekövetkezett haláláig (meghalt 82 éves korában). Érdemes, nagyrabecsült embere volt a református anyaszentegyháznak. Tevékeny részt vett az egyetemes egyház építésében, mint a pápai ref. egyház-egyetemnek hosszú időig volt esperese.

1873. év március 12-től kezdve 1918. év december 8-án bekövetkezett haláláig:

Kiss Pál volt a gyülekezet lelkésze.

Kiss Pál 1843-ik év március 17-én született Komáromban, ahol iskolai tanulmányait is megkezdette. A gimnáziumnak Pápán, a teológiának Pápán, Kecskeméten, majd Pesten volt elvégzése után, előbb mint akadémikus rektor működött Karancson, azután Kisharsányba, majd Perbetére, végül Komáromba került segédlelkésznek. Innét hívta el őt a csicsói gyülekezet Szekeres Mihály távozása után.

Élete az egyházért való örökös aggodalom volt. Ennek képét leghivebben ő maga adhatja meg a csicsói pályafutásának minden nevezetesebb eseményére kiterjeszkedő leírásában, mely az egyházi rendeletek jegyzőkönyvének végén írva van. Jellemzi feljegyzéseit a mély és tiszta meglátás, bár néhol a küzdelmekben elfáradt embernek a keserű kifakadásai is előtörnek . . .

. . . „Én Kiss Pál a csicsói református egyháznak 1873 március 16.-án beiktatott papja, mindjárt hivatalos

működésem megkezdésekor elszomorodva tapasztaltam azt, hogy ama hír — mintha elődöm Szekeres Mihály azért távozott volna innen, hogy az egyház tagjainak anyagi elszegényedését már a közel jövőben bekövetkezendőnek hitte — mindig több-több alappal bírónak bizonyul be. Azok a családok, melyek ennek előtte az egyházban minden tekintetben első, szó és szerepvivők voltak, kezdettek a reájuk már akkor óriási teherrel nyomult adósság miatt hideg közönyt, s az egyház-fizetés dolgában szűkkeblűséget tanúsítani. Ekkor már ritka eset volt, hogy valaki Isten-dicsőségére, az egyház közszükségletei fedezésére adakozott volna, de igen is gyakori eset, hogy a kivetett egyházi-adó — párbér — ellen zúgolódott, s makacsul ellenszegült . . . Pedig még akkor legalább külső formában a régi, fényes gyülekezetet lehetett látni. De akik ismerték anyagi bajaikat, s tudták, hogy adósságaikból egy könnyen meg nem tisztulhatnak, a káröröm bizonyos nemével hirdették, hogy elpusztul az eklézsia, így akarván csökkenteni a jobbaknak, s a hitbuzgóbbaknak az egyház fennmaradásába vetett bizalmát. Csakugyan az egyház anyagi helyzetének képe ahelyett, hogy derültebbé lett volna, folyvást komorodott . . . Ami az 1873-ik esztendőben még csak lappangó hír, a hamu alá rejtett szikra volt, ez évben (1876) már kezdé magát felütni egész valóságában, hogy t. i. egyházunk tagjai közül igen sokan jutnak anyagilag tönkre, olyanok is, akikről még néhány esztendővel ezelőtt, mint az eklézsia erős oszlopairól szerettünk beszélni. A jó termés dacára is az egyes családok anyagi bajainak eddig valahogyan elkent sebe kiujult, akik eddig a vagyoni mérleg serpenyőjében ülve a földbirtok, s marhaállományból álló vagyonba kapaszkodva nevelték is, hogy a mérleg másik serpenyőjében csak néhány adóslevél és betáblázás foglaltatik, most könnyes szemmel nézik, hogy a csekély figyelemre méltatott, vagy sokszor könnyelműségből megszerzett baj lebillentéssel, tönkretevéssel fenyegeti őket . . .

. . . 1873-tól 1882-ig eladtak a következő református

hivek birtokai u. m.: Décsi János hajósé, Domonkos Károly, Bognár János, Domonkos Gergely, Végh Zsigmond, Nagy Mártonné és fia, Nagy Miklós, Nagy Ignác, s gyermekeié, Nagy Mihály, Nagy Károly id., özv. alsó Nagy Károlyné, Nagy Sándor, Végh Lajos, Nagy Kálmán, Fehérváry Kálmán, Balázs Zsigmond, Balázs József, Décsi László, Szép Károly, Görözdi Ferenczné, alsó Décsi Gábor, Décsi István, Fél Imre birtokai, melyekből csak egy kevés jutott református emberek birtokába, legnagyobb részét zsidók vették meg . . .“

A szomorú helyzetnek az 1885-ik esztendő kezdett véget vetni, melyről Kiss Pál a következőket jegyzi fel:

„ . . az 1885—1889-ik években egyházunk tagjai többen vásároltak vissza zsidóktól egyes birtokrészeket, úgy, hogy az 1873 – 1882-ig pusztított birtok válság, mely nagy mértékben fenyegette az egyháznak existenciáját, teljesen megszűnt, s több református gazda vagyoniilag gyarapodott, minélfogva reá földbirtoka arányában csaknem évről évre több-több egyháziadó volt kivethető . . .“

Lelkészkedésének csaknem fél évszázadra nyúló ideje, ilyen körülmények között, különösen az előkerült el nem odázható építkezések miatt, bizony nehéz küzdelmeknek, fáradságos munkáknak, lelki kínoknak volt csaknem végig a tanuja. De mint ő maga jegyzi meg pl. a paplakásnak javítási és átalakítási munkálatánál, hogy „az 1877-ik évbéli curatort Bődök Jánost az isteni gondviselés annyi erkölcsi, s hivatali bátorsággal ruházta fel, hogy a nehéz helyzetben az intrikusok minden szándéka dacára is oly becsületesen s jó izléssel megoldotta a dolgot.“

1883-ban megnagyobbították az iskolai tantermet 134 frt költséggel, 1890-ik esztendőben renováltatott a templom és a torony. Mikor a régi torony, mely faszindelyes és sötétbarnára festett volt — készen volt 1890-ik év augusztus hó 7.-én, csillórtöki

napon este kilenc órakor villám ütött bele s mintegy öt perc múlva kigyulladt és elégett, „tehát teljesen új tornyot (falak nélkül) kellett építtetni, s így a templom renoválási költség összesen 2784 forintokba került.“ Méltán említjük fel a toronytűz esettel kapcsolatban, hogy Mikus komáromi építőmester áccsainak köszönhető, hogy az egyházat ugyanakkor nagyobb károsodás nem érte, ugyanis ezek a munkán dolgozva a faluban tartózkodtak s életük kockáztatásával felmentek a toronyba, az égő gerendákat leszórták, hogy az alább levő részek meg ne gyulladjanak. Így menekedtek meg az elpusztulástól a harangok is, melyeknek egyikét a 166 kg. súlyút, mely 1823-tól kezdve 93 esztendeig hivatatta kedves, szép hangjával Istenhez az élőket, siratta a megholtakat, 1916. év augusztus 29.-én a világháború céljaira elrequirálták.

1908-ik esztendőitől kezdve már közigazgatási hatóságok beavatkozásával is sürgették a csicsói ref. ekkleziát arra, hogy a szűknek bizonyult, s az előírásoknak nem megfelelő iskolája helyett újat építsen. A gyülekezet ennek a felszólításnak különösen azért nem tudott eleget tenni, mert nem volt az iskola céljára megfelelő teleknek a birokában, s ilyent a községben szerezni sem lehetett. Az 1913-ik esztendőben azonban alkalom nyílt megfelelő telek vásárlására, ahol a tanító-lakásnak is helye lehetett, megvette május 1-én az egyház tehát a templom és paplakás mögötti két telket, de a világháborúnak közbejötté miatt, az iskola építés az 1923-ik, illetve az 1929-ik esztendőkre maradt.

Kiss Pál kiváló képességű, s általában köztiszteletnek örvendő ember volt. Becsülték és tisztelték értékességét mindenek, de különösen paptársai, akik között a komáromi egyházmegyében hosszú éveken keresztül töltött be tanácsbírói tiszteletet.

Sírja fölé gyermekei emeltek monumentális emlé-

ket, mely mutatja egyuttal hitvesének *Domonkos Jullannának* sírját is, aki bár fiánál Ógyallán hagyta el az árnyékvilágot, ide jött az 1927-ik év május 4.-én pihenni, szeretett férje mellé abba a faluba, mely boldog, vagy keserűségben letöltött pályafutásának minden emlékét őrizi.

1881-ik esztendőben a csicsói ref. lelkésznek az 1860-ik évi tagosításkor megváltozott javadalmát a következő díjlevélbe foglalták össze:

1. Kézpénz 60 forint.
2. Tiszta buza 70 p. mérő, az az 43 hl. 76 l. 40 cl.
3. Tíz szekér széna helyett 30 p. mérő tiszta buza, az az 18 hl. 75 l. és 60 cl. adatik, oly feltétellel, hogyha a lelkész ur mégis inkább a szénát akarná: akkor ezen tiszta buza árán vásárlandó rétfüvet letakaríttatni, s a paplakhoz behordatni az egyház magát kötelezi.
4. Tüzifa — lágýfa 4 öl, az az 16 méter.
5. Marhahús 60 font, az az 33 kg. és 60 dg.
6. 400 kéve nád helyett adatik négyszáz kéve lágýfa rözse illendő kévékkel és vastagával, mit ha valaki a hivek közül be nem fizetne természetben, folyó pénzben befizetni köteles legyen.
7. Faggyú 16 font, az az 8 kg. és 96 dg.
8. Konyhasó egy régi mázsa, az az 56 kg.
9. Tíz, az az 10 hold szántó föld, melyet a gyülekezet megszántat, s a lelkész által adandó maggal bevet, s a termést haza-hordja.
10. Tagosításkor nyert 10, az az 10 hold rét.
11. Tagosításkor nyert 10, azaz 10 hold legelő illetőség (kihasítva 1876. aug 1-én).
12. Stóla, anyakönyvi kivonat és bizonyítvány az egyházkerület határozata szerint.

(Ezen díjlevél van érvényben napjainkig, azzal az eltéréssel, hogy a kézpénz, marhahús, faggyú, konyhasó és földmunka helyett az egyházközség összesen 642 koronát fizet a lelkésznek, a vele 10—10 évenként megújítandó egyesség szerint.)

Kiss Pál elhunytja után a lelkészi szolgálatot **Márton Ferenc** majd **Galgóczy János** káplánok látták el 1920-ik év március 17.-ig, amikor az 1919-ik év március 25.-én meghívott lelkész:

Kúr Géza elfoglalta állását.

Kúr Géza, aki született Kulcsodon (Csilizközben) 1893. év júl. 30-án, a gimnázium, majd theologiai tanulmányainak Pápán volt befejezése után előbb Deákiban segédlelkészkedett, majd, mint táborigazd, teljesített szolgálatot, leszerelése után pedig Komárom-szentpéteren volt helyetteslelkész egészen Csicsóra jöveteléig, ahol szolgál e sorok írása idejében is.

A legutóbbi évtized alatt több nevezetes esemény volt a csicsói egyház életében. Bödök Sándor egyháztagság actiojára a háboruba elvitt harang helyett két más harangot szereztek be az 1922-ik esztendő tavaszán cca: 12000 Ké értékben.

Az 1923-ik évben a régi iskola helyett egy volt magtár helyiséget alakítottak át iskolává azzal a jó szándékkal, hogy így jelentékeny megtakarítást nyerhet az egyház a hatóságok kényszerítésére mellőzhetően építendő iskolánál. Sajnos azonban, hogy a törekvés eredményre nem vezetett, mert a kb. 20.000 korona befektetésért²⁵ végzett munkáltatással előállított iskolát a hatóságok nem hagyták jóvá, illetve az iskolás gyermekek száma még egy tanterem felállítását tette szükségessé. Ez okoknál fogva 1929-ik esztendőben egy modern két tantermes iskolát kellett az egyháznak építtetni, mely utóbbi épület és az iskolaberendezés költségei mintegy 140.000 koronát emésztettek fel.

Az 1930-ik esztendőben a paplakás fedetett újra (palával) 14000 korona kiadással.

Az 1928-ik esztendőben ment teljesedésbe a

gyülekezet régi vágya, melyet már az 1875-ik esztendőben is emlegettek és adakoztak a célra, hogy a templomukba orgona állíttassék. A templom méreteinek megfelelő orgonát Guna Gyula eperjesi orgonagyáros készített 14000 koronáért. Az egyházközségnek ezen építkezések ideje alatt elismerésre méltó, érdemes gondnokai Nagy Lajos és Décsi Károly, majd (az új iskola építés és orgona beszerzés idején) Bödök Pál és Fél Pál voltak.

Csicsói tanítók.

Kevés, majdnem semmivel egyenlő adatunk van a régi csicsói református egyház iskolájáról, illetve tanítóiról.

Kétségbevonhatatlanul tudjuk azt, hogy épen úgy, mint predikátort, tanítót is tartottak a csicsói reformátusok, de hogy hol volt az iskola, kik voltak a tanítók, arról még a hagyomány sem beszél.

Az 1654-ik esztendőből ismerjük a csicsói „*scholamesternek*” javadalmát, mely a következő:²⁶

1. Pénzbeli 20 frt.
2. Buza 25 mérő.
3. 4 szekér fa.
4. 5—5 kéve nád.
5. Halotti énekléstül dénár 25.
6. Minden napi főzetés.
7. Minden hétre 5—5 kenyér.

Ebből a más tanítói állásokhoz viszonyítva „tiszteséges” tanítói javadalomból következtethetünk arra, hogy a tanító állásra mindig volt valakije a csicsóiaknak.

Az 1673-ik esztendőtől kezdve a református gyermekek a római katolikus iskolába járásra kényszerültek. Volt ugyan idő, amikor a csicsói nemesek „*preceptor*” tartottak gyermeik mellett a későbbi időben is, de ez csak az olyan szabadabb szellemű

s humánusabb érzésű róm. kath. plébánosok idejében történhetett meg, akik ha tudomást szereztek is a dolgról, nem siettek azonnal a kegyetlen törvények biztosította jogaiknál fogva a preceptorot elűzni és az őt tartó nemesekkel együtt megbüntettetni. Az ilyen preceptorokról egyébként is csak azt tudjuk, hogy „*némelykor voltak kevés Időkfg.*“²⁷ A „Türelmi Rendelet“ utáni időkből már anyakönyveink beszélnek a tanítókról, ismerjük azoknak a neveit, tudunk valamit munkásságukról és életükről is.

A „Türelmi Rendelet“ után megalakult csicsói református egyházközség, mindjárt a gyülekezeti-életnek ünnepélyes megkezdésekor megállapította a tanítói javadalmat is, melyre az akkori kolozsnémai tanítót hívta el első tanítójául.

A díjlevél a következő:²⁸

„A csicsói Iskola Rector fizetése“

1. Kézpénz 36 flor.
2. Kenyérnek való buza tiszta 35 Posoni mérő.
3. Harangozásért buza 6 Posoni mérő.
4. Tüzellő fa lágy 2 öl.
5. Téli tüzellő nád vagy rőzse 200 kéve.
6. Széna 3 szekér.
7. Faggyu 8 font.
8. Gyermek tanításért minden gyermek fizet 10 garast.
9. Lusos minden gyermektől zab, vagy árpa 1 fertály.
10. Őszi vetés alá való szántó földje egyidénre 2 Posoni mérő.
11. Ugyan más idénre 2 vetés.

A földeknek mivellését a Szent Ekkla rendes időben megtészi, az az megszántja, béveti, learatja, behordja.

12. Énekszós halottól 20 Xr.
13. Butszutatótól 1 frt. 30 Xr.

Mindezeknek minden hiba nélkül való befizetésére kötelezi magát a Szent Ekkla . . .

Ez a díjlevél változatlan maradt egészen a tagosztályig, mikor aztán Gáspár József tanítóságában az előbbi díjlevél 10. és 11. pontja így módosult:

Öt hold szántó föld (buzáskapui dülőben) 1200 öllel számítva.

Két és fél hold rét 1000 öllel számítva.

Öt hold legelőilletőség (a becsült számú ölelkekkel.)

Öt hold szántóföldet megmunkáltatja az egyház.

A legelő-illetőség azonban csak az 1875-ik esztendőben hasíttatott ki, de azután is, mint legelő hasznosíttatott a legutóbbi időkig.

Ugyanitt megjegyezzük, hogy a harangozásért járó 6 mérő buza már az 1839 ik esztendőben az egyházfinak adatott, aki a harangozást végezte, de a tanítói javadalomból tényleg csak az 1886-ik esztendőben lett kitorólve.

(Az egyházi fizetése egy pár csizma, 2 frt 40 Xr. füstpénz és 15 frt. volt, a fenti 6 mérő buzán kívül.)

Tanítók voltak a csicsói Ekklesiában az újralakulás után:

Molnár Pál 1784-től 1789 év július 21-én bekövetkezett haláláig. Együtt jött — mint már fentebb említettük — az első lelkésszel Vajda Péterrel Kolozsnémáról Csicsóra: Népszerűségét bizonyítani látszik nemcsak az, hogy a legtöbb házasságkötésnél, mint kiadó násznagy szerepelt, de különösen hogy fiát az alig 16 esztendős ifj. Molnár Pált megválasztották utána tanítónak, s leányai közül is kettőt csicsói gazdák vettek feleségül (Judit 1792-ben Ns. Nagy Istvánnak, Sára ugyanezen évben Fél Istvánnak a felesége lett.)

Ifj. Molnár Pál 1789 augusztusától kezdve 1802 május 16-án bekövetkezett haláláig volt tanító.

A szerencsétlen ifjú tanító 1801 február 17-én kötött házassága után egy kis leánykának és az özvegynek hátrahagyásával egy véletlen baleset következtében költözött el az élők világából: tűzvészből menteni segített bizonyos tárgyakat s valami súlyos teher alatt megszakadt. Felesége Szabó Éva volt.

Utóda lett:

Horváth József 1802 év márciusától 1812 áprilisig. Csak annyit tudunk róla, hogy az előjárók az 1807-ik év október 22-én volt esperesi látogatás alkalmával bepanaszolták, melyről a feljegyzés így ír: „Előjárók Rector eránt tett panaszukra Tiszt Visitator uraknak ígérték, hogy a szorgalmas tanításra inteni fogják, melyet mai nap meg is cselekedtek és a Rector ígérte, hogy az eddig való lankadságát nagyobb szorgalmatossággal váltja fel“. . . Felesége Szombathy Juliánna volt.

Molnár János 1812 év áprilistól kezdve 1840 év május 28-án bekövetkezett haláláig volt csicsói ref. tanító. Tudjuk róla testvérjének esketési adataiból, hogy Bihar vármegyei Margita városából való volt. Továbbá tudjuk azt is, hogy mint tanító értékes ember lehetett. Rövid méltatást ad róla és mégis igen sokat mond az anyakönyv, hova halálát jegyezték be: „Nemes Molnár János, 28 esztendeig volt hűséges és épületes oskola rektorunk meghalt 60 esztendőskorában.“ **Hűséges volt és épületes. Szerette egyházát és tanítókodása igazi építése volt — az ő oktatása és példaadása által teremtett becsületes emberekből, — a református kerestyén társadalomnak.**

Felesége: Tahó Lidia volt.

Gáspár József 1840-től 1879-ig tanító.

Molnár János halála után a pápai főiskolához fordult a csicsói gyülekezet tanítóért. A főiskola, mint

a Dunántúli egyházkerületnek „anyaiskolája“ ez utóbbi nevének igaz voltát is be szokta bizonyítani akkor, midőn az ilyen kérésekre a legnagyobb körültekintéssel választotta ki a jelentkező diákok közül a legmegfelelőbbnek látszó ifjakat és még ezeket is erős megköötés-sel (reversalissal) bocsátotta útnak. Így történt ez a csicsói ref. tanítói állás betöltésénél is, mikor a választás a fiatal 19 éves ifjúra: Gáspár József-re esett.

Nem érdektelen annak az elkötelezésnek ismer-tetése, amit a pápai főiskola kivett a tanítónak ki-bocsátott diákjától, mellyel különösképen a gyüle-kezetnek javát kívánta munkálni, de másrésztől a fiatal tanítóét is, akit a kötelező aláírása igen sok könnyelműségtől tarthatott vissza.²⁹

„Alól irt mint a Csicsói Ref. Szent Ekklesiának T. Tiszteltes Tudós Professor Uraimék által rendelt iskola Tanítója kötelezem magamat, hogy azon felvállalt hivatalba :

1. A Főtisztelétű Superintendentiának s Egyházi megyének a Tisztelendő Predikátor és Ekklaei Előjáró Uraknak minden hivatalom s kivált az iskolát illető dolgokban egész függéssel magamat alájok adom.

2. Minden hivatalomra tartozó dolgokban hűséges serény és szorgalmatos lészek különösen az iskolának az abban tanuló ifjuságnak igaz lelkiesméret szerént gondját viselem, azt szorgalmatosan tanítom és a fenytékben az eleibem szabott mértéket által nem hágom.

3. Különösen a tiszta hitvallást a Helvetika Confessio szerént tanítom, és az illető Főtiszt. Sup.: által kiadott tanítás szabályt követem.

4. Minden hónapban egyszer, vagy ha kívántatik többször is a Ekkla T. Predikátorát arról írásba értesitem amit azon hónapba tanítottam.

5. Hivatalomhoz illendő jámbor, józan és fedhetlen életet élek, minden gyanus társalkodást gondosan eltávoztatok és tsupán tsak hivatalomhoz illendő tisztességes ruhába járók.

6. A Predikátor Ur hire és engedelme nélkül az Ekklától soha sem megyek.

7. A pápai Ref. Iskola eránt amelynek kebelében nevedtem akitől ezen mostani szerentsémet is vettem tartozott háladatossággal leszek, annak betsületét hasznát mindenekben jó lélekkel oltalmazom és előmozdítom aminek megbizonyítására minden tavaszi és nyári Exámenek után az Ekklától minden személyes magam viseletéről minden hivatalom folytatásáról a Tiszt Predikátor Urnak s az az Előljáróknak nevekkal a szükséges petséttel megerősítendő bizonyság levelet a Pápai Ref. Sz. Ekkla Rektorának megküldöm, amit ha nem tellyesitenék az utolsó iskolai bizonyítványnak tőlem leendő megtagadásába meg egyezem.

8. Hivatalom végzésével a Csicsói Ekklától addig való magam viseletéről szóló hiteles és az Egyházi megyé Nagytiszt. Esperestje aláírásával is megerősített bizonyság-levélemet a nevezett Főiskola T. T. Professorainak elmulhatalanul bemutatom.

9. Hogy ha pedig valamelyiket ezen fogadott cikkek közül megátolkodásból nem tellyesiteném tehát abban is előre megegyezem, hogy ezen Sz. Ekkla időközben is a T. T. Tractuális Esperes Ur hírével hivatalomból kitétet-hessen és hogy mind ezen Ekkla darab esztendei fizetés-emet, mind a nevezett Főiskola Professorai utóbbi bizonyítványomat tőlem ekkép megtagadják s ki ne adják. Mind ezek után nagyobb bizonyságára ezen kötelező levélnek szabadon önként tulajdon kezemmel irtam alá nevemet Pápán.

10. Ezen kötelező levelemet pedig Collégiom Seniora által levél formába petséttelve fogom a T. Predikátor Urnak által adni. . . Gáspár József. . .“

A fenti kötelező levélhez még a pápai főiskola Rektora is irt pár sort, mely a maga teljességében így következik:

„Békesség az Olvasónak.

Bizonyság levelünket mutató becsületes tagja Főiskolánknak Gáspár József oly maga erős lekötözése mellett rendeltetett általunk a Csicsói Ref. Ekkklábani Iskolanitói hivatalra, hogy abban minden tőle kitelhető szorgalmatos hűséggel tiszta józan étellel forgolódjék a Fő T. Sup. Egyházi megye, közelebbről pedig a Sz. Ekkla rendeléseinek a helybeli T. Predikátor Urnak s Ekklai Előljáróknak mindenekben engedelmeskedni tartozzék. Semminemű illetlen, törvénytelen tselekedettel a Sz. Ekklában semmi botránkozást ne szerezzen és ha ezen fogadásával magát ellenkezően fogja viselni nem tsak hatalmat adunk, sőt kérjük is egész bizodalommal a Sz. Ekklát, hogy őtet mint Főiskolánk becsülete s boldogulása ellen járó megfenyitse, tetemesebb büne lévén fél időn is minden fizetés nélkül hivatalából, melyre maga magát érdemtelenné tette T. T. Tractuális Esperes Ur hírével egyezésével elbottsássa amely esetre mi nálánál betsületesebb s jobb reménységű ifjuval a Sz. Ekklát szolgálni mindenkor készek leszünk. Ha pedig, amint örömebb remélünk ezen fogadástétele szerint hivatalának eleget tesz: ugy mi is őtet mint nagyobbra készülő s tőlünk jó reménységgel kibottsátott ifjat a Sz. Ekkla munkás szeretetébe kegyes hajlandóságiba alázatosan ajánljuk Pápán 1840.

A Helybeli Főiskola oktatói és különösen annak mostani Rectora Széki Albert.*

Gáspár Józsefnek 39 esztendei tanítói szolgálata bebizonyította azt, hogy nem szegte meg, amit ígért és sem a pápai főiskola, sem a csicsói gyülekezet nem csalódott benne. 1879 ik esztendőben lemondott hivataláról a presbiteriumnak aug. 31-én tartott gyűlésén, mely lemondást ez „*meghatottan vette tudomásul*“ és hálás köszönetet mondott a tanítónak 39 éves tanítói pályáján kifejtett szorgalmáért.

Gáspár József mint nyugdíjas tanító az 1898-ik évben Csicsón 78 éves korában halt meg. Felesége Hegedűs Zsuzsánna volt.

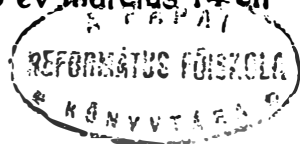
Gáspár József nyugalomba vonulása után a gyülekezet e megbecsült tanítójának fiát, ez időben *Nagymad*-on működött tanítót: **Gáspár Sámuel**-t hívta el tanítójául, aki állását még az év őszén el is foglalta. Gáspár Sámuel szerény, igyekvő ember volt, aki kötelességét tőle telhetőleg mindig teljesítette. Ő is mint atyja, nyugalomba vonulással vált meg tanítói pályájától az 1898-ik évben. 1898-tól fogva csicsói birtokán élt, s 1928-ik évben fejezte be életét 80 éves korában. Felesége: Bödök Jusztina volt.

Az ő idejében is szenvedett változást a tanítói javadalom, mely szerint aztán a következő volt:

1. Készpénz 36 frt.
2. Tiszta búza 44 pozsonyi mérő.
3. Két öl lágyfa.
4. 200 kéve rózse (illendő vastag fából.)
5. Nyolc font faggyu.
6. Tandij minden gyermektől 35 Xr. és 14 liter árpa, az ismétlősöktől 50 Xr. fejenként.
7. Öt hold szántóföld.
8. Két és fél hold rét illetőség.
9. Öt hold legelőilletőség, melyet ha akar fel is szántathat.
10. A 7-ik szám alatt öt hold földnek megművelése helyett fizet az egyház pénztára 25 frt-t.

Gáspár Sámuel utóda az 1898/1899-ik tanévben **Cseke Dezső** ideiglenes tanító lett, aki után 3 éven keresztül **Molnár Béla** nevű tanítója volt a csicsói ref. egyházközségnek.

Molnár Béla kiváló képességű, értékes tanító volt, de szerencsétlen szenvedélye, iszákossága miatt az 1902 év augusztus 31-én történt eltávozásakor a gyülekezet inkább megkönnyebbülten sóhajtott fel, mint sajnálta volna őt. Csicsóról Rempehollásra Zala megyébe ment, ahol, mikor egy alkalommal Körment-ről részegen gyalogolt hazafelé, 1903 év március 14-én az úton megfagyott.

Utána **Tóth Mihály** következett, akit, mint kezdő fiatal tanítót nagy reménységgel választott meg a csicsói ref. presbiterium. Tóth Mihály a hozzáfűzött reménységet 10 esztendő csicsói tanítóskodása alatt be is váltotta. Csicsóról Kolozsnémetre távozott 1912 év március 12-én.

Ez időben a tanítói javadalom jelentős változást szenvedett. Az egyházközség már Molnár Béla idejében megjavította a tanítói fizetést, ami Tóth Mihály részére díjlevélbe foglalva a következő:

1. Tandíj az egyház pénztárából fizetve 150 frt.
2. Készpénz (a régi 36 frt. javítva 40-el) 76 frt.
3. Buza (a régi 44 pozsonyi mérő javítva 6 p. mérővel) 50 p. mérő.
4. Két öl lágyfa.
5. A régi díjlevélben foglalt faggyu helyett 2 frt.
6. Kétszáz kéve lágyfa rózse.
7. Föld kisajátítási váltság évenként 1 frt. 74 Xr.
8. Öt hold szántó föld, két és fél hold rét, öt hold legelő illetőség.
9. Munkaváltság 25 frt.
10. Temetéskor éneklésért esetenként: 50 Xr.

Ez a díjlevél van érvényben napjainkig azon különbséggel, hogy az összesen 254 frt. 74 Krajcár 509 korona 48 fillér értékben számítottak, s az 50 mérő buza helyett 24 métermázsát kap a tanító.

Tóth Mihály 1902. év szept. 8.-tól 1912. év március 12-ig volt csicsói működése után, az iskola év befejezése előtt megszakadt tanítás folytatására ideiglenes tanítót alkalmazott az egyházközség. **Puzsér Ernő** személyében, majd 1912-ik év szeptember 2-től kezdve **Csukás István** volt farkasdi osztály-tanítót választotta rendes tanítójává a presbiterium. Csukás 6 esztendőig és két hónapig volt rendes kántor-tanítója az egyháznak, mikor az 1918-ik esztendei

spanyol-járvány elragadta őt a gyülekezet őszinte bánatára az élők sorai közül, a becsületes szorgalommal és eredménnyel végzett munkaköréből. Az említett év november 12-én helyezték őt a csicsói temetőben öröknyugalomra. Felesége Décsi Irén volt.

1918. év december havában ideiglenes tanítót állított be ismét az egyházközség **Farkas Károly** személyében, akinek 1919. év május 10.-én történt eltávozása után meghirdetett pályázatra 1919. év szeptember 22.-től kezdődőleg **Szabó Ede** következett rendes tanító gyanánt, aki 1924-ik év szeptember 2-ig, Nagyesztekre költözéséig működött a csicsói ref. elemi iskolában.

1924. év december 12-től kezdődőleg **Szobi Endre** szakvizsgázott tanár, aki az államfordulat után mint idevaló állampolgár tanulmányait befejezni, illetve másképp elhelyezkedni nem volt képes, úgynevezett tanítóérettségi vizsgát tett és pályázva, majd megválasztva csicsói ref. kántortanítónak, működött két esztendőn keresztül általános megelégedésre.

Az 1926-ik esztendő szeptember 1-én Zalabára távozott preoráns tanítói állásra. Felesége Nagy Irén volt.

Ez időben fejlesztetett az iskola 8 osztályúvá, az 1923-tól 1926-ig terjedő évek alatt

Az 1926-ik évben két ízben is meghirdetett pályázatra sem tudott a csicsói ref. gyülekezet rendes tanítót választani a tanítóknak nagy hiánya miatt (megválasztottak ugyan egy barsmegyei pályázót, de ez az iskolai év alatt nem hagyhatta el a működési helyét). Eszerint kénytelen volt a presbiterium kiegészítő tanítóról gondoskodni, s ilyenül alkalmazta az 1926-ik év november 22-ig a helybeli róm. kath. tanítónak tanítónő leányát: **Hrotkó Julianná-t**, akinek rendes állásba elhivatása után ugyancsak róm.

Mutatkoznak az egyház életében az 1784-ik évi ujraalakulás után olyan képek is, mikor úgy tetszik, hogy az utódok nem méltók a régi nagyoknak nevére. Ámde ezeknek, a csak szórványosan megjelenő képeknek sötétségét nem szabad túlbecsülni, s a gyülekezet összességének rovására írni, hiszen mindenkor és mindenütt voltak, vannak és lesznek a jónak, igaznak ellenségei, akiken azonban — mint láthattuk is, — mindig diadalt aratott a jó, az igaz, a jobbra-való emberek nagyobb számából recrutálódott egyház: a maga nevelő és Istenes intézményeiért vívott küzdelmeiben.

Általában véve az egyházközség életében kezdettől fogva mindig az értelmesek, akik egyuttal a vallásos elemet is alkották, voltak az irányadók. Ezeknek tetteiről, az egyházközségnek értékei, Isten-dicsőségére tett adományok, ajándékok vagy általában egyházépítő tettek, munkáltatások az egyházközség számadó és egyéb könyveiben kezdettől fogva napjainkig felemelő adatokat beszélnek el.

Azok a gazdasági válságok, melyek az egyes háborúk után elő szoktak jönni, — amilyenek a terhe alatt napjainkban is nyög az egész világ, — okoztak esetenként a jobbaknál is elhidegüléseket az egyház iránt, de ezek is tűnő jelenségeknek bizonyultak mindenkor, mert ha bár akadt is egy-két eltévedett, aki mint bolond így szólt szívében „*nincsen Isten,*“ de az értelmes többség mindig leborult Az előtt, Kinek erejét „*az Egek beszélők.*“

Az egyes gazdasági válságok idején az anyagiakkal való küzdelem, sokszor súlyos nélkülözések megfélemlítették talán az egyház jövőjéért aggódó lelkeket, s általában megrázhattak mindenkit, de meg nem törték az árvaság és évszázadok üldöztetéseiben megacélozott csicsói református anyaszentegyház erejét.

A magyarországi egyetemes református egyház testéből az új államalakulatok után Csehszlovákiába szakadt református egyházak — és így a csicsói egyházközség is — az anyagi áldozathozatal terén a háború előtti évekhez viszonyítva sokkal súlyosabban voltak megterhelve. Az a segítség, mit a magyarországi egyházak kaptak (pl. nagyobb szabású építkezéseik idején) az egyetemes egyháztól, az itteni egyházegyetemnek vagyontalansága miatt elmaradt. A magyar kormány által kiutalt ugynevezett adócsökkentési államsegélyek, új államunkban a réginél kb. $\frac{1}{7}$ -ed résszel kisebb teljesítő-képességű pénzegység dacára is, nem valutáris értékben folyósítottak, hanem még a számbeli összegnek is csak bizonyos hányadaiban, sőt néhány éven keresztül teljesen szüneteltek. Természetes, hogy az ilyen módon több megterhelhetést viselni kénytelen egyháztagok között felfakadhatott a zugolódásnak szava. De ha látjuk az utóbbi időknek nagy kiadású építkezéseit, Csicsón egy évtized alatt kb. negyedmillió korona összegben, akkor a tények alapján, állhat a csicsói református egyházközségre vonatkoztatva a jóleső vallomás: *nem homokra épített ház ez, de megáll mindörökké!*

Adja az Isten, hogy így legyen!

- ¹ Thury F. Dunántuli ref. Egyh. Ker. története.
- ² Tatars János nemesőcsai lelkész 1712-ben, mint a komáromi Tractus jegyzője, Magyarai Péter superintendens megbízásából végzett összeírásában közli ezt is.
- ³ A Dunántuli egyházközségek levéltárában őrzött eredeti feljegyzés szerint „concionator“.
- ⁴ A Dunántuli egyházközségek levéltárában.
- ⁵ Ugyanott.
- ⁶ A csicsói róm. kath. egyház birtokában levő feljegyzések szerint.
- ⁷ Thury E. A Dunántuli r. E. K. Tört.
- ⁸ A fentebb közölt régi nyilatkozat a csicsói ref. egyház birtokában.
- ⁹ Csáky esztergomi érsek 1754-ben felvett Canonica Vis. jegyzőkönyve: Caemeterium cingitur muro et robusto, intra quem soli Catholici, et Calvinianorum proles infra decennium e vita decedentes sepeliuntur.“
- ¹⁰ Hetényi János kolozsnémai lelkész eredeti levelének sajátkezű másolata (a kolozsnémai egyház birtokában), mely szerint a „Tekintetes Úr Bizodalmas Feő Curator Urunkat“ kéri 1779-ben (febr. 18-án) a templom kibővítési ügyének a „Fiszes Consilium eleiben való“ torjesztésre
- ¹¹ Saját birtokomban van az eredeti.
- ¹² Ugyanott.
- ¹³ Földvári László: „A Ducamelléki ref. egyházközségre, s egyes egyházaira vonatkozó adatok 1626.—1756.“ című művéből a „Bábák keresztelése és a baranyai egyházak.“
- ¹⁴ A csicsói ref. egyház régi számadókönyvében.
- ¹⁵ A csicsói ref. egyház anyakönyvének első lapján.
- ¹⁶ A csicsói ref. egyház régi számadókönyvében.
- ¹⁷ A csicsói ref. egyház levéltárában.
- ¹⁸ A csicsói ref. egyház régi számadókönyvében.
- ¹⁹ Ugyanott.
- ²⁰ Ugyanott.
- ²¹ Anyakönyvi bejegyzés.
- ²² Csonthos I. feljegyzése, illetve az 1816-ik évi egyh. m.-i jegyzőkönyv.
- ²³ Egyh. jegyzőkönyv.
- ²⁴ Csepri Mihály feljegyzéseiből.
- ²⁵ A régi tanítólak és iskola kb. 35000 Ké. árából (ugyanis készpénzben ennyit ígérték érte) 17000 Ké-t készpénzben lefizetett a vevő, a többi pedig mivel ő tartozott az átalakítást végezni, munkákban fedezte. Ezen kívül az egyházközség a tetőjavítást végeztette.
- ²⁶ Ugyanott, mint ² alatti. — Az ez időbeli tanító neve nincs említve.
- ²⁷ Csicsói ref. egyház jegyzőkönyveiből. Püspöki János feljegyzése.
- ²⁸ Ugyanott, mint a ¹⁸ alatti.
- ²⁹ A csicsói ref. egyház levéltárában levő eredeti után.

Füss anyaegyház és ennek filiája az elpusztult Ásványtő . . .

A *füss-i* református eklézsiának megalakulása idejéről körülbelül ugyanazokat mondhatjuk, mint Csicsóról. Kolozsnémához Füss még Csicsónál is közelebb fekszik, tehát Néma útján a Gönyűn meggyökerezett reformatio itt is hamarosan érezthette áldásos hatását. Közvetlen adataink a keletkezésének idejéről nincsenek, illetve ami van, csak a következő során bír értékkel.

Van az egyháznak (most a nemesócsai ref. egyház birtokában, ahova a Füssről hitéért elűzött Nagy család a haranggal, két „szép Urasztali terítővel, kenyérsztó tányérral együtt elvitte ezt is) egy a XV-ik század magyar ötvösmunkáját dicsérő gyönyörű, *dúsan aranyozott ezüst kelyhe*, melynek aljába valaki (egy kéz) három évszámot karcolt bele: 1524, 1621 és 1718 . . . Ebből azt gondolhatnánk, hogy az első évszám az egyház alakulásának az idejét őrzi, ámde az 1717-ben szerzett „anyakönyve“¹ a füssi eklézsiának, melybe a keresztelés, házasságkötés és temetések bejegyzésén kívül, minden más az Eklézsiára vonatkozó adatot is beírtak annak vezetői, az egyház keletkezésének idejét nem tudja, noha az évszámok

felkarcolása azután történt, tehát el kell vetni ezt a gondolatot. A három évszám közül az első — szerintem — bizonyosan annak a *pesti* országgyűlésnek idejét örökítette meg, amikor a híres, az 1525-ik évi rákosi országgyűlésen már törvénybe iktatott: „*Lutherani comburantur*“ (luteránusok égettessenek meg) határozatot hozták. A második szám a *Nikolsburgi*, a harmadik a *passarováci* békekötések ideje lehet, melyek — különösen az előbbi — bár gyorsan muló, de igazi örömet okoztak az üldöztetésben sokat szenvedett protestánsoknak.

Ez említett kehely eredetileg a katolikus egyház tulajdona volt, amit kétségbevonhatatlanul igazol a kehelynek még kibetűzhető felirata (a kehely szárán felül és alul 6—6 fekete kockába vésett betűk): *MÁRIA H. = N. V.* (a felső kockákban van a Mária név, egy kocka pedig üres, az alsó kockákban a H. = N. V. betűk olvashatók, itt két kocka üres.) A betűk értelmét megadja a középkornak szokása, mely H. betűvel jelzi a *mater* (anya) szót (latinosan Éva = Heva helyett, mely név a kath. egyházi atyáknál gyakran használtatott „Mária“ jelzőjéül, amikor aztán Éva, mint az emberiség ősanja, Máriát a keresztyénség ősanja gyanánt jelöli meg.) E szerint a H. betű mellett az N. V. betűk „*Nostra Virgo*“ lesznek, s így az egész felirat *Mária a mi szűzanyánk* értelmet adja.

A kehelynek a fentiek szerint nyilván katolikus eredetéből azt állíthatjuk, hogy a füssi római katolikus egyház valamikor mindenestől, a templomi felszerelésekkel együtt tért át a református egyházba. Ez biztos adat lenne a füssi ref. egyház keletkezési idejének meghatározásában, ha tudnánk, hogy mikor szűnt meg Füssön a róm. kath. egyház, így azonban csak azt következtethetjük, hogy a protestáns üldözések, illetve a kath. papság hatalmának újra meg erősödése előtt, amikor a hivekkel együtt a templomok

is minden tartozékaikkal akadály nélkül mehettek a reformatio hiveinek a birtokába: *megalakult Füssön a református egyházközség.*

E tág meghatározás szűkebbre szorul, ha tudjuk, hogy a pannonhalmi főapátságnak ez a birtoka, mely hosszú időn keresztül zálogban volt, 1546-ik esztendőben újra az apátság kezébe került. Nehéz elképzelni, hogy a pap-földesúr megengedte volna füssi jobbágyainak és a tőle függő praedialis nemeseknek, hogy a kath. templomot és ennek kegyszereit is magukkal vigyék a ref. egyház birtokába. Bizonyos, hogy nem is így történt a dolog, hanem a főapát hatalmi körén kívül: még a zálogbirtokon.

1546-ik esztendőben tehát már befejezett ténnyel, megalakult és mint a kehely bizonyítja, a kath. egyház istentiszteletti szereit is elbirtokolt református egyházközséggel kellett számolni a főapátságnak, amikor már az addig zálogbirtokon reformátussá lett, s így közvetlenül a katolikus egyházzal, illetve 1546 után újra urával: a pannonhalmi főapáttal szemben hűtlenségbe nem eshetett praedalistákra és jobbágyokra nem is húzhatta rá a hűtlenség vádját a főapát, de eltúrte birtokán a református egyházközséget. (A praedialis, vagy egyházi nemesség az egyház védelmére állott fenn és ilyenekkel szemben a főpap hűtlenség esetén gyakorolhatta a jogát, hogy a birtoktól megfosztja és elűzi. Az üresen maradt birtokot a főpap köteles volt másnak, akinek akarta, adományozni.)

Ezeket egybevetve azon feltevésemmel, hogy t. i.: Gönyűn keresztül Enyingi Török Bálint révén jutott el a reformatio szent igazsága ezekben a falvakba, ez állításomat megerősíteni látszik az is, hogy a mohácsi vész utáni közvetlen idők voltak a legalkalmasabbak arra, hogy egyes gyülekezetek a reformatio szolgálatába álljanak mindenestől.

A pannonhalmi főapátságnak a birtoka volt a Füüss, Kolozsnéma és Csicsó között, a mostani némai gátórház tájékán elterült *Ásványtő* község is, mely minden bizonnyal Füüssel egyidejűleg tért át a református hitre, s ezzel együtt, mint a pannonhalmi főapátságnak különleges administratioja alatt élő falvak (papi főispánok, alispánok, szolgabírák stb. felügyelete és hatósága alatt) fejlődtek és alkottak egy gyülekezetet is. Az 1654-ik esztendőből tudjuk, hogy *Ásványtő* filiája volt a füüssi ref. anyaegyháznak, s mint ilyen hozzájárult díjlevél szerint megállapított fizetésekkel az anyaegyház predikátorának javadalomához.

Ásványtő sorsáról, szemben az újabb kori kutatók állításaival (kik közül némelyek már az 1532-ik esztendőre teszik e falu elpusztulását,² mások ellenben Kolozsnémával egy és ugyanazon községnek állítva *Ásványtőt*, az 1806-ik esztendőbeli árvízzel söpörtetik el a földnek színéről e falut, s telepítik lakosságát a mostani Kolozsnéma községbe)³ azt állíthatjuk, hogy kb. az 1670-es évek táján, hihetőleg árvízkatasztrófa következtében pusztult el, s lakosai felszivódtak az anyaegyház: Füüss lakosai közé, mint a pannonhalmi főapátságnak praedialistái és jobbágysai. E feltevés valószínűsége mellett szól Csáki esztergomi érsek 1754-ben felvett *Canonica Visitationalis* jegyzőkönyvének az a pontja, ahol *Ásványtő* pusztáról így emlékszik meg „quondam pagellus fuisse dicitur“...⁴ azaz egykor itt — állítólag — falu volt. 1754-ben e szerint még az emlékezetben élt a dolog, de már az elpusztulás idejéről nem tudtak dátumot adni, mert az emberi közvetlen visszaemlékezésnek 70–75 esztendőknél csak ritkábban messzebb nyúló határán túl történt a falu elpusztulása, tehát mindenestre az 1680-as évek előtt.

Az említett *Canonica Visitatio* felhossa, hogy ez időben, bár düledezőfélben, de még állott *Ásványtő*

helyén egy templom, mely (a vis. jkv. szerint: „*mint mondják*“) eredetileg Szent Imre vezérnek tiszteletére volt szentelve, (a templom romjai még nem sok évekkel ezelőtt láthatók voltak, most azonban már csak néhány köve van meg — vörös márvány kövek — a kolozsnémai gátórház mellett felhalmozva). E templomról határozottan állíthatjuk, hogy — lett legyen bár valamikor Szent Imre vezér tiszteletére emelt kath. templom — a reformatio elterjedése után az ásványtői reformátusok használatában volt a falu elpusztulásáig, hiszen még az 1700-as évek elején is e környék a csicsói uraság környezete és néhány kolozsnémai, de ott nem lakó kath. birtokoson kívül tisztán református vallású volt, s azok voltak a füssiek még 1737-ben is, s azok voltak mindenbizonnyal Ásványtő lakosai is, tehát a templomot csakis ők használhatták.

Legrégebbi írásos bizonyítékunk a füssi református egyház létezése és élete felől az 1650-ik esztendőről, Perlaki Márton lévői lelkésznek megmaradt levele, melyben említve van az akkori füssi református predikátornak **Szakmáry Lukács**-nak a neve is.⁵

1654-ik esztendőbeli adatokat tár fel előttünk Tatai János nemesócsai lelkész, aki az 1712-ik évben összeírta a felsődunamelléki egyházkerületben levő egyházakat.⁶ Ebben a kimutatásban már **Csurgai Márton** nevű predikátora van a füssi ekklesiának, akinek az idejéből ismerjük (ezen összeírásban megőrzött) a lelkészi díjlevelet, illetve javadalmat, amit a füssi anyaegyház és az ásványtői leányegyház tagjai fizettek predikátoruknak.

A díjlevél a következő:

1. Egész gazda ad dénár 75, aliter 60,
2. Egy mérő buzát.

3. Özvegy és zsellér fél mérőt, dénár 38.
4. Őszivetés 2 holdban, egyik a parochiához való, másikat a predikátor veti maga.
5. Szénát falustul egy darabot kaszálnak, gyűjtenek és behordanak.
6. Nádat 13 kévét, özvegyé lett 6 kévét.
7. Négy szekér fát.
8. Halotti tanitástul dénár 25.
9. Énekléstül dénár 12.
10. Keresztelőtül egy tyuk, egy kenyér.
11. Introductiotul (egyházkelés) nagy dénár 12.

Ásványtő filiális:

1. Egy gazda fél mérő buzát.
2. Pénzt 6 garast.
3. Fát egy szekérrel.

Ismeretes ezidőből való tanítói javadalom is.

Füsi mester fizetése:

1. Pénzbeli flor. 8.
2. Szem buza 8 mérő.
3. Perpetua coquia (állandó kosztolás:)
4. Hold szántás.
5. Szekér fa.
6. Nád 6 kéve.
7. Didactrum.
8. Énekléstül dénár 12.
9. Harangozástul dénár 12.

Ez idő szerint nem áll módunkban megállapítani ezen díjlevelet élvező „*Judimagistereknek*“ neveit, bár nem merész állítással, mondhatjuk, hogy a tanítói állás mindig be volt töltve, mert a javadalom nem volt rosszabb (sőt sok másnál jobb is) a más falukban volt tanítói fizetéseknél.

Az egyház további életéről nem tudunk semmit az 1712-ig esztendőig, amikor a gyülekezetnek lelkésze **Keresztési N. Sámuel** volt. Az ő idejéből maradt fenn egy tizenhatodréti alakú könyvecske, mely egyszersmind az egyháznak anyakönyve is volt.⁷ A könyv, melynek címlapján a következőket olvashatjuk: „Az Füssi Szent Ekklesiáé Ez Az Könyvecske, mely szereztetett Die 4. Oktobris Anno 1717. Ölös Gergely Viceispányságában Szenté Páll Szolga Biróságában és Keresztessi N. Sámuel predikátorságában. Melyben irattatnak az Ekklesiának mind bejövő, mind pedig kimenő, avagy kiadandó bónumai.“, elég kimerítő felvilágosítást ad a ref. egyházzal ennek egészen az 1737-ik esztendőben történt erőszakos teljes megsemmisítéséig.

E „*Könyvecske*ből“ összeállíthatjuk a lelkészeknek névsorát 1712-től kezdődőleg teljes pontossággal.

Az említett Keresztési N. Sámuel után következik 1717-ben:

Komáromi Csehi Péter 1717-től 1719-ig.

Rimaszombati Mezei István 1719-től 1724 ig.

Mikolai József 1724-től 1735-ig.

Léval György 1735-től 1737-ig (róla tudjuk, hogy 1754-ben Ekelben volt lelkész), amikor bekövetkezett az Ekklesia váratlan halála.

A füssi református egyház megsemmisítésének, illetve — a tiszta református falunak teljesen katolikussá tételével történt — meggyilkolásának részletes leírását nem ismerjük. (A Révkomáromi Szent Ekklesiáknak leírásában a Dunántuli ref. egyházkerület levéltárában levő 1753—56 évi összeírásban Füssről csak annyit találunk, hogy „*desolata Ekklesia*“ és hogy „*Pastor ultimus Georgus Léval*“), sőt a meg-

semmissülés idejére vonatkozó, feltétlenül hitelesnek elfogadandó adatunknak: a Csáki-féle Canonica Visitatio jegyzőkönyvének is,⁸ (mely 1754-ben megemlékezik a tényről) ellene mond bizonyos körülmény. A képet tehát az adatoknak egybevetése után levont következtetés adhatja meg csupán.

Az 1754-ben felvett Csáki-féle Canonica Visitatio jegyzőkönyve azt mondja, hogy „kb. 17 esztendővel ezelőtt űzetett ki a kálvinisták papja és a hitükhöz ragaszkodó lakosság.“ (Expulso ex hinc ante Annos circiter 17. Predicante Calviniano et Incolis omnibus in haeresi permanentibus amandatis . . .“) a füssi ref. egyház anyakönyvében azonban 1739. év április 1-én még keresztelési adat van bejegyezve, a Nagy család hagyománya szerint pedig (Nagy Nándor e. m. gondnok urnak ez ügyben hozzá intézett kérdésemre adott levele.) 1740-ben történt a reformátusoknak Füssről való elűzetése.

Az adatok között 3 évi eltérés mutatkozik. Nem vonhatjuk kétségbe a Csáki-féle Can. Vis. jegyzőkönyvének állítását, mert nagyon közel volt még a szóbanforgó eseményhez (a circiter szó csak a hónapokra vonatkozhatik, mennyivel kevesebb, vagy több ideje történt a dolog 17 esztendőnél), tehát lehetetlennek látszik, hogy tévedett volna, de feltétlenül hiteles adat az egyház anyakönyvében levő bejegyzés is, ami a hagyománynak az alapját is képezi.

Szerintem áthidalható az eltérés azzal a nagyon valószínű feltevessel, hogy mint a Can. Vis. jegyzőkönyve mondja 1754-ben: 17 esztendővel ezelőtt, tehát 1737-ben elűzték a kálvinisták papját és a hitükhöz hű maradt lakosságot, elfogadjuk ezt az állítást, de hozzátesszük, hogy az elűzöttek nagy részben Nemesócsára menekültek, s itt várva-remélve a visszatérés esetleges lehetőségét, magukat a füssi ekklézsia tagjainak vallották még az 1739-ik esztendőben is és

igy az e közben közöttük született gyermekeket a Nemesócsára vitt füssi anyakönyvbe könyveltették el.

Az ekklézsia megszüntetésének előidézője mindenestre a „Carolina Resolutio“ volt, mely szerint a nem artikularis helyeken tilos volt a nemkatholikusoknak a nyilvános egyházi élet folytatása. Ennek alapján az akkori pannonhalmi főapát Sajghó Benedek, aki az 1638-tól kezdve az ausztriai kongregációhoz csatolt apátságnak függetlenségét és jogait 1722-ben, visszaszerezte könnyen elvághatta a birtokán levő füssi ref. ekklézsiának életerét. A praedialis nemesekkel szemben, mivel ezek a Carolina Resolutionnak 1731-ik év márc. 21-én volt kiadása után is reformátusok maradtak, s gyakorolták vallásukat, a Car. Resolutio-ban is kiemelt „földesuri jog a hit dolgaiban is épségben tartandó“ (először az 1681-ik évi soproni országgyűlés XXV-ik tc.-ben) pontot a „cuius regio eius religio“ (akié a föld, azé a vallás is) elv alapján magyarázva, igen könnyű volt az apátság iránti hűtlenség tényét megállapítani, s őket a birtokból kiűzni. A jobbágysággal szemben pedig ugyanennek az elvnek alapján még drastikusabb eszközök alkalmazása vált lehetővé, könnyű volt hát az élőkben elfojtani a ref. hit megnyilatkozásait, az utánuk jövő generációba pedig bele nevelni a kath. egyház hitelveit.

A hitüktől megtántorodottak megkapták a kiűzötteknek birtokát, mint ez folyik abból a tényből, hogy az elűzött papnemesek birtokát a földesúr meg nem tarthatta, de köteles volt valaki másnak, — aki neki legjobban megfelelt — odaadni, s mint azt bizonyítja a szomszédos Csicsón élő reformátusok közt, — kik a füssiakkal, még ezeknek katolikussá léte után is tartották a rokoni kapcsolatot — ma is fennforgó szó-beszéd.

A füssi ekklézsia beléleletéről közvetlen adatokat a már említett „Könyvetske“ szolgáltat. Ebből meg-

állapíthatjuk, hogy rendezett viszonyok között élt. Rendezett viszonyairól tanuskodnak azok a feljegyzések, melyek szerint az egyházi épületeknek (1715-ben pl. a templom) nagyobb szabású renováltatási költségein kívül még kölcsönök adására is volt pénze az egyháznak. Ennek a jó helyzetnek a fundamentomát is megjelöli könyvünk, még pedig nem földbirtokban, vagy más javaknak jövedelmeiben, hanem a híveknek az egyház iránt tanusított őszinte és áldozatkész ragaszkodásában, szeretetében, melynek gyümölcsei, mint Istendicsőségére tett adományok beszélnek kétszáz esztendő múlva is a régiek kegyes tetteiről. Ott találjuk az adakozók nevei között a füssieken kívül a csicsói akkor már árva ekklézsiának számos tagját is, akik, míg a füssi egyházat el nem seperte a kegyetlen erőszak, odajártak az Isten igéjének hallgatására.

A korábbi, tehát az 1712-ik esztendő előtti életről a történeti tényekből levont következtetések alapján beszélhetünk annyit, hogy a szenvedések- és üldöztetésekben más egyházközségekhez viszonyítva a füssiek talán nem vették ki osztályrészüket. A földesuraság: a pannonhalmi főapátság nagyon elszegényedett 1567-ben Pannonhalmát elpusztító tűzvész után. Majd a törökkel vívott harcok következtek, midőn Pannonhalmát is 1593-ban elfoglalta a török. 1597-ben visszafoglalták ugyan a császári seregek Pannonhalmát a töröktől, de mégis azt mondhatjuk, hogy megszakadt a főapátság élete, mert a kolostort csak 1638-ban állította vissza III-ik Ferdinánd, de akkor is, nem a korábbi hatalma és önállóságával, hanem, mint már említettük az ausztriai kongregatiohoz csatolva.

Ilyen viszonyok között az apátság míg független volt, a saját bajaival küzdve nem gondolhatott arra, hogy protestáns alattvalóival vallásháborút kezdjen, amikor pedig önállóságától fosztatott meg, akkor

a nagyon távol levő uraság, éppen a távolság miatt nem háborgatta a füssi ref. híveket, annyival is inkább, mert az egyes birtokokon volt papi szolgabírák és vicispánok tettek jelentést az állapotokról az uraságnak, Füssön pedig az ilyenek is reformátusok voltak.

Sajnos, hogy az egy ideig elkerült bajok egyszerre rászakadtak, s így a különben életerős ekklézsia a pusztulásra vált.

Napjainkban Füss községben csaknem kizárólag római katolikusok laknak. A reformátusok csak inkább mint átmeneti lakosság, alkalmi munkások, cselédek vannak e faluban. Az egykor virágzó református anyaegyház, mint a csicsói ref. anyaegyháznak szórvénya 12 lélekszámmal szerepel ma a ref. statisztikában . . .

- ¹ A Nemesőcsai egyház birtokában.
- ² Dr. Baranyai J. „Jegyzetek a régi Csallóközről.”
- ³ Komárom Vármegye Monográfiájában hivatkozott Fessler és Gyulai.
- ⁴ A Csáki főle Canonica Visitatio Jegyzőkönyve Kolozenéma után ezt mondja:
 „Datur prope pagum in Praedio Ásványtő, ubi quondam pagellus
 fuisse dicitur Ecclesieta Quaedam deserta lapidea honoribus (ut refertur)
 S. Emerlei Ducis Sacra, nunc animalibusque pervia tabulato, ac formice
 destituta; scandulis tegitur gratis Praetitulati Dni Aabbatis S. Martini.
- ⁵ Lásd: Csicsó jegyzet 1. alatt.
- ⁶ Lásd ugyanott 2. alatt.
- ⁷ A nemesőcsai egyház birtokában.
- ⁸ Csáki Can. Vis. ezt mondja: „Fides possessio haec 24 curiis constans a
 Praedialistis Archi; abbatialibus S. Martini possidetur et a meris
 Catholicis incolitur. Expulso ex hinc ante Annos circiter 17. Praedicante
 Calviniano et Incolis omnibus in haeresi permanentibus amandatis,
 illocati sunt Catholici et Catholicus pariter Parochus Benedictinus,
 qui eandem Parochiam annis aliquot laudabiliter administravit,
 verum Ao 1748. Illius D B. Sajghó AAbbas S. Martini, animadvertens
 Parochum Benedictinum in hac Possessione curam animarum exercentem
 ex preventibus ejusdem nullatenus subsistere posse, quinime in-
 tolerabiles sibi causari expensas, sine ipse Praetitulatus Dnus. AAbbas
 qua praesidens perpetuus I. Sedis hujus compossessoribus accepto
 eorundem consensu Ecclesiam hanc Filialem ad Csicsó adjecit . . .

Helyreigazítások.

- 3-ik oldalon az utolsó sor után hiányzik: **... de meglát-hassa e képen át a ref. egyetemes egy-ház hasonló sorsát és küzdelmeit is.**
- 9-ik oldalon az 5. sorban 1854. helyett 1859. olvasandó.
- 39-ik oldalon az 1-ső sorban egyháztagjai helyett egyház tagjai.
- 47-ik oldalon a 17-ik sorban a 26. jegyzetszám magyará-zata a következő: A kolozsnémai egyház régi jegyzőkönyvének adatai nyomán. Ké-sőbb az érintett tárgyban a komáromi egy-házmegye az 1806. évi gyűlés 8-ik pontja alatt, majd az 1807-ik évben is intézkedik. Az 1816. évi Kömlődön tartott particularis Sup. gyűlés jegyzőkönyvében a 17-ik szám 1.—8. pontjai alatt újra találkozunk e kér-déssel, de itt már 4 heti cániculai és két heti szüreti vacátio hivatalosan megállapít-atott, mely idő alatt azonban a gyermekek vasárnaponként ismétlődő iskolába járásra köteleztettek.
- 50-ik oldal 10-ik jegyzet 6-ik sorában Functionis vero olvasandó.
- 51-ik oldalon a 14-ik szám alatti jegyzet 4-ik sorában rae helyett re, a 6-ik sorban ad initio helyett ab initio, a 10-ik sorában proscriptam helyett proscriptam, 11-ik sorban aequo helyett aequae, a 15-ik sorban Testis helyett Festis olvasandó.
- 52-ik oldalon a második bekezdés 4-ik sorában ligner helyett lignor olvasandó.
- 61-ik oldal második bekezdésének 10-ik sorától kezdve a bekezdés végéig a szöveg így olvasandó: mikor — 1685-ben ez fogságba kerülván (a törökök fogták el), s esetleges újbóli előretörésétől nem félhettek már a protes-tantizmus ellenségei — a földesúr elűzette a csicsóiaknak ezt a predikátorát is.
- 64-ik oldalon alulról a 3-ik és 4-ik sor zárjelben értendő. Egyébb előforduló kisebb hibák és átrási következetlen-ségek elnézésére kérem a szives olvasót.

